

ANOMALIANA AINEISTOSSA

Polttohautaukset myöhäisrautakautisissa ruumiskalmistoissa
Suomen ja Karjalankannaksen alueella

Hanna-Leena Puolakka

Oulun yliopisto
Humanistinen tiedekunta
Arkeologia
Pro gradu -tutkielma
5.4.2019
Ohjaajat: Jari-Matti Kuusela
& Tiina Äikäs

Sisällysluettelo

JOHDANTO.....	3
1. AINEISTO JA METODIT	4
1.1. Aineisto.....	4
1.2. Tutkimuskysymykset, teoria ja metodit.....	5
1.3. Aartenetsinnästä alkuaineanalyysiin: dokumentaation ongelmat	8
2. TUTKIMUSHISTORIA.....	9
2.1. Kohde-esittelyt.....	11
2.1.1. Keminmaan Valmarinniemen kalmisto	11
2.1.2. Iin Illinsaaren Suutarinniemen kalmisto	12
2.1.3. Mikkelin Tuukkalan kalmisto	13
2.1.4. Mikkelin Visulahden kalmisto	14
2.1.5. Sääksmäen Toppolanmäen kalmisto	14
2.1.6. Käkisalmen Suotniemen kalmisto.....	15
2.1.7. Räisälän Hovinsaaren Tontinmäen kalmisto	16
2.1.8. Hollolan Kirkailanmäen kalmisto	18
3. HAUDAT JA HAUTA-ANTIMET	19
3.1. Hautarakenteet: uurnat, pussit, ruuhet ja arkut	23
3.2. Hauta-antimet	26
3.3. Kristilliset piirteet hauta-antimissa	28
3.4. Ruumiin asento ja hautaus suunnat	32
3.5. Useat vainajat sekä ylimääräiset luut.....	34
3.6. Hautojen sijoittelu kalmistoissa.....	37
3.7. Yhteenveto haudoista	39
4. AJOITUKSET	40
4.1. Stratigrafinen ajoitus.....	40
4.2. Radiohiiliajoitukset.....	42
4.3. Hauta-antimien ajoitus.....	46
4.3.1. Typologiset ajoitukset.....	46
4.3.2. Rahat	53
4.4. Yhteenveto ajoituksista.....	54
5. KRISTILLISTYMISEN MONET TASOT	56
5.1. Kristillistyminen historiallisten lähteiden valossa – hallinnollinen taso	57
5.1.1 Itäinen ja läntinen vaikutus	60

5.2. Kristillistymisen vaiheet – yhteisöllinen taso	61
5.3. Kuka päättää hautauksesta? – yksilöllinen vs. yhteisöllinen	63
5.4. Polttohautojen ja ruumishautojen keskinäinen suhde.....	65
5.5. Yhteenveto.....	69
PÄÄTÄNTÖ	72
BIBLIOGRAFIA.....	74
LIITE 1. LISTA TÄMÄN TUTKIMUKSEN KOHTEILLA SUORITETUISTA KAIVAUKSISTA	83

JOHDANTO

Tässä tutkimuksessa käsittelen ilmiötä, jossa yksittäisiä polttohautauksia esiintyy myöhäisrautakautisissa ruumiskalmistoissa. Vertailen kalmistoja selvittääkseni, mikä on polttohautojen ja ruumishautojen keskinäinen suhde ja liittyykö molempien esiintyminen kalmistossa muutokseen kalmistojen käyttötavoissa. Tutkimuksen aineiston muodostavat Suomen ja luovutetun Karjalan alueelta¹ löytyneet kahdeksan myöhäisrautakautista kalmistoa, joista on löydetty sekä yksittäisiä polttohautauksia, että ruumishautauksia. Vertailen sekä kalmistoissa esiintyviä yksittäisiä piirteitä, kuten hautarakenteita, hauta-antimia sekä niille annettuja ajoituksia, että kalmistoja kokonaisuuksina. Samalla tutkin, voivatko nämä haudat ja kalmistot olla osa laajempaa ilmiötä ja hautauskulttuuria.

Aineistosta on suljettu pois ajallisen etäisyyden vuoksi esimerkiksi roomalaisaikaiset kalmistot, joissa vastaavat kriteerit periaatteessa täyttyvät.² Samaten tutkimusaineiston ulkopuolelle jätän ne myöhäisrautakautiset kalmistot, joissa polttokenttäkalmistoon on tehty myöhemmin ruumishautauksia. Jätän varsinaisen tutkimuksen ulkopuolelle maantieteellisen rajauksen ulkopuolelle jäävät, omaa aineistoani vastaavat kalmistot, kuten esimerkiksi ne virolaiset, venäläiset sekä ruotsalaiset kalmistot, joissa yksittäisiä polttohautauksia myös esiintyy³.

Aikaisempi tutkimus käsittelee tällaisia kalmistoja lähinnä yksittäisinä ilmiöinä ja yhden kohteen näkökulmasta, eikä tee pintaa syvemmmälle menevää vertailua kohteiden välillä. Useimmiten aihe onkin ohitettu tutkimuskirjallisuudessa ohimennen mainiten eräänlaisena kuriositeettina yksittäisen kalmiston piirteiden yleisen esittelyn yhteydessä, vailla sen kummempia perusteluja tai pohdintaa. Tämän vuoksi näen tarpeellisenä tutkia tätä ilmiötä laajempaan kokonaisuuteen. Tulen käsittelemään myös näitä vanhempia tulkintoja työssäni ja tarkastelemaan niiden mahdollista todenperäisyyttä laajemman otannan valossa.

Myöhäisrautakautta Pohjois-Suomessa on tutkittu Jari Okkosen johtamassa, Koneen säätiön vuosina 2014–2016 rahoittamassa projektissa ”Yhteisöjen keskinäinen yhteistyö- ja riippuvuussuhde sosiaalisena ilmiönä. Sisämaa ja rannikko Pohjois-Suomen rautakauden löytöjen ja kohteiden valossa”, johon myös oma pro-gradu -tutkielmani liittyy.

---

¹ Maantieteellisesti kaksi kohteista sijaitsevat luovutetun Karjalankannaksen alueella, nykyisen Venäjän puolella.

² Esim. Maarian Kärämäen roomalaisaikainen kalmisto. Salmo 1930.

³ Esim. Valk 1999: 64–66.

1. AINEISTO JA METODIT

1.1. Aineisto

Aineistooni kuuluu kahdeksan kalmistoa, jotka täyttävät ajalliset ja maantieteelliset kriteerit: Keminmaan Valmarinniemen kalmisto⁴, Iin Illinsaaren Suutarinniemen kalmisto⁵, Mikkelin Tuukkalan kalmisto⁶, Mikkelin Visulahden kalmisto⁷, Sääksmäen Toppolanmäen kalmisto⁸, Hollolan Kirkkailanmäen⁹ kalmisto, Käkisalmen Suotniemen kalmisto sekä Räisälän Hovinsaaren Tontinmäen kalmisto¹⁰ (kuva 1). Rajauksen ulkopuolelle jäi lopulta Ulvilan Liikistön kalmisto, joka muutamaa otteeseen mainitaan tutkimuskirjallisuudessa kuvattuna kaltaisten kalmistojen joukossa¹¹. Kalmistoa vuonna 1930 kaivanut arkeologi FM Ilkka Kronqvist kuitenkin itse kohteesta kertovassa artikkelissaan toteaa, että ”erikoisesti on huomattava, että mitään esihistoriallisiin hautoihin viittaavia löytöjä hautauspaikalta ei tavattu”¹², eikä tuo ilmi mitään polttohautauksiin viittaavaa. Myöhemmillä kohteella suoritetuissa tutkimuksissa ei myöskään ole löytynyt palaneita luita tai mitään muutamaa polttohautoihin viittaavaa.¹³ Jätän tämän perusteella kohteen aineiston ulkopuolelle.¹⁴

---

⁴ Kohdetunnus 241010037.

⁵ Kohdetunnus 1000019094.

⁶ Kohdetunnus 491010007.

⁷ Kohdetunnus 491010003.

⁸ Kohdetunnus 908010003.

⁹ Kohdetunnus 98010014. Nimityksenä käytetty myös Kirkkailanmäki, Kirk’ailanmäki tai Kirkk’ailanmäki lähteestä riippuen, kts. esim. Hirviluoto 1985 ja Kivikoski 1955. Käytän tässä työssä muinaisjäännösrekisteriin merkittyä nimeä.

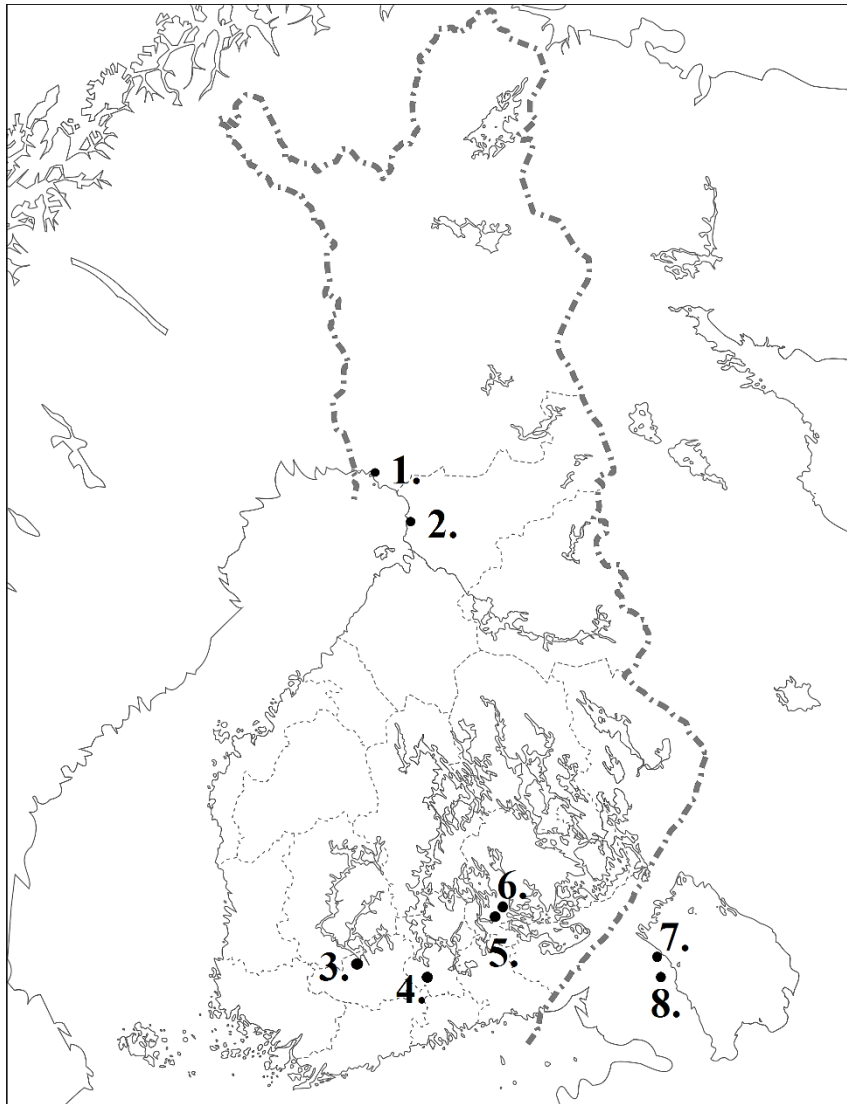
¹⁰ Käkisalmen Suotniemen kalmistolle sekä Räisälän Hovinsaaren Tontinmäen kalmistolle ei ole suomalaista Museoviraston antamaa rekisterinumeroa, sillä ne sijaitsevat nykyisten valtionrajojen ulkopuolella. Tunnukset 4131 03, 4131 02 kts. tarkemmin esim. Uino 1997:211, 258, 292.

¹¹ Esim. Kivikoski 1955: 68, Hirviluoto 1985: 32 & Lehtosalo-Hilander 1988: 197.

¹² Kronqvist 1938. Itse kalmiston kaivausraporttia ei ole saatavilla.

¹³ Jäkärä 2003, 2004, 2007 & 2009.

¹⁴ Toinen rajauksen ulkopuolelle jätettävä kohde on Janakkalan Hamppulan potentiaalinen kalmisto, joka löydettiin vasta vuonna 2014 Kanta-Hämeen metallinpaljastinharrastajien toimesta. Arkeologi Eeva-Liisa Schulz tarkasti kohteen 2014. Kesällä Eeva-Liisa Schulz ja Kirsi Luoto 2015 tekivät kohteella pienen koekaivauksen. Tarkastuksissa odotuksista huolimatta paikalta ei löytynyt mitään ruumiskalmistoon viittaavaa. Ilmeisesti kyseessä on polttokenttäkalmisto, ja mahdolliset palamattomat luut joita kohteella havaittiin, kuuluvat potentiaalisiin hauta-antimiin. Jätän myös tämän kalmiston aineiston ulkopuolelle. Luoto 2016.

Kuva 1: Kohteet kartalla. 1. Valmarinniemi (Keminmaa), 2. Suutarinniemi (Ii), 3. Toppolanmäki (Sääksmäki), 4. Kirkailanmäki (Hollola), 5. Visulahti (Mikkeli), 6. Tuukkala (Mikkeli), 7. Suotniemi (Käkisalme) (ven. Приозерск, Яркое), 8. Novinsaari Tontinmäki (Räisälä), (ven. Мельниково, Большой Полуостров)

1.2. Tutkimuskysymykset, teoria ja metodit

Tutkimuksessani tarkastelen mahdollista muutosta hautaustavoissa eri myöhäisrautakautisilla (noin 800 jKr. – 1300 jKr.) hautausmailla Suomen ja luovutetun Karjalan alueella. Tutkimuksen aiheena on vertailla kaikkia tämän alueen tunnettuja myöhäisrautakautisia

kalmistoja, joissa esiintyy sekä ruumishautauksia että yksittäisiä polttohautauksia, nk. luukasahautoja.¹⁵ Kalmistoissa on sekä hauta-antimellisia että -antimettomia hautauksia.

Tutkimuskysymyksiäni ovat:

- Mikä on polttohautausten yhteys ruumishautauksiin?
  - Mikä on polttohautausten ajoitus suhteessa ruumishautauksiin? Onko polttohautauksia suoritettu samanaikaisesti ruumishautausten kanssa?
- Mistä mahdollinen muutos hautaustavoissa voisi kertoa?
  - Onko tämän muutoksen kautta mahdollista tavoittaa hautauksen suorittaneeseen yhteisöön vaikuttaneita yhteiskunnallisia ilmiöitä, kuten uskomusjärjestelmän muutosta, esimerkiksi oletettua kristillistymistä¹⁶?
  - Ovatko kalmistot kytköksissä toisiinsa? Onko kyseessä maantieteellisesti laajemmalle levinnyt yhtenäinen ilmiö, vai onko kyseessä eri paikoissa eri syistä ilmennyt samankaltainen käytäntö?

Erityisenä kiinnostuksen kohteenani käsittelen muutosta hautaustavoissa, joka oletettavasti kertoo muutoksesta yhteisön maailmankuvassa, mahdollisesti myös muutoksesta itse yhteisössä. Erityisesti kristillistyminen on kohteiden ajoituksen vuoksi otettava huomioon mahdollisena selittäjänä. Kristillistyminen on hidas prosessi, joka vain harvoin toistuu paikasta toiseen samanlaisena. Tämä monimuotoisuus on otettava huomioon aineistoa tulkitessa.¹⁷

Mielestäni kristillistymisestä puhuttaessa on aina tärkeää selventää, puhutaanko kristillistymisestä *yksilöllisellä*, *yhteisöllisellä* vai *hallinnollisella* tasolla. Tässä tutkimuksessa käsittelen näitä kaikkia, mutta pyrin erottelemaan ne toisistaan. Yksilöllinen taso käy mahdollisesti ilmi arkeologian kontekstissa yhdestä hautauksesta. Yksilöllinen taso ei kuitenkaan kerro mitään yhteisöllisestä, saati hallinnollisesta tasosta, sillä yksilö on voinut olla kristitty yhteisössä, jossa muut eivät ole, tai päinvastoin. Yhteisöllisen taso käy ilmi mielestäni kalmistojen kontekstista; mitä suurin osa hautauksista edustaa, mitä vaikutteita niissä on? Yhteisöllisessä tasossa on kuitenkin aina otettava huomioon kronologia sekä konteksti.

---

¹⁵ Nimitystä luukasahauta on toisinaan käytetty synonyyminä työn aiheena oleville polttohautauksille. Päädyin kuitenkin käyttämään termiä polttohauta, termin luukasahauta ollen epätarkka ja mahdollisesti harhaanjohtava, koska sitä voisi käyttää terminä myös esimerkiksi tässäkin työssä esiintyville Mikkelin Visulahden haudoille, joissa oli kasa artikuloimattomia ihmisen luita. Kts. esim. Taavitsainen et al. 2009.

¹⁶ Esim. Taavitsainen et al. 2009.

¹⁷ Lane 2001.

Tutkimissani kalmistoissa on selvää, ettei jokainen hauta edusta kristillistä hautaustapaa, mutta osa voi edustaa, vaikka pyrinkin olemaan tekemättä tiukkaa jakoa kristillisen ja ei-kristillisen hautauksen välillä.

Hallinnollinen taso taas on se, mikä käy ilmi historiallisista lähteistä; onko yhteisöä pidetty kristilliseen, laajempaan yhteisöön kuuluvana, ns. kirkollisen vallan piirissä. Hallinnollinen taso kertoo suurista linjoista, muttei välttämättä edusta itse yhteisön, saati yksilön näkökulmaa. Yhteisö on voinut hallinnollisella tasolla olla kristillinen jo silloin, kun yhteisö itse ei ole kokenut edustavansa kristillistä kulttuuria, ainakaan sen täydellisen dogmaattisessa muodossa.¹⁸ Myös yhteisöllisen ja hallinnollisen tason rajapinta on erityisen kiinnostava.

Hautaus on selkein mahdollinen esimerkki esihistoriallisesta jaetusta ja yhteisöllisestä rituaalista, vaikkakaan ei aina välttämättä pelkästään uskonnollisesta sellaisesta. Hautaus ei varsinaisesti kuulu vainajalle, vaan se on yhteisön ja vainajan läheisten vainajaan kohdistamaa ja tuottamaa toimintaa. Vainaja ei itse voi vaikuttaa siihen, kuinka hän tulee haudatuksi; vain toiveita voi esittää, mutta kuolleella ei ole mahdollisuutta suoraan vaikuttaa haudan takaa hautajaisiinsa. Näin hautaukset kertovat enemmän ne tehneestä yhteisöstä kuin vainajasta.¹⁹

Sellaisenaan hautaus antaa meille paljon tietoa sekä yhteisön kuolemakäsityksestä että kulttuurista, mutta myös yhteisöstä itsestään kuoleman ja rituaalin ulkopuolella. Rituaali voi sisältää monia kulttuurillisia merkityksiä esimerkiksi vallasta, hierarkiasta ja muusta yhteisön jakamasta maailmankuvasta. Muutos tässä maailmankuvassa voi heijastua myös muutoksena rituaaleissa, kuten hautaustavoissa. Se, miten tätä muutosta halutaan tulkita, on kuitenkin monivivahteinen asia. Mahdollisia tulkintoja on olemassa monia, ja mitään niistä voi olla mahdotonta osoittaa lopulta pitäväksi.²⁰

Metodina käytän mm vertailevaa tutkimusta. Pyrin tekemään vertailua mahdollisimman laajasti kohteilla havaittavien ilmiöiden välillä. Jotta hautausten moniin merkityksiin voidaan päästä sisälle, pitää hautaukset tulkita niiden kaikki eri osat huomioon ottaen. Kaikella on mahdollisimman kokonaisen tulkinnan kannalta väliä; vainajalla itsellään, ruumiin asennolla, hauta-antimilla, hautaustavalla, hautarakenteilla, sekä sijainnilla suhteessa ympäristöön ja muihin hautoihin. Pyrin tarkastelemaan mahdollisimman monia näistä osa-alueista, sikäli kun se on aineiston puitteissa mahdollista. Vertailen myös polttohautausten lukumäärää suhteessa

---

¹⁸ Korpela 2008: 321–322.

¹⁹ Taylor 2011.

²⁰ Taylor 2011.

ruumishautauksiin, mutta tämä voi tuoda omat ongelmansa, jotka pitää ottaa huomioon vertailua tehdessä. Osasta kalmistoja ei ole tutkittu montaakaan hautaa tai kalmistot ovat osittain tuhoutuneet. Lisäksi polttohautojen määrä ja laatu on usein epäselvä, osa niistä on hajonnut myöhempiä hautauksia tehdessä tai niitä ei ole raportoitu tarkasti, koska niitä ei ole pidetty hautoina.²¹

1.3. Aartenetsinnästä alkuaineanalyysiin: dokumentaation ongelmat

Haasteen tälle tutkimukselle muodostaa se, että useita kohteista on kaivettu jopa kymmeneen eri kertaan vuosikymmenien saatossa, eikä kaikista kaivauksista löydy raporttia ollenkaan²². Kahdesta mittavasta kaivauksesta, Keminmaan Valmarinniemen kaivauksesta vuonna 1981 sekä Hollolan Kirkailanmäen kaivauksesta vuodelta 1978 ei ole tehty kaivausraporttia välittömästi kaivausten jälkeen, mutta molempien kaivausmuistiinpanoista, kartoista ja luonnoksista on koottu raportit myöhemmin. Molemmat raportit on kuitenkin koottu vasta noin 30 vuotta varsinaisten kaivausten jälkeen, minkä vuoksi kaivausraporttien antamaan tietoon täytyy suhtautua varauksella ja paljon tietoa on hukkunut matkan varrelle.²³

Eri kaivausten raporttien laatu vaihtelee huomattavasti kirjoitusajankohdasta ja kohteesta riippumatta, mikä vaikeuttaa kohteiden vertailua toisiinsa. Esimerkiksi jo pelkästään Schwindtin omien hautaraporttien laatu vaihtelee huomattavasti. Joidenkin hautojen osalta raportti on laadittu huomattavan tarkkaan ja niistä löytyy parhaimmillaan haudan syvyys, rakenteet, hauta-antimet, ruumiin asento, oletettu sukupuoli, luiden määrä ja piirrokset löydöistä. Joistakin haudoista, kuten esimerkiksi Hovinsaaren Tontinmäeltä vuonna 1887 kaivetuista haudoista on kerrottu vain lyhyesti löydöt, eikä ole selvää, oliko niissä esimerkiksi säilyneitä luita laisinkaan.²⁴ Salmo on puolestaan dokumentoinut Kirkailanmäen haudat ainoastaan piirtämällä ja sanallista kertomusta kustakin haudasta erikseen ei ole olemassa. Kirjallinen raportti kertoo vain lyhyesti kaivausalueesta ja muutamasta yksittäisestä löydöstä.²⁵

---

²¹ Esimerkiksi Valmarinniemellä joistakin ruumishautoista on löydetty palaneita luita, joille ei ole annettu omaa hautatunnustaan, vaan ne on merkitty löydöiksi ruumishaudan yhteyteen. Koponen & Pelttari 2016.

²² Kaikki kaivaukset sisältävä taulukko, kts. Liite 1.

²³ Keminmaan Valmarinniemen kaivausraportti on koottu vuonna 2016 ja Hollolan Kirkailanmäen kaivausraportti on koottu vuonna 2010. Kts. Koponen & Pelttari 2016 sekä Hirviluoto & Vuoristo 2010a.

²⁴ Schwindt 2012 [1893]: 58–60.

²⁵ Salmo 1937.

Aina kyseessä ei ole arkeologien puutteellinen dokumentointi, vaan etenkin 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella myös paikalliset ovat saattaneet häiritä kohteita, tahallaan tai vahingossa. Esimerkiksi Mikkelin Tuukkalassa kaivauksia suoritti alkuvaiheessa vuonna 1886 ja vuonna 1934 armeijan henkilöstö, eikä paikalla ollut yhtäkään arkeologia valvomassa kaivauksia tai dokumentoimassa niitä. Myöhemmin samana vuonna arkeologi J.R. Aspelinin valvonnan alla suoritettujen kaivausten dokumentaatio puolestaan on samalla tasolla Schwindtin dokumentaatioiden kanssa; löydöt on lueteltu, mutta piirroksia on tehty vain runsaslöytöisimmistä haudoista²⁶.

Polttohautausten dokumentointi vaihtelee huomattavasti eri kaivauskertomuksissa, mikä johtuneesi siitä, että kyseinen ilmiö on usein ollut kaivajille tuntematon, eikä niitä ole aina tulkittu hautauksiksi. Esimerkiksi Keminmaan Valmarinniemiellä muuhun kontekstiin sekoittuneet polttohaudat ovat aiheuttaneet selkeästi hämmennystä ja samalla ristiriitaisuuksia kaivausraporteissa. Yhdessä tapauksessa yhden tai useamman sekoittuneen polttohaudauksen kaikki osat on merkitty omiksi kokonaisuuksikseen²⁷, ja joissakin tapauksissa polttohautojen luut ja/tai löydöt on merkitty vain löydöiksi ruumishautojen yhteyteen, eikä omaksi haudakseen²⁸. Myös esimerkiksi Kirkailanmäellä kaikkia polttohautoja ei ole eritelty itse raportissa, mutta sen liitteenä olevassa osteologisessa raportissa ne on kuitenkin mainittu.²⁹ Lisäksi polttohautausten sijainti suhteessa niiden läheiseen ruumishautaan on välillä epäselvä³⁰. Tämän vuoksi kaikkien polttohautausten tulkinta suhteessa ruumishautaan ei ole mahdollista.

2. TUTKIMUSHISTORIA

Aikaisemmassa tutkimuksessa polttohaudaukset myöhäisrautakautisissa ruumiskalmistoissa on yleensä ohitettu ilman lähempää tarkastelua, eikä niitä ole vertailtu laajempaan kontekstiin. Polttohaudauksia on pidetty yksinkertaistetusti ruumishaudauksia vanhempina hautauksina ja niiden ilmenemistä ruumishautojen yhteydessä on yleensä kohdeltu lähinnä anomaliana aineistossa. Ilmiötä on harvoin tarkasteltu laajemmin kuin yhden kalmiston näkökulmasta.

---

²⁶ Mikkola 2009: 177–179.

²⁷ Esimerkiksi polttohautojen B, H, I, K ja L on tulkittu myöhemmin muodostavan mahdollisesti yhden tai useamman kokonaisuuden, mutta ei viittä erillistä polttohautaa. Koponen & Peltari 2016: 249–259.

²⁸ Esimerkiksi polttohauta J ja polttohauta E. Koponen & Peltari 2016: 253, 258.

²⁹ vrt. Hirviluoto & Vuoristo 2010a, Liitteen nimeämätön ruotsinkielinen osteologinen raportti.

³⁰ Esimerkiksi polttohauta C:n suhde ruumishautaan 112. Koponen & Peltari 2016: 195–196.

Jussi-Pekka Taavitsainen et al. (2009), Anna Wessman (2010) sekä Jari-Matti Kuusela (2015) ovat listanneet miltei kaikki tunnetut kohteet³¹, mutta kaikilla kohteiden vertailu jää hautausten suhteen pinnalliselle tasolle. Taavitsainen keskittyy Valmarinniemen polttohautausten radiohiiliajoitusten tuloksiin ja Kuusela Illinsaaren Suutarinniemeen, Wessmanin lähinnä esitellessä, että tällaisiakin kohteita on rautakautisten kalmistojen joukossa Suomessa.

Aikaisemmat tulkinnat ovat olleet hyvin eri linjoilla toistensa kanssa. Esimerkiksi Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander esittää, että ”pakana-parat” olisivat käännetyksestä säikähtäneenä kaivaneet esi-isiensä haudat ylös ja uudelleenhaudanneet poltetut luut kristilliseen maahan, toivoen pelastusta näin jälkikäteen sukulaisilleen³². Ella Kivikoski taas aluksi epäilee, että kyse on päinvastoin ”pakanallisesta reaktiosta” kristillistymiseen, jo kastettujen ihmisten uudelleenkääntyminen pakanalliseen uskoon ja vanhojen hautausapojen uudelleenkäyttöön³³. Myöhemmin hän taas esittää teorian kaukana kotoa kuolleista kristityistä joiden ruumiit olisi poltettu, jotta jäännökset olisi helpompi kuljettaa takaisin omaan sukukalmistoon³⁴. Taavitsainen et al. kummastelee pakanallisen tavan esiintymistä ”selvästi kristillisessä kirkkomaassa”. Taavitsainen et al. ei tarjoa kuitenkaan yhtä tulkintaa tai syvällistä pohdintaa, vaan artikkelissa nostetaan esille useita mahdollisuuksia, kuten kauempaa tuotuihin esi-isien luita tai aiemmin samoilla paikoilla sijainneita polttokalmistoja³⁵.

Purhonen pitää ilmiötä ”vaikeasti selitettävänä” mitä se varmasti onkin. Samalla Purhonen kuitenkin olettaa, että kaikki kalmistot, joissa ilmiö on havaittu ovat kristillisiä kirkkomaita.³⁶ Purhonen pitää Kivikosken selitystä matkalla kuolleiden luiden tuomisesta kotimultiin parhaana teoriana. Samalla Purhonen rohkeasti olettaa, että Nousiaisten Myllymäen ruumishautausten päällä sijaitseva polttokenttäkalmisto on ainoa varma ”pakanallinen reaktio” kristillistymiseen, ja ettei ruumishautauksia sisältävissä kalmistoissa esiintyvissä polttohautauksissa voi olla kysymys pakanallisuudesta³⁷. Wessman keskittyy väitöskirjassaan lähinnä listaamaan kohteita, jossa kyseinen ilmiö on havaittu, ottamatta juuri kantaa mahdollisiin syihin tai syventymättä aiheeseen sen kummemmin³⁸. Useimmat tutkijat jättävät

---

³¹ Luonnollisesti vasta 2013 ensimmäisen kerran tutkittu ja todettu Iin Suutarinniemen kalmisto puuttuu tätä vanhemmista teksteistä. Räisälän Hovimäki puuttuu Taavitsainen et al. artikkelista sekä Kuuselan et al. artikkelista, mutta löytyy Wessmanin väitöskirjasta.

³² Lehtosalo-Hilander 1988, s. 198

³³ Kivikoski 1955, s. 66.

³⁴ Kivikoski 1961: 231–233

³⁵ Taavitsainen et al. 2009: 210.

³⁶ Purhonen 1998: 130.

³⁷ Purhonen 1998: 129–131.

³⁸ Wessman 2010: 102–106.

kokonaan mainitsematta muut kalmistoissa esiintyvät erikoispiirteet, kuten ruumishautoissa toisinaan esiintyvät ylimääräiset luut ja/tai raajat.

Tulkintoja on siis monia. Poiketen aiemmista tulkinnoista, muodostan omani tarkastelemalla laajempaa kokonaiskuvaa yksittäisen kohteen sijaan. Samaten pyrin pitämään mieleni avoimena uskonnon monille muodoille, enkä pyri muodostamaan käsitystä kalmistoista siitä lähtöoletuksesta, että kalmistot olisivat ehdottomasti kristillisiä tai ei-kristillisiä.

2.1. Kohde-esittelyt

Aineistoni sisältää yhteensä kahdeksan kohdetta, jotka sisältävät sekä ruumishautauksia, että polttohautauksia. Kaikki kohteet ajoittuvat myöhäisrautakaudelle tai varhaiselle keskiajalle (n. 900-1400jkr) ja sijaitsevat nykyisen Suomen tai Karjalankannaksen alueella. Esittelen tässä luvussa jokaisen kohteen sekä niillä tehdyt tutkimukset pääpiirteittäin.

2.1.1. *Keminmaan Valmarinniemen kalmisto*

Keminmaan Valmarinniemessä on suoritettu kaivauksia ainakin vuonna 1932 sekä 1981, sekä mittauksia vanhan kirkonpaikan selvittämiseksi vuonna 1951 ja viemärikaivannon valvonta vuonna 1980. Ensimmäisen kaivauksen suoritti arkeologi Ilkka Kronqvist vuonna 1932, jolloin hän kaivautti Valmarinniemellä sijaitsevalle pellolle koeojia selvittääkseen mahdollisen kirkonpaikan sijaintia. Kronqvistin koeojiin ei kuitenkaan sattunut minkäänlaisia ilmiöitä eikä yhtäkään hautaa tuolloin kaivettu. Maanomistaja Arvi Valmari suoritti korkeusmittauksia Valmarinniemellä vuonna 1951, mutta hän ei suorittanut kaivauksia. Viemärikaivannon valvonnassa vuonna 1980 ei tullut esille minkäänlaisia rakenteita tai mitään hautoihin viittaavaa.³⁹

Vuonna 1981 Valmarinniemellä suoritettiin laaja kaivaus arkeologi Pentti Koivusen johdolla, joissa paikallistettiin sekä vanha kirkonpaikka, että 157 (ruumis)hautakuviota. Näistä ruumishautoista kaivettiin 88.⁴⁰ Polttohautojen täsmällinen määrä on epäselvä puutteellisesta raportoinnista johtuen. Selvästi muista erillisiä, häiriintymättömiä polttohautakokonaisuuksia raportissa mainitaan viisi, ja kaikkiaan poltetun luun keskittyviä mainitaan viisitoista, joten polttohautojen todellinen lukumäärä asettuu näiden lukujen välille⁴¹. Hautauksissa oli sekä

---

³⁹ Koivunen 1982: 40–45.

⁴⁰ Koponen & Pelttari 2016: 54.

⁴¹ Koponen & Pelttari 2016: 247–262, Ikäheimo, Maijanen & Paavola 2017: 96–98.

antimellisia että antimettomia ruumishautauksia, että myös antimellisia ja antimettomia polttohautauksia.⁴² Ruumishautaukset olivat pääasiassa itä-länsisuuntaisia ja kohde on ajoitettu noin 1000–1400-luvulle⁴³.

2.1.2. Iin Illinsaaren Suutarinniemen kalmisto

Iin Suutarinniemen kalmisto löytyi vuonna 2012, kun paikallinen metallinpaljastinharrastaja löysi Suutarinniemeltä rautakautisen kupurasoljen ja ketjünkannattajan. Kohdetta tutkittiin kaivauksin arkeologi Jari-Matti Kuuselan johdolla vuosina 2013–2014 ja se on kohteista ainoa, joka on sekä tutkittu että raportoitu täysin nykyaikaisin metodein. Kaivauksissa havaittiin 19 ruumishautausta ja kaksi polttohautausta. Näistä kaivettiin 10 ruumishautausta ja molemmat polttohautaukset, jotka sijaitsivat yhdessä ruumishaudassa. Lisäksi maatutkauksessa vuonna 2013 havaittiin parikymmentä kuviota, jotka ovat mahdollisesti hautoja, mutta joiden luonteesta ei voida olla täysin varmoja ilman kaivaustutkimusta.⁴⁴

Suurin osa Suutarinniemen ruumishaudaistoista oli antimettomia, ylimääräisiä luita lukuun ottamatta, mutta myös hauta-antimellisia hautauksia on. Vaikuttaa siltä, että metallinpaljastinharrastajan kalmistoa alemmalla rantatörmästä löytämät esineet ovat peräisin aivan törmän laidalla aiemmin sijainneista, eroosion tuhoamista ruumishaudaistoista. Lisäksi ainakin neljästä haudasta löytyi haudatulle vainajalle kuulumattomia ylimääräisiä luita, kuten kallo. Lisäksi yhdestä haudasta havaittiin hirvieläimen kallo vainajan kallon päältä. Polttohautaustoista toisessa oli varmuudella hauta-antimia. Toinen polttohautaus oli osittain hajonnut, mahdollisesti ruumishaudan teon yhteydessä, mutta on mahdollista, että tämän ruumishaudan täyttömaasta löytyneet esineet tai niiden katkelmat voisivat olla peräisin myös rikkoutuneesta polttohaudasta.

Hautausten suunta oli pääasiassa länsi-itä tai lounas-koillinen. Kohde ajoittuu noin 1000–1350-luvuille.⁴⁵

---

⁴² Koponen & Pelttari 2016.

⁴³ Koponen & Pelttari 2016.

⁴⁴ Kuusela 2013b, Kuusela 2015.

⁴⁵ Kuusela 2013b, Kuusela 2015.

2.1.3. Mikkelin Tuukkalan kalmisto

Mikkelin Tuukkalan kalmisto löydettiin 1800-luvulla, ja sitä on kaivettu sen jälkeen useaan kertaan. Kalmisto löytyi 1886 sotilaiden harjoitusalueen laajennuksen ja kalmiston päällä olleen kummun tasaamisen yhteydessä. Tuolloin majuri Victor Tuderus käski sotilaita kaivamaan auki suuren osan kummusta, ja noin 20–30 hautaa kaivettiin. Hautalöytöjä ei ole eritelty haudoittain, vaan ne on ilmoitettu kaikki yhdessä. Kaikkea luuaineistoa ei myöskään toimitettu museoon. Myöhemmin samana vuonna arkeologi Johannes Reinhold Aspelin kaivautti noin toiset 30 hautaa ja hänen poistuttuaan sotilaat jatkoivat kaivauksia valvomatta⁴⁶.

Seuraavaksi Tuukkalassa kaivauksia suoritti arkeologi Sakari Pälsi vuonna 1933, kun sotilaiden harjoituskentän laajennus ja kummun tasaaminen tuli jälleen ajankohtaiseksi. Tällä kaivauksella Pälsi kaivoi 3–5 ruumishautaa, tarkan lukumäärän jäädessä epäselväksi. Pälsin jälkeen luutnantti Nordenstreng jatkoi kaivamista, ja kaivoi myös noin 3–5 ruumishautausta. Vuonna 1934 Pälsi jatkoi kaivauksia, mutta löysi aluksi vain hajallaan olevia luita, joiden hän päätteli olevan peräisin edellisissä kaivauksissa häirityistä hautauksista. Pälsin lähdön jälkeen luutnantti Nordenstreng ja kersantti Varesmaa jatkoivat jälleen kentän laajennustöitä ja ehtivät tuhota yhden ruumishaudan, ennen kuin Pälsi ehti paikalle ja kaivoi neljä muuta laajennustöissä paljastunutta hautaa. Vielä vuonna 1938 paikalta löytyi kaksi uutta ruumishautaa Tuukkalamuistomerkin perustustöiden yhteydessä.⁴⁷

Armeijan henkilöstön omin päin suorittamien kaivausten dokumentaatio on äärimmäisen puutteellista, eikä hautojen kokonaismäärä, sijainti, löydöt tai potentiaalisten polttohautausten määrä ole selvillä. Mikkolan selvityksen mukaan näissä kaivauksissa on kuitenkin löydetty yhteensä noin 80–90 ruumishautaa sekä noin kymmenen polttohautaa.⁴⁸ Tulin samaan tulokseen perehdyttyäni Tuderuksen ja Aspelinin sekä Pälsin ja Nordenstrengin väliseen kirjeenvaihtoon.⁴⁹

Näiden kaivausten jälkeen Tuukkalan kalmisto on saanut olla rauhassa armeijan sotilaiden omaehtoisilta kaivauksilta ja kohteella kaivettiin seuraavan kerran vasta vuonna 2009 arkeologi Esa Mikkolan johdolla. Vuoden 2009 kaivauksella kohteessa kaivettiin 11 ruumishautausta sekä kaksi polttohautautta, jotka oli Illinsaaren tapaan sijoitettu yhteen ruumishautaan.⁵⁰

---

⁴⁶ Aspelin 1886, Tuderus 1886a, 1886b & 1886c, Mikkola 2009: 177–179.

⁴⁷ Pälsi 1933 & 1935, Mikkola 2009: 177–179.

⁴⁸ Mikkola 2009: 179.

⁴⁹ Aspelin 1886, Tuderus 1886a, 1886b & 1886c, Pälsi 1933 & 1935.

⁵⁰ Mikkola 2009: 182.

Kohteesta on löydetty hauta-antimellisia ja antimettomia ruumishautauksia sekä antimellisia ja antimettomia polttohautauksia.⁵¹

Kohteen tarkka ajoitus on ollut kiistanalainen, mutta todennäköisesti se ajoittuu noin 1000–1300-luvulle.⁵² Kalmistossa on ollut sekä itä-länsisuuntaisia hautauksia, että etelä-pohjoissuuntaisia hautoja.⁵³

2.1.4. Mikkelin Visulahden kalmisto

Mikkelin Visulahden kalmisto löytyi vuonna 1954 Mikkelin ja Juvan välisen maantien rakennustöiden yhteydessä. Arkeologi Jorma Leppäaho suoritti kaivaustutkimuksia kalmistossa, ensin muutaman päivän ajan vuonna 1954 ja kattavammin vuonna 1955. Näistä kaivauksista on julkaistu verrattain tarkka, yhteinen raportti Leppäahon toimesta vuonna 1955⁵⁴. Kaivauksissa kohteelta havaittiin 28 ruumishautaa, viisi polttohautaa ja erinäisiä kivirakenteita. Lisäksi arkeologi Markku Torvinen on suorittanut Visulahdessa koekaivauksen vuonna 1978 ja arkeologi Eeva-Liisa Nieminen vuonna 1981, mutta kummallakaan kerralla kohteelta ei löydetty uusia hautoja.⁵⁵

Visulahden kalmistossa oli sekä hauta-antimellisia että -antimettomia ruumishautauksia ja polttohautauksia. Osa kohteen löydöistä on kuitenkin sekoittuneesta peltomaakontekstista ja osa haudoista on häiriintynyt joko tienrakennustöissä tai pellon kyntämisessä. Kalmisto ajoittuu noin 1000–1200-luvulle.⁵⁶ Kalmiston hautojen suuntaus vaihteli, pääasiallisen hautaussuunnan ollessa kuitenkin länsi-itä tai lounas-koillinen.⁵⁷

2.1.5. Sääksmäen Toppolanmäen kalmisto

Sääksmäen Toppolanmäen kalmisto löydettiin vuonna 1936, kun tietyömaan hiekanoton yhteydessä maasta paljastui muutamia solkia, veitsi sekä ihmisen luita. Hiekanotto oli todennäköisesti ehtinyt tuhota noin kymmenkunta hautausta, joista ainakin yksi on sisältänyt

---

⁵¹ Mikkola 2009.

⁵² Esim. Purhonen 1998: 131, vrt. Mikkola 2009: 184.

⁵³ Aspelin 1886.

⁵⁴ Leppäaho 1957.

⁵⁵ Tosin molemmat mainitsevat raportissaan muutamia esinelöytöjä sekä palaneen luun kappaleita, vaikka selkeitä hautakuvioita tai -ilmiöitä ei löytynyt. Torvinen 1978: 4 & Nieminen 1981: 4.

⁵⁶ Nousiainen & Lehtinen 1994: 16.

⁵⁷ Leppäaho 1957.

palaneita luita⁵⁸. Kohdetta ovat kaivaneet arkeologit Jorma Leppäaho vuonna 1936, Sakari Pälsi vuonna 1937, Ella Kivikoski vuonna 1952 sekä Ulla Moilanen vuosina 2017 ja 2018.

Vuonna 1936 kalmistosta tutkittiin kaksi hautausta joista molemmat sisälsivät useampia vainajia⁵⁹. Ensimmäisessä haudassa oli yksi ruumishautaus, jonka ohessa oli myös polttohautaus, jossa poltetut ihmisen luut oli sijoitettu puuviiluista tai päreistä tehtyyn ”urnaan”.⁶⁰

Myöhemmissä tutkimuksissa paikalta kartoitettiin yhteensä 23 mahdollista hautaa, joista Pälsi tutki kahdeksan vuonna 1937. Nämä kaikki olivat ruumishautauksia, eikä poltettuja luita löytynyt niiden yhteydestä. Yksi tutkituista haudoista oli kaksoishautaus. Osa haudoista sisälsi hauta-antimia, osa oli antimettomia.⁶¹ Kivikoski tutki viisi hautausta lisää vuonna 1950.⁶² Purhosen mukaan Kivikosken kaivamista ”haudoista” ei kuitenkaan löytynyt minkäänlaisia hauta-antimia tai edes jälkiä arkuista tai vainajista, joten lienee syytä olettaa näiden ”hautojen” edustavan jotakin muuta ilmiötä, vaikka ne olisikin merkitty tutkimusraportissa täydellisestä löydöttömyydestä huolimatta haudoiksi.⁶³ Moilanen suoritti alueella kaivauksia vuonna 2017 ja 2018. Kaivauksilla tutkittiin Pälsin vuonna 1937 havaitsemia ja avaamia, mutta kaivamatta jättämiä ruumishautoja, yksi per vuosi.⁶⁴ Varsinaisesti Toppolanmäestä on siis kaivettu noin 10 varmaa hautausta, joista yhdessä on ollut mukana myös polttohautaus.

Poltettujen luiden yhteydestä puuastiaa lukuun ottamatta ei tavattu hauta-antimia. Hauta-antimien perusteella kalmisto on kokonaisuutena ajoitettu ristiretkiaikaiseksi, noin 1100–1200-luvulle.⁶⁵ Haudat oli pääosin suunnattu itä-länsi tai koillinen-lounas -akselin suuntaisesti.⁶⁶

2.1.6. Käkisalmen Suotniemen kalmisto

Arkeologi Theodor Schwindt kaivoi Käkisalmen Suotniemen kalmistoa vuonna 1885. Schwindt totesi kalmiston tuhoutuneen osittain hiekanotossa ja paikallisten toiminnan

---

⁵⁸ Kivikoski 1955: 67.

⁵⁹ Leppäaho 1938. Myös hautaryhmiksi nimitetty, kts. esim. Purhonen 1998: 257.

⁶⁰ Purhonen 1998: 257.

⁶¹ Pälsi 1937.

⁶² Kivikoski 1952.

⁶³ Purhonen 1998: 258.

⁶⁴ Haudat 2/1937 sekä 3/1937. Moilanen 2018 & Ulla Moilasan suullinen tiedonanto 10.3.2019.

⁶⁵ Purhonen 1998: 258.

⁶⁶ Pälsi 1937.

seurauksena.⁶⁷ Paikallisten mukaan omena- ja perunakuoppia kaivaessa maasta oli löydetty paljon luita, miekanteriä ja muita esineitä, joista osa oli päätynyt museoon ja osa sulatettu uusiokäyttöä varten.⁶⁸ Hautoja Schwindt kaivoi yhteensä viisi, joista kaikissa oli erilaisia hauta-antimia. Näistä neljä oli ruumishautoja ja yksi oli ehjä polttohautaus. Kalmiston alueella lähes kaikkialla esiintyi kerroksittain nokimaakerroksia ja kivikerroksia, myös toisinaan kaksinkertaisina kerroksina tai mahdollisesti kivilatomuksina hautojen päällä. Näistä maakerroksista löytyi jonkin verran erilaisia luita, keramiikanpalasia ja muutama esine.⁶⁹

Arkeologit Alexandr Saksa ja Pirjo Uino onnistuivat paikallistamaan aiemmin Leilumäen nimellä tunnetun alueen uudelleen vuonna 1991 ja suorittivat siellä pienen koekaivauksen. Koekaivauksessa paljastui myös Schwindtin kuvailemien maakerrosten kaltaiset noki- ja hiilikerrokset sekä kivikerros, sekä muutamia esineitä ja vähän pieniä paloja palanutta luuta, mutta uusia hautoja ei löytynyt.⁷⁰

Käkisalmen Suotniemen kalmiston on tulkittu ajoittuvan noin 1100–1300-luvuille, vaikkakin alueen käyttö muissa tarkoituksissa on ollut pidempiaikaista.⁷¹ Pääasialliset hautausuunnat kaivetuissa haudoissa olivat etelä-pohjoinen sekä koillinen-lounas.⁷²

2.1.7. Räisälän Hovinsaaren Tontinmäen kalmisto

Räisälän Hovinsaaren tontinmäen kalmistoa tutki laajemmin ensimmäisen kerran arkeologi Theodor Schwindt vuosina 1886, 1887 ja 1888. Näiden kaivausten raporteissa hän toteaa, että kalmisto on monilta osin pahoin tuhoutunut myöhemmän maankäytön, etenkin osittain kalmiston päälle sijoittuvan pellon kyntämisen seurauksena, ja että ”kyntäissä talon asukkaiden kertomuksien mukaan löydetty joka vuosi milloin minkinnäköisiä rauta- ja vaskiesineitä”⁷³.

---

⁶⁷ Schwindt 2012 [1893]: 1.

⁶⁸ Uino 1997: 258 viitaten MV:Schwindtica 1884.

⁶⁹ Uino tulkitsi, että hautojen päältä löytyneet ”kivilatomukset” tai erilliset kivikerrokset voisivat johtua siitä, että haudat oli kaivettu paikalla alun perin olleen kivikerroksen läpi, jonka jälkeen kivet olisi ladottu uudestaan haudan päälle. Schwindtin muistiinpanot eivät ole tarpeeksi tarkkoja, jotta tätä voisi niistä varmaksi päätellä. Schwindt 2012 [1893]: 1–11, vrt. Uino 1997: 258–260.

⁷⁰ Kivikoski on päätellyt, että kivikerroksessa voisi olla kyseessä ruumiskalmistoa vanhempi tasaisen maan polttokenttäkalmisto. Uino taas pitää tätä epätodennäköisenä, koska kivikerroksesta löytyi hyvin vähänlaisesti luita, eikä minkäänlaista esineistöä, joka viittaisi ruumiskalmistoa vanhempaan polttokenttäkalmistoon. Sen sijaan kivien ja ylempien maakerrosten seasta löytyneitä runsaita keramiikanpalasia, eläinten luita ynnä muita vastaavia löytöjä Uino pitää mahdollisina todisteina jonkinlaisista hautarituaaleista tai ”peijaista”, joita paikalla on suoritettu, ja joiden jäännökset olisi jätetty paikalle. Kivikoski 1961: 262, vrt. Uino 1997: 258–260.

⁷¹ Uino 1997: 261.

⁷² Schwindt 2012 [1893]: 1–11.

⁷³ Schwindt 2012 [1893]: 51.

Lisäksi hän mainitsee ”tohtori Reinholmin” kaivaneen maata erään riiden edustalla noin vuonna 1850, mutta tämän kaivelun mahdollisista tuloksista hän ei kerro sen tarkemmin kuin että mainitaan löytyneen ”pari suikulaista vaskikuppia”, siis oletettavasti pari pronssisia kupurasolkia, eikä tästä kaivauksesta ole raporttia.⁷⁴

Tutkimustensa aikana Schwindt havaitsi kohteella myös muita kalmistoon mahdollisesti liittyviä rakenteita ja löytöjä, kuten erilaisia suurehkoja kivirakenteita, tulisijoja ja mahdollisen pajan jäännökset. Myös arkeologit Alexandr Saksa ja Pirjo Uino ovat tutkineet aluetta jälkeinpäin. Saksa ja Uino keskittyivät kuitenkin enemmän alueen kiinteisiin jäännöksiin, eikä heidän kaivauksessaan tullut ilmi uusia hautauksia, lukuun ottamatta yhtä, tarkastuskäynnin yhteydessä hiekkakuopan reunasta havaittua häiriintynyttä hautaa.⁷⁵

Kohteessa on sekä hauta-antimellisia että täysin hauta-antimettomia ruumishautauksia. Näiden lisäksi alueelta löytyi myös yksittäisiä palaneita ihmisten ja eläinten luita eri konteksteissa.⁷⁶ Kalmistossa ainakin kuuden hautauksen päälle oli mahdollisesti tehty ohuehkot kivilatomukset (10–30cm). Miltei koko alueella havaittiin hautojen yläpuolella hiilen ja noensekainen tuhkerakkerros, jossa toisinaan mainitaan olleen poltettujen eläintenluiden kappaleita sekä saviastioiden palasia.⁷⁷

Yhden ruumishautauksen arkun päältä oli löydetty kasa palaneita ihmisen luita, jotka ovat mahdollisesti olleet kärventyneessä tuohiastiassa.⁷⁸ Tämän lisäksi sieltä on löytynyt ruumishautauksien hautarakenteiden kaltainen salvottu puukehys, joka sisälsi runsaasti palanutta ihmisluuta ja jossa on esineiden perusteella mahdollisesti jopa kolmen tai neljän vainajan jäännökset.⁷⁹

---

⁷⁴ Schwindt 2012 [1893]: 51.

⁷⁵ Hauta oli hiekanoton yhteydessä osin tuhoutunut, mutta sen sivuprofilista pystyi päättämään kyseessä olevan ruumishautauksen. Uino 1997: 292–293.

⁷⁶ Erikoisuutena kalmistossa voi mainita yksittäiset ihmisen hampaat, joita löytyi hautojen ulkopuolelta, mutta ottaen huomioon hautojen sekoittuneisuuden, ne voivat myös olla peräisin haudatuilta vainajilta. Yksittäisiä hampaita esiintyi muunmuassa haudoissa 6/1888, 7/1888 sekä 9/1888. Schwindt 1893[2012]: 51–81.

⁷⁷ Schwindt 2012 [1893]: 51–81.

⁷⁸ Schwindt 2012 [1893]: 52.

⁷⁹ Schwindt 2012 [1893]: 76–77.

Schwindtin kaivamien hautojen kokonaismäärä jää epäselväksi, mutta hautaraporttien perusteella voidaan laskea ainakin 25 kaivettua hautausta.⁸⁰ Kalmisto ajoittuu noin 1100–1300-luvulle.⁸¹ Pääasiallinen hautaussuunta oli etelä-pohjoinen tai lounas-koillinen.⁸²

2.1.8. Hollolan Kirkailanmäen kalmisto

Hollolan Kirkailanmäen kalmisto löydettiin vuonna 1935, kun sähkötolpan uusimisen yhteydessä maasta paljastui kaksi kupurasolkea⁸³. Paikalta oli jo aiemmin löydetty ihmisluita, mutta ilmeisesti tuolloin kohdetta ei oltu vielä tutkittu eikä määritelty kalmistoksi⁸⁴. Kohteessa on kaivettu museoviraston raporttien mukaan ainakin vuosina 1935, 1936, 1979, 1980, 1987, 1989 sekä 1991⁸⁵. Näistä vuosien 1987 ja 1989 kaivaukset olivat koekaivauksia, joilla pyrittiin mm. selvittämään kalmiston laajuutta. Vuosina 1935 ja 1936 Kirkailanmäen alueesta tutkittiin sen päältä kulkevan tien länsipuolinen alue Leppäahon ja Salmon johdolla. Tien itäpuolinen osio jäi tuolloin ladon pohjan alle⁸⁶, ja se tutkittiin vasta ladon purkamisen jälkeen, vuosina 1978–1979, jolloin kohteella suoritettiin toistaiseksi laajimmat tutkimuskaivaukset. Valitettavasti vuosien 1978–1979 kaivausten jäljiltä kaivausraportti jäi tekemättä, ja niistä on olemassa vain Katja Vuoriston vuonna 2010 kokoama, sangen vajavainen raportti joka on koottu kaivauksista löytyneiden muistiinpanojen, karttojen ja piirrosten perusteella⁸⁷. Kirkailanmäellä on havaittu 130–140 hautaa, ja eri kaivausten aikana niistä on kaivettu yli sata hautausta.⁸⁸ Hautojen kokonaismäärä on epäselvä, sillä osa itäpuolisen kaivausalueen haudoista on osittain tuhoutunut tienrakennusta edeltäneen mäenrinteen tasoittamisen yhteydessä.⁸⁹

---

⁸⁰ Schwindt 2012 [1893]: 51–81.

⁸¹ Uino 1997: 296.

⁸² Schwindt 2012 [1893]: 51–81.

⁸³ Leppäaho 1937.

⁸⁴ Leppäaho 1937, viitaten Väinö Wallin: Kertomus Hollolan kihlakunnan muinaisjäännöksistä, SMYA XIV 1894, s. 189.

⁸⁵ Leppäaho 1937, Salmo 1937, Seppälä & Tusa 1990, Seppälä 1992, Hirviluoto & Vuoristo 2010a, Hirviluoto & Vuoristo 2010b.

⁸⁶ Hirviluoto 1985: 28–29

⁸⁷ Hirviluoto & Vuoristo 2010a.

⁸⁸ Hirviluoto & Vuoristo 2010a.

⁸⁹ Hirviluoto 1985: 29. Leppäaho raportissaan (Leppäaho 1937) perustelee kaivausten kiireellisyyttä kertomalla, että ”vainajat olivat monissa kohdin niin matalalla, että ura milloin tahansa saattoi ne tuhota”, huolimatta siitä, että myös hänen raportissaan mainitut hautausvyödyt ovat välillä 70–105cm. Leppäaho mainitsee kuitenkin kalmiston alueen viettävän lounaiselta reunaltaan jyrkästi alas, joten on mahdollista, että pinnanmuotojen ja myöhemmän, aktiivisemmän maankäytön vuoksi osa haudoista on päätynyt Leppäahon & Salmon kaivamalta länsipuoleiselta osalta kalmistoa lähemmäksi maanpintaa, kuin myöhemmin itäpuolelta ladon jäänteiden alta kaivetut kalmistot.

Suurin osa hautauksista on ruumishautauksia.⁹⁰ Kalmistossa on sekä hauta-antimettomia, että hauta-antimellisia ruumishautauksia, joissa oli esimerkiksi kupura- ja hevosenkenkäsolkia, helmiä, ketjun pätkiä, puukkoja, sekä pronssispiraaleja. Ruumishautausten lisäksi kalmistosta on löytynyt yhteensä 29 ”luukätköksi” nimettyä polttohautausta.⁹¹

Kirkailanmäen kalmiston käyttö ajoittuu hautalöytöjen perusteella noin 1000- luvun lopusta 1300-luvulle.⁹² Vallitseva hautausuunta on itäkoillinen-länsilounas, mutta myös poikkeuksia löytyy.⁹³

3. HAUDAT JA HAUTA-ANTIMET

Polttohautojen sekä ruumishautojen määrä eri kohteilla on esitetty taulukossa 1. Kaikista kohteista on laskettu taulukkoon ainoastaan kaivetut, varmat haudat, ei havaittuja hautakuvioita.⁹⁴ Kohteiden ruumishaudat ovat hyvin samankaltaisia muiden samanaikaisten myöhäisrautakautisten ruumiskalmistojen hautojen kanssa, niin Suomessa kuin Karjalassa, mikä sisältää kuitenkin varsin laajan kattauksen hieman toisistaan poikkeavia hautaustapoja.

---

⁹⁰ Hirviluoto 1985: 28–29.

⁹¹ Hirviluoto 1985: 30–34.

⁹² Hirviluoto 1985: 31–34.

⁹³ Hirviluoto & Vuoristo 2010a, Salmo 1937: 2.

⁹⁴ Valmarinniemen polttohautoista on taulukkoon laskettu minimimäärä. Vuonna 2015 suoritettussa osteologisessa analyysissä polttohautojen palaneesta luuaineistosta erotettiin minimiyksilömääräksi 15, mutta vuonna 2017 julkaistussa artikkelissa sama tutkija ilmoittaa yksilömääräksi 12–17. Analyysissä vahvistettiin mahdollisuus, että joidenkin eri kirjaimille merkittyjen polttohautojen luut voivat olla itseasiassa peräisin samasta vainajasta, eli jotkut ruumishautojen kaivamisen yhteydessä rikkoutuneet polttohaudat on kentällä ja jälkitöissä tulkittu väärin useammaksi yksittäiseksi hautaukseksi. Vrt. Maijanen 2015 & Ikäheimo et al. 2017: 83–98. Illinsaaren haudoista on jätetty pois yksi mahdollinen ”sikiön” haudaksi nimetty hauta, jossa ei ollut mitään löytöjä lukuun ottamatta pientä maatumaa pohjalla. Visulahden esineettömät ruumishaudat ovat luukuoppia, joissa on ollut sekalaisia luita, eivätkä siis varsinaisia yhden yksilön ruumishautoja. Kuten Valmarinniemiellä, myös Visulahdessa on laskettu polttohautojen minimimäärä. Tuukkalan erittäin puutteellisen raportoinnin vuoksi hautoihin on laskettu vain minimimäärä raporttien perusteella. Pois on jätetty Tuderuksen ja Nordenstrengin kaivattamat, raportoimattomat haudat. Yhteensä Tuukkalassa on kaivettu noin 90 ruumishautaa. Kirkailanmäellä taas Salmo mainitsee tutkineensa 18 polttohautaa, mutta mainitsee raportissaan vain 15. Hovinsaassa kaivettujen hautojen kokonaismäärää ei ole mainittu raportissa, joten taulukossa on käytetty ruumishautojen osalta minimimäärää. Schwindt 2012 [1893], Salmo 1937, Leppäaho 1957, Mikkola 2009, Kuusela 2015, Koponen & Pelttari 2016.

Taulukko 1. Hautojen määrä kohteilla.

Kohde	Ruumishautoja	Polttohautoja
Suotniemi	4	1
Hovinsaari	31	2
Kirkailanmäki	122	29
Tuukkala	58	9
Visulahti	30	5
Toppolanmäki	10	1
Valmarinniemi	88	12
Suutarinniemi	7	2

Tarkasteltavissa ruumishautauksissa vainaja on laskettu hautaan polttamattomana, suorana selällään, usein joko jonkinlaisessa ruuhessa tai arkussa ja tuoheen tai mahdollisesti käärinliinaan käärittynä tai ilman mitään hautarakenteita. Toisinaan hautauksissa on tarvekaluja ja aseita, toisinaan vain kolikoita tai pukuun liitettävät korut, puukko ja vyö ja osassa hautauksista ei ole minkäänlaisia esineitä.

Ruumishautojen kristillisyyden kriteereinä on perinteisesti pidetty seuraavia: ruumishautaus, itä-länsi -suuntaus, arkut tai käärinliinat, hauta-antimien puuttuminen, ristiriipusten läsnäolo ja käsien asento.⁹⁵ Tarkastelen tässä luvussa myös näitä elementtejä hautauksissa. En kuitenkaan käytä näitä kriteerejä kristillisen haudan indikaattorina, vaan tarkastelen kriittisesti kunkin mahdollista merkittävyyttä kristillisyyden osoittajana, yhdessä ja erikseen.

Useimmat ruumishaudat ovat yksittäishautoja, mutta myös kaksois- ja kolmoishautoja on aineistossa muutamia. Lisäksi aineistossa on joitakin hautoja, joissa on useampia yksilöitä, mutta joista todennäköisesti osa on laskettu hautaan eri aikaan kuin toiset. Hautaussyvyys vaihtelee 0,5 metristä noin 1,2 metriin, joskin useilla kohteilla myöhempi maankäyttö on vaikuttanut hautauksen nykyiseen syvyyteen.⁹⁶

Yksittäiset polttohaudat ovat hautaustyyppi, jota on tavattu suomalaisissa rautakautisissa kalmistoissa vähemmän, kalmistoon liittymättömiä polttohautoja sen sijaan löytyy jonkin verran esimerkiksi Suomussalmelta⁹⁷. Karjalankannakselta on löydetty kaksi yksittäistä

⁹⁵ Wessman 2010:78 viitaten Cleve 1948:70–75, Purhonen 1998:118.

⁹⁶ Esim. Keminmaan Valmarinniemi, Hollolan Kirkailanmäki ja Hovinsaaren Tontinmäki ovat kohteita, joissa aluetta on käytetty myöhemmin peltona, eikä vanhaa pintaa ja täten haudan alkuperäistä syvyyttä ole aina mahdollista jäljittää. Schwindt 2012 [1893], Koponen & Pelttari 2016 & Hirviluoto & Vuoristo 2010a.

⁹⁷ Esim. Huurre 1983: 387–395, Huurre 1986:130–134 & Hakamäki 2016.

polttohautaa, jotka ajoittuvat myöhemmäksi, 1200-luvulle ⁹⁸. Myös Utajärven Viinivaaralta on löytynyt polttohautaus, joka muistuttaa tekotavaltaan enemmän polttokenttäkalmistoa siinä, että luut löytyivät noin metrin alueelta kivikkoon, mutta joka sisälsi kuitenkin vain yhden ihmisen jäännökset⁹⁹.

Polttohautaus sinänsä oli laajemmalle levinnyt ilmiö Suomessa. Yksittäisiä polttohautoja yleisempi myöhäisrautakautinen polttohautautyyppi on polttokenttäkalmisto, joita tunnetaan sekä nykyisen Suomen, että Karjalankannaksen alueelta useita.¹⁰⁰ Etenkin Karjalankannaksella polttokenttäkalmistoja on löydetty myös verrattain läheltä Suotniemen ja Tontinmäen kohteita¹⁰¹, kun taas esimerkiksi Valmarinniemen ja Suutarinniemen kalmistot Pohjois-Suomessa ovat ainoat aikansa tunnetut kalmistot Suomen puolella.¹⁰² Ruotsin puolella Torniojoen rannalla, noin 50 kilometrin päässä Pohjanlahden rannikosta sijaitseva Kyrkudden on kuitenkin mielenkiintoinen vertailukohde, sillä tämä myöhäisrautakautinen ruumiskalmisto sisälsi myös hirsisalvoksiin tehtyjä hautoja.¹⁰³

Suuri osa polttohautoista on löydetty ruumishautausten välittömästä yhteydestä. Esimerkiksi Kirkailanmäestä Salmo kertoo kaivausraportissaan seuraavaa: ”Poltettuja luita sisältäviä palokuoppia oli kesällä 1936 tutkitulla kalmiston osalla 18 kpl. Ne olivat aina ruumishaudan yhteydessä ja välittömästi polttamatta haudatun vainajan päälle pantuja, vain poikkeustapauksissa ne olivat haudan reunassa.”¹⁰⁴ Samoin myös Mikkelin kalmistoissa ja Iin Illinsaareissa polttohaudat olivat nimenomaan ruumishautoissa, ja usein ruumiin päällä. Myös yksittäisiä, ei ruumishaudan yhteyteen sijoitettuja polttohautoja on kalmistoissa muutamia, esimerkiksi Valmarinniementä ja Kirkailanmäeltä.

Tässä työssä tarkasteltavia polttohautoja, tai paremminkin palaneen luun depositioita yhdistää se, että ruumiita ei ole poltetu siellä, mihin luut on haudattu, eikä polttojätettä, kuten hiiltä yleensä juurikaan löydy hautojen yhteydestä. Samaten luut ovat usein löydettyäessä sijoittuneet niin tiiviiksi kasaksi, että voidaan olettaa niiden tulleen haudatuksi jonkinlaisessa puisessa tai tuohisessa astiassa, tai kankaisessa tai nahkaisessa pussissa. Toisinaan näyttää siltä, että

---

⁹⁸ Belskiy & Laakso 2016.

⁹⁹ Hakamäki 2018: 54–55

¹⁰⁰ Wessman 2010: 31.

¹⁰¹ Belskiy & Laakso 2016: 203—204.

¹⁰² Kuusela 2013a: 144–146.

¹⁰³ Wallerström 1987.

¹⁰⁴ Salmo 1937: 3.

minkäänlaista astiaa ei ole käytetty, tai jos sellainen on ollut, se on rikkoutunut, ja luut ovat levinneet laajemmalle alueelle.

Polttohautojen tarkkaa määrää on hankala sanoa täysin varmasti. Kaikilla kohteilla niitä ei ole tunnistettu haudoiksi. Esimerkiksi Valmarinniellä ruumishaudan 123 täytemaan löytöaineistossa mainittiin palaneita luita, mutta näitä palaneita luita ei ole luokiteltu minkään polttohaudan yhteyteen tai omaksi kokonaisuudekseen. Tähän on vaikuttanut usein juuri polttohaudan muoto: mikäli palaneet luut löytyvät yhtenä, suurempana kasana, niihin on kiinnitetty enemmän huomiota, kuin hajonneisiin polttohautauksiin. Hajonneet, useina pieninä keskittyminä esiintyneet palaneet luut ovat aiheuttaneet useimmin kysymysmerkkejä siitä, onko kyseessä yksi vai useampi polttohauta, vai haudaus ollenkaan, kuten Valmarinniellä¹⁰⁵. Toisaalta, aiempi tieto tästä hautaustavasta on voinut johtaa siihen, että palaneita luita on pidetty jo kaivauksella hautauksena, kuten Illinsaaressa.¹⁰⁶

Ihmetystä on aiheuttanut myös luiden vähäinen määrä. Suurimmassa osassa polttohautauksia ei missään nimessä ole kaikki luumateriaali, mitä ihmisestä jää palamisen jälkeen jäljelle. Polttohautauksissa ihmisestä on laskettu jäävän noin 1–4kg, keskimäärin noin 2,5kg luumateriaalia.¹⁰⁷ Useimmat polttohaudat sisältävät vain joitakin satoja tai jopa vain kymmeniä grammoja luita. Oletan, että joko jäännöksiä hautaroviossa kerätessä kaiken luun talteen ottaminen ei ole ollut olennaista, tai sitten osa luista on sijoitettu jonnekin muualle.

Illinsaaren polttohauta 1:n lähempi tarkastelu antaa mahdollisuuden pohtia tarkemmin luiden vähäistä määrää haudoissa. Polttohauta 1:ssä oli noin 700 grammaa palanutta luuta. Lisäksi tästä polttohaudasta löytyi 187 pientä metallipisaraa, jotka olivat hopeaa tai pronssia, ja jotka on tulkittu joidenkin hautaroviolla olleiden esineiden sulamistuotteiksi. Pisarat olivat niin

---

¹⁰⁵ Valmarinniemen osalta polttohautojen lopullinen määrä on epäselvä. Polttohautoja ei kaivauksella tunnistettu aluksi hautauksiksi, ja etenkin hajonneiden polttohautojen luiden talteenottometodit vaihtelevat. Toisinaan niille on annettu oma pääkirjain kentällä, toisinaan ne on luetteloitu löydöiksi ruumishautojen yhteyteen ja toisinaan ne on koostettu omaksi hautakokonaisuudekseen keinotekoisesti vasta jälkityövaiheessa. Kaivausraportissa Koponen & Pelttari mainitsevat poistaneensa polttohaudat J ja N löytöluetteloista jälkikäteen luotuina ”keinotekoisina konstruktioina” ja liittäneet palaneet luut ruumishautalöydöiksi, mutta ovat toisaalta luoneet kaksi uutta ”keinotekoisia konstruktioita”, polttohaudat B etelä sekä B+H sillä perusteella, että näiden ”sikermien” luut eivät kuulu samalle yksilölle, kuin polttohauta B:n luut. Laskutavasta riippuen Valmarinniellä voidaan siis nähdä olleen kahdestatoista kuuteentoista polttohautaa. Ehjiä tai melko yhtenäisiä kokonaisuuksia on kahdeksan, ja loput polttohautoista ovat levinneet useiksi sikermiksi useiden hautojen alueelle. Olisikin kenties hyödyllisempää laskea minimiyksilömääriä osteologisen analyysin perusteella, eikä niinkään luoda keinotekoisia konstruktioita varsinaisista hautojen määristä. Koponen & Pelttari 2016, kts. myös raportin liitteenä oleva osteologinen raportti (Maijanen 2015).

¹⁰⁶ Kuusela 2013b.

¹⁰⁷ Ubelaker 2009: 4.

pieniä, että kentällä niistä löydettiin vain 32. Suurin osa pisaroista löytyi vasta haudasta talteen otettua maa-ainesta seuloessa laboratoriossa.¹⁰⁸ Mikäli näin pienet pisarat on kerätty tuhkan joukosta talteen asetettavaksi vainajan keralla hautaan, on selvää, että ainakaan tarkkuus tai sen puute ei ole ollut syynä luiden vähäiseen määrään haudoissa.

3.1. Hautarakenteet: urnat, pussit, ruuhet ja arkut

Taulukossa 2 esitetään erilaisten hautarakenteiden määrä kullakin kohteella. Taulukon lukuja on pidettävä vain suuntaa-antavina, sillä tiedot on kerätty kaivausraporteista, joissa rakenteet on kuvattu vaihtelevalla tarkkuudella. Tiedot perustuvat kulloisenkin kaivauksen johtajan tulkintaan. Joissakin raporteissa hautarakenteita on vain sivuttu, eikä kuvattu tarkasti. Usein mahdolliset rakenteet ovat pahoin maatuneet, jonka vuoksi on hankala sanoa niiden muodosta muuta, kuin että jonkinlaisia puurakenteita haudassa on ollut.

Taulukko 2: Hautarakenteiden määrä kohteittain.

Kohde	arkku	ruuhi	mahdollinen puurakenne *	kehikko salvos	/ urna	mahd. pussi**	ei arkku / ruuhta	ei pussia / urnaa
Valmarinniemi	3	5	14	0	0	6	66	6
Suutarinniemi	1	1	1	0	0	2***	5	0
Tuukkala	6	0	1	0	0	2	51	7
Visulahti	2	2	6	1	0	2	20	3
Toppolanmäki	5	1	1	0	1	0	3	0
Kirkailanmäki	24	4	9	0	0	13	83	16
Suotniemi	0	0	2	1	1	0	1	0
Hovinsaari	3	3	9	4****	1	0	7	0

* Haudasta löydetty vähäisiä määriä puuta tai merkkejä mahdollisesta arkusta, ruumislaudasta tai ruuhesta, ei kuitenkaan ole mahdollista määritellä, minkälainen hautarakenne on ollut.

** Polttohaudan muoto selkeärajainen, eikä ole sekoittunut ympäröivään maahan, mutta pussista/astiasta ei ole välttämättä mitään jäljellä.

*** Hauta hajonnut, mutta jäljellejäänyt osa selkeärajainen.

**** Hovinsaaren toinen polttohauta puukehikossa.

¹⁰⁸ Mujunen 2014:5, Kuusela 2013b: 19.

Aina ei ole selvää, onko raporttiin merkitty 'arkku' ollut todella selkeästi esimerkiksi lankuista koottu hauta-arkku, vai onko arkkuä käytetty yleissanana viittaamaan ylipäättään jonkinlaiseen puiseen hautarakenteeseen.¹⁰⁹ Onkin mahdollista, että arkut ovat ylliedustettuina taulukossa verrattuna "kaaroihin" eli ruuhiin¹¹⁰. Arkkujen jäännösten joukosta ei raporttien mukaan ole löydetty kovinkaan paljon rautanauvoja. On kuitenkin mahdollista, että arkkujen teossa on käytetty rautanauvojen sijaan puutappeja, jotka ovat maatuneet arkun mukana.¹¹¹ On myös mahdollista, että orgaaniset rakenteiden jäännökset ovat joissakin tapauksissa ehtineet maatua kokonaan, ja näin rakenteettomat hautaukset ovat ylliedustettuina.¹¹² Selvän poikkeuksen aineistossa muodostavat Schwindtin kaivamat Suotniemen ja Tontinmäen ruumishautaukset, joista osan esitetään sijaitsevan piirroksissa hirsisälvosten sisällä.¹¹³ Hirsisälvoksia ei ole raportoitu nyky-Suomen alueella sijaitsevista kalmistoista, mutta Karjalasta niitä sen sijaan on löydetty useampia¹¹⁴. Lisäksi Pohjois-Ruotsissa Torniojoen varrella sijaitsevasta Kyrkuddenista on löydetty hirsisälvoksiin tehtyjä ruumishautauksia¹¹⁵. Joissakin Schwindtin kuvaamissa haudoissa merkit sälvoksesta ovat kuitenkin varsin vähäiset, toisinaan vain juovia maassa. Täytyy siis pitää mielessä mahdollisuus, että Schwindtin vasta museossa, muistiinpanojen ja oman muistinsa pohjalta pitkään kaivausten jälkeen piirtämät piirrokset¹¹⁶ eivät välttämättä vastaa täysin todellisuutta, vaan voivat sisältää piirtäjänsä visiointia siitä, mitä heikot, maahan piirtyneet maatuneen puun jäljet olisivat voineet olla¹¹⁷, ja että varsinkin pienemmät niistä voivat olla yhtä hyvin myös esimerkiksi arkkuja.

¹⁰⁹ Esimerkiksi Kirkailanmäen ensimmäisissä kaivausraporteissa mainitaan selkeästi erikseen ruuhiin haudatut vainajat, mutta Salmon ja Hirviluodon myöhemmissä raporteissa puhutaan vain arkuista ja puurakenteista. Vrt. Salmo 1937 & Hirviluoto & Vuoristo 2010a.

¹¹⁰ "Kirsti Paavolan mukaan hautoja 44, 51, 53, 98, 127, 133, 141, 154 kutsuttiin kaivauksilla "kaarahaudoiksi". (Koponen & Peltari 2016). Kaara esiintyy pohjoissuomalaisissa murteissa, ja tarkoittaa matalaa mutta reunallista ja pitkulaista, yhdestä puusta veistettyä astiaa tai kaukaloa, jota on käytetty sekä tarjoilu- että ruokailuastiana, että vähän suurempana esimerkiksi ruokakaukalona lehmille. Kaara on siis ruuhen mallinen, mutta pienempi astia, sellaisenaan kuitenkin ymmärrettävä lempinimi ruuhihaudoille. Kts. esim. Vuorela 1979: 121.

¹¹¹ Puutappien käytöstä arkuissa on runsaasti todisteita myöhemmiltä ajoilta. Esim. Turun kolerahautausmaan arkut sekä Kempeleen kirkon lattian alaiset arkut. Kts. Esim. Helamaa & Uotila 2016, J.-P. Joona et al. 1997.

¹¹² On esitetty, että ruumiin asennon perusteella olisi mahdollista päätellä jotakin hautarakenteista. Esimerkiksi Italiassa aiemmin maakuoppaan haudatuiksi tulkitut ja kankaaseen tai käärinliinaan käärityt vainajat ovat voitu todellisuudessa tulla haudatuksi ruuhiarkuissa. Arkussa vainaja maatuu väljemmässä tilassa kuin maakuopassa, mikä vaikuttaa luiden asettumiseen maatumisprosessin aikana. Alessandro Vanzetti & Prisca Solain 2017: The taphonomy of funerary wooden trunks and chests: a view from Italy. Esitelmä, EAA Maastricht 2017.

¹¹³ Schwindt 2012 [1893]: 1–11, 51–81.

¹¹⁴ Saksa 1998: 26–27, Кочкуркина 1990: 110–113.

¹¹⁵ Wallerström 1987.

¹¹⁶ Schwindt 2012 [1893]: Esipuhe.

¹¹⁷ Belskiy & Laakso 2012: 770.

Polttohaudausten pusseista on vain vähän säilynyttä todistusaineistoa. Ainoastaan Iin Illinsaaren polttohauta 1:n tapauksessa polttohaudasta on havaittu merkkejä taljasta, joka voisi olla peräisin pussista, jossa luut on maahan asetettu.¹¹⁸ Useiden muiden kohteiden yhteydessä polttohaudan säännöllinen muoto ja selkeä rajausta ympäröivään maahan on saanut tutkijat epäilemään, että luut olisi haudattu jonkinlaisessa kangas- tai nahkapussissa tai ilman minkäänlaista astiaa erikseen hautaukselle kaivettuun pyöreään kuoppaan. Kirkailanmäeltä Leppäaho mainitsee sekä mahdollisesti kangaspussissa hautaan asetettuja polttohautoja, että ilman astiaa tai pussia tehtyjä hautauksia. Päätelmänsä hän perustelee juuri palaneiden luiden levinnällä ja sijoittelulla haudassa. Pussissa haudatuiksi tulkitut luut ovat olleet hautauksissa tiiviimmässä ja vähemmän sekoittuneessa, usein varsin säännöllisen muotoisessa kasassa. Parissa haudassa taas luut olivat selkeästi levinneet laajemmalle alueelle, ja olivat usein hiekansekaisia.¹¹⁹

Etenkin kun polttohaudat ovat ruumishautausten päällä, on oletettava, että ne on asetettu hautaan suurin piirtein samanaikaisesti ruumishaudauksen kanssa, ja näin kyse ei ole ollut palaneille luille kaivetusta kuopasta. Tätä tulkintaa tukee myös se, ettei ainakaan jälkeempään ruumishautaan kaivetusta kuopasta ole raportoitu näkyviä jälkiä ruumishaudan täyttömaassa esimerkiksi Illinsaaressa.¹²⁰ Samaa ajatusketjua noudattelevat muidenkin kohteiden raportit. Vain Toppolanmäeltä ja Hovinsaaren Tontinmäeltä itse astiasta, molemmissa tapauksissa ilmeisesti rasiasta, johon luut on sijoitettu, on säilynyt tuohta tai ”puuviilua”.¹²¹ Lisäksi Toppolanmäen astia oli peitetty 20 x 40 cm suuruisella laakakivellä.¹²²

Joissakin tapauksissa palaneiden luiden levinneisyys voi viitata epäsuorasti arkun olemassaoloon ruumishaudassa; jotkut hajonneet tai pieninä keskittyminä löytyneet polttohaudat ovat voineet olla alun perin hauta-arkun päällä, josta ne ovat voineet levitä ja kulkeutua epämääräiseksi kasaksi hautaan arkun maatuessa ja kannen romahtaessa. Osassa hautauksista on kuitenkin otettava huomioon se mahdollisuus, että ruumishaudaus on rikkonut vanhemman polttohaudauksen, jonka seurauksena luut olisivat levinneet laajemmalle. Esimerkiksi Iin Illinsaaren hajonneen polttohauta 2:n kohdalla Kuusela on esittänyt, että

---

¹¹⁸ Kuusela 2013b: 19.

¹¹⁹ Leppäaho 1937: passim.

¹²⁰ Kts. Esim. Kuusela 2015: 28–29.

¹²¹ Schwindt 2012 [1893]: 52 & Leppäaho 1938:2.

¹²² Wessman mainitsee, että polttohaudauksen sisältänyt puuastia olisi korjattu pronssipellin palalla; ilmeisesti hän on kuitenkin sekoittanut hautaan asetetun, pronssipellin palalla koristellun erillisen hauta-antimeksi asetetun puukulhon varsinaisen puuviiluista tehdyn uurnan kanssa. Vrt. Purhonen 1998: 257 & Wessman 2010: 104.

mahdollisesti ruumishautaa kaivettaessa rikottu polttohauta olisi ripoteltu tarkoituksella tasaisesti ruumishaudan täyttömaahan.¹²³

Erikoisin polttohautauksista oli Hovinsaaren Tontinmäen puusalvoksen sisään tehty polttohauta, jossa oli useamman kuin yhden ihmisen jäännökset.¹²⁴ Vastaavaa ei löydy muista kohteista, ja se on yksi harvoja tämän tyyllisiä polttohautauksia, joka sisältää useamman kuin yhden vainajan jäännökset.

3.2. Hauta-antimet

Taulukossa 3 esitetään esineettömien ja esineellisten hautausten määrä kohteittain, ruumishaudat ja polttohaudat erikseen. Suotniemi, Hovinsaari ja Visulahti erottuvat aineistosta siinä, että niissä on ylivoimaisesti eniten hauta-antimellisia hautoja verrattuna hauta-antimettomiin. Hauta-antimet ovat myös sangen runsaita: vainajille on laitettu mukaan yleensä runsaita korustoja, riipuksia, sormuksia, solkia, pronssispiraalein koristeltuja esiliinoja, aseita ja tarvekaluja. Tuukkalassa esineettömien ja esineellisten hautausten suhde on tasaisempi.

Taulukko 3. Esineettömien ja esineellisten hautausten määrä kohteittain.

	Esineellisiä ruumishautoja	Esineettömiä ruumishautoja	Esineellisiä polttohautoja	Esineettömiä polttohautoja
Suotniemi	4	0	1	0
Hovinsaari	23	8	2	0
Kirkailanmäki	24	98	1	28
Tuukkala	31	27	7	2
Visulahti	27	3	2	3
Toppolanmäki	6	4	0	1
Valmarinniemi	17	71	2	10
Suutarinniemi	2	5	1	1

Kirkailanmäellä esineettömiä hautauksia on huomattavasti enemmän, mutta myös esineellisiä ruumishautauksia löytyy. Huomiota herättävää on se, että vaikka Kirkailanmäellä on eniten polttohautauksia kaikista kohteista, sieltä tunnetaan vain yksi, sangen vaatimattomilla antimilla varustettu polttohautaus¹²⁵.

¹²³ Kuusela 2015: 22–23, 29.

¹²⁴ Schwindt 2012 [1893]: 1–11.

¹²⁵ Polttohaudan antimina oli vain palaneita lasihelmiä. Hirviluoto & Vuoristo 2010a.

Myöskään Toppolanmäeltä ei ole esineellisiä polttohautauksia, mutta toisaalta sieltä tunnetaan vain yksi polttohaudaus. Toppolanmäen ruumishautauksista kuusi sisälsi jonkinlaisia hauta-antimia, kuten solkia ja tapparan. Polttohaudan sisältäneessä ruumishaudassa oli tappara ja pronssilevyllä korjattu puukuppi. Lisäksi kahdessa muussa haudassa on keihäänkärkiä tai keritsimien katkelmia, joita on tulkittu käytetyn arkunnaulojen sijasta, enkä siis oletta niitä varsinaisiksi hauta-antimiksi. Yhteensä neljässä kymmenestä hautauksesta oli käytetty teräaseita tai niiden katkelmia arkunnaulojen asemassa.¹²⁶

Keminmaan Valmarinniemi on kaivettujen hautojen määrään nähden esineiden osalta varsin vähälöytöinen kalmisto, jonka esineistö vaikuttaa myös muita kohteita myöhemmältä. Keminmaan Valmarinniimestä ei ole löydetty yhtään asetta tai korustoa kupurasolkineen. Valmarinniemieltä on löydetty ainoastaan yksittäisiä puukkoja, sormuksia ja yksinkertaisia solkia, jotka voidaan tulkita jokapäiväisen vaatetuksen osiksi. Mielenkiintoinen erikoisuus Valmarinniemen kalmistossa on kolikot ja brakteatit, joita haudoista on löytynyt muihin kohteisiin verrattuna runsaasti, usein kankaaseen tai nahkaan käärittynä.¹²⁷ Valmarinniemen 88 tutkitusta hautauksesta 19, eli vajaa neljännes haudoista sisälsi kolikoita. Myös kahdessa polttohaudassa oli kolikoita, jotka olivat pinnaltaan vähän palaneita. Jylkkä tulkitsee, että kolikot eivät ole olleet roviolla, mutta olisi kenties laitettu vielä kuumien tuhkien mukana maahan.¹²⁸ On myös mahdollista, että kolikot ovat sijainneet kauempana hautarovion kuumimmista kohdista, kenties sen laidoille asetettuina tai jonkinlaisen rakennelman päältä rovioon pudonneina hautalahjoina.

Valmarinniemieltä on löydetty myös pääpannaksi tulkittu koriste, joka on koostunut villakankaalle kiinnitetyistä metallilevyistä¹²⁹. Tällaiset kaulakoristeet tai pääpannat on tulkittu itäisiksi, ja niitä on aiemmin löydetty Itä-Suomesta ja Karjalasta¹³⁰.

Vähälöytöisin kalmistoista on Iin Illinsaaren Suutarinniemi. Suurin osa kaivetuista haudoista oli esineettömiä. Esineelliset hautaukset olivat lähimpänä törmää, ja on mahdollista, että alun perin lähimmäksi rantatörmää tehdyistä, mahdollisesti esineellisistä hautauksista osa on sortunut jokeen ja hävinnyt törmän kulumisen myötä. Tähän viittaavat myös metallinpaljastimella tehtyjen löytöjen löytöpaikat alempana rantatörmässä; on oletettavaa, että

---

¹²⁶ Leppäaho 1938.

¹²⁷ Koponen & Pelttari 2016.

¹²⁸ Jylkkä 2004:51–53.

¹²⁹ Valmarinniemen Kaivausraportin (Koponen & Pelttari 2016) liitteenä ollut tekstiiliraportti (Lipkin 2016).

¹³⁰ Кочуркина 1982: 67–68, Lehtosalo-Hilander 1988: 206–211.

ne ovat peräisin törmästä sortuneista hautauksista. Törmän sortuminen havaittiin myös siinä, että törmää lähimpänä sijaitsevat hautaukset ”loppuivat kesken”.¹³¹

Vain kolmesta haudasta, mahdollisesti neljästä löydettiin hauta-antimia: kupurasolki ja kaksi lasihelmen puolikasta haudasta 1, sulaneet pronssi- ja hopeaesineet polttohauta 1:stä, sekä mahdollisesti rikkoutuneesta polttohauta 2:sta peräisin olevat pronssiesineen katkelmat ruumishauta 3:n täyttömaassa sekä hirvieläimen kalotti haudassa 2. Lisäksi törmästä löydettiin yksi ketjunktannattaja, jota ei voitu liittää varmasti mihinkään hautaan kuuluvaksi.¹³² Hauta-antimiksi voitaneen kuitenkin Illinsaassa laskea myös ylimääräiset luut ja kallot kolmessa haudassa.

3.3. Kristilliset piirteet hauta-antimissa

Usein hautoja ja varsinkin hauta-antimia tarkasteltaessa painoarvoa annetaan erilaisille kristillisinä pidetyille esineille. Tämä on ristiriidassa sen kanssa, että toisaalta usein juuri esineettömyys on katsottu Suomessa kristillisen haudan merkiksi¹³³, vaikka toisaalta esimerkiksi etenkin ylempien luokkien edustajia on haudattu keskiajalla Euroopassa runsain antimien varustettuna.¹³⁴ Täytyykin muistaa, että kristinusko ei ole muuttumaton monoliitti, jonka periaatteet koskisivat kaikkia säätyjä ja seuraajia. Samaten esineettömyys haudoissa kristillisyyden markkerina on nykyaikainen konstruktio, tutkijoiden muodostama hypoteesi, joka ei välttämättä pidä paikkaansa kaikkina aikoina ja kaikissa paikoissa.

Kristilliset piirteet esineissä voivat antaa viitteitä vainajan ja hänen yhteisönsä yhteyksistä kristilliseen maailmaan. Pelkästään yksittäisten kristillisten piirteiden kautta on kuitenkin hankalaa lähteä tulkitsemaan yksilön itsensä uskomuksia. Kristilliset piirteet esineissä eivät välttämättä tarkoita, että yhteisö tai yksilö olisi käyttänyt näitä esineitä juuri niiden kristillisten kuva-aiheiden vuoksi.

Karjalaisissa kalmistoissa verrattain yleinen löytö ovat hopealevysoljet/riipukset, joissa useissa esiintyy ristiaiheita ja yhdessä Neitsyt Maria. Suotniemeltä ja Tontinmäeltä niitä on muutama kappale. Nordman on esittänyt Karjalan kalmistojen ”kristillisiä kuva-aiheita” sisältäneiden

---

¹³¹ Kuusela 2013b.

¹³² Se voisi mahdollisesti olla peräisin haudasta 10, joka sijaitsee törmässä ketjunktannattimen löytöpaikan yläpuolella. Kuusela 2013b: 23–24.

¹³³ Wessman 2010: 78.

¹³⁴ Daniell 1997: 170–172.

hautojen vainajien olleen selkeästi olleet kristittyjä.¹³⁵ On kuitenkin epävarmaa, onko lopullinen käyttäjä kokenut nämä esineet kuva-aiheineen kristillisinä, vai ovatko ne olleet tälle koristeltuja prestiisiesineitä vailla sen kummempaa uskonnollista statusta. Esimerkiksi Suotniemen hauta 3, josta kuvatun kaltainen ristiaiheinen levysolki löytyi, oli polttohauta, mikä ei tue perinteistä tulkintaa käyttäjänsä ehdottomasta kristillisyydestä. Samankaltainen hopeasolki löytyy myös Mikkelin Tuukkalan kalmistosta. Tuukkalan solki antaa erityisesti hyvän kuvan tällaisten esineiden kulkeutuvuudesta, sillä siinä on skandinaavista riimukirjoitusta, jossa lukee ”Minut omistaa Botwi”.¹³⁶ Esine on voinut siis kulkea pitkänkin matkan alkuperäisestä tekopaikastaan päätyäkseen itäsuomalaiseen hautaan. On mahdotonta sanoa, onko tieto kuva-aiheiden mahdollisista merkityksistä kulkeutunut soljen mukana.

Hopealevysolkien lisäksi Suotniemen haudasta numero 2 on löydetty erityisen komea ristiriipuskääty, jossa viikinkipunosketjun kannattelemassa renkaassa roikkuu kolme emaloitua hopearistiä. Ristiriipus ei kuitenkaan ollut vainajan kaulalla, vaan rasiassa asetettuna hautaan. Varsin arvokkaan ristikäädyn sijoittaminen rasiaan kertoo mielestäni enemmän kyseisen esineen arvosta, kuin henkilökohtaisesta uskosta: arvokas esine on haluttu laittaa hautaan, mutta sitä ei ole pidetty niin henkilökohtaisena, että se olisi puettu vainajalle. Samassa haudassa oli myös ihmishahmoa esittäväksi sormus, jonka on toisinaan tulkittu esittävän pyhimystä,¹³⁷ sekä runsaasti muitakin esineistöä, kuten esimerkiksi kirves ja veitsi. Myös Hovinsaaren Tontinmäellä eräässä haudassa vainajan kaulalla on ristiriipus, mutta hautaan on laskettu runsaasti myös muita esineitä, kuten keihäs, kirves ja veitsi. Myös Visulahdelta ja Tuukkalasta on yksi ristiriipus kummastakin.¹³⁸ Ristiaiheisten riipusten ja solkien esiintyminen hyvin erilaisissa haudoissa asettaa kyseenalaiseksi niiden varauksettoman liittämisen vainajan henkilökohtaiseen uskoon.

Valmarinniemiä on löydetty kaksi Kristus-aiheista sormusta. Haudoista 59 ja 77 löydettiin kullatut hopeasormukset, joissa on ”voittoisa kristus”-kaiverrus. Sormukset löydettiin vainajan kämmenen tienoilta, eli vainajat oli todennäköisesti haudattu sormus sormessa.¹³⁹ Vainajien on ehdotettu sormusten perusteella olevan pappeja¹⁴⁰. Paavola et al. ovat varovaisempia vainajan kirkollisen statuksen määrittelyssä, mutta linkittävät sormuksen kuitenkin osaksi vainajan

---

¹³⁵ Nordman 1945:233–237.

¹³⁶ Nordman 1924: 67.

¹³⁷ Purhonen 1998: 55 viitaten Ervamaa 1972: 29–38

¹³⁸ Purhonen 1998: 82–85

¹³⁹ Paavola et al. 2013: 46.

¹⁴⁰ Koivunen 1997: 44–46.

henkilökohtaista hengellisyyttä. Tämä on mielestäni perusteltua hautojen kontekstissa, koska sormukset on typologisesti ajoitettu 1300-1400 -luvulle, eli Valmarinniemellä olleen kirkon käyttöaikaan.¹⁴¹ Pelkistetyistä, itä-länsi-suunnatusta ja antimettomasta hautaustavasta ja kirkkorakennuksesta johtuen uskoisin kirjoittajien lailla, että Jeesuksen kasvot sisältävä sormus on osoitus henkilökohtaisesta uskosta, sekä tietystä asemasta, jossa kullattuun hopeasormukseen on ollut varaa. Kyseessä voi olla myös kirkollisen statuksen osoitus, mutta en pitäisi poissuljettuna myöskään sitä vaihtoehtoa, että kyseiset yksilöt olivat varakkaita seurakuntalaisia, kenties kauppiaita, joilla oli sekä keinot että varallisuutta hankkia kauempaa tullut arvokas ylellisyysesine.

Suomalaisista tutkijoista mm. Aarne Erä-Esko ja Unto Salo ovat tutkineet 1900-luvulla esineiden ornamenttiikkaa ajoittaakseen kristinuskon saapumista Suomeen. Molemmat ovat esittäneet jopa merovingiaikaisten esineiden sisältävän kristillisiä kuva-aiheita. He myös pitävät näiden esineiden löytymistä osoituksena esineen käyttäjän kristillisyydestä, eivät pelkästään todisteena käyttäjän yhteyksistä kristilliseen maailmaan.¹⁴² Purhonen ilmoittaa olevansa samaa mieltä tulkinnasta kristillisestä symboliikasta jo näin varhaisessa esineistössä ja pitävänsä sitä todisteena kristillisyyden aikaisesta leviämisestä.¹⁴³

Mielestäni Erä-Eskon, Salon ja Purhosen tulkinnoissa kuva-aiheiden kristillisyydestä esiintyy ylilyöntejä. Esimerkiksi Purhosen vetämät yhtäläisyydet korkeakaaristen ketjunktannattajien ja bonnilaisen kiviveistoksen välille eivät vakuuta näiden esineiden maantieteellisen ja kulttuurisen etäisyyden vuoksi. Purhonen tulkitsee myös kaikki ihmiskasvot Jeesuksen kasvoiksi sekä ristikkäiset kuviot ja lintuaiheet kristillisiksi, olettaen niiden juontuvan varhaisen koptilaisen kirkon lintuaiheista. Purhonen ei kuitenkaan erityisesti pohjusta tai perustele ennen 1000-lukua valmistettujen korustojen vertaamista 1200-luvulla tehtyyn islantilaiseen Physiologus- käsikirjoitukseen¹⁴⁴, jonka yhteys Fennoskandiaan on vähintäänkin epävarma.

---

¹⁴¹ Immonen 2009: 277–281; Paavola et al 2013: 54–55

¹⁴² Erä-Esko menee jopa niin pitkälle, että esittää, että kristillistä esineistöä on valmistettu jo 500-luvulla Etelä-Pohjanmaalla anglosaksisten munkkien toimesta. Salo taas myöhemmin ottaakin takaisin lausuntoaan ja sanoo, ettei arkeologisesta löytöaineistosta ole mahdollista päätellä muuta, kuin kristillisiä kontakteja. Erä-Esko 1965:107-112, Heino et al. 1987:371–372, vertaa Salo 2005:278–291.

¹⁴³ Purhonen lisäksi yhdistää ristiriipukset haudoissa ns. primsignaatioon, jossa yksilö ottaa kristinuskon kasteessa omakseen ja saa siitä merkiksi ristin. Ottaen huomioon että ristejä on löytynyt vain 15:sta Purhosen käsittelemästä 600 haudasta, ei rinnastusta hautojen sisältämien ristien, primsignaation ja kristillistymisen välillä kannata mielestäni tehdä. Purhonen 1998:48–49 vrt. Hiekkänen 2001a: 55–56.

¹⁴⁴ Purhonen 1998: 47–51.

Vaikuttaakin siltä, että Purhonen haluaa löytää paikalliselle rautakautiselle kuvastolle vastineita nimenomaan kristillisestä kuvastosta harkitsematta muita vaihtoehtoja.

Mikäli kaikki nämä aiheet ovat kristillisiä, epäselväksi jää, mikä olisi näiden tutkijoiden mielestä ei-kristillistä, siis, kristillisiä kuva-aiheita edeltävää kuvastoa. Etenkin lintuaiheet ovat suosittuja kaikkien suomalaisugrilaisten kansojen keskuudessa rautakaudella jo pitkään ennen oletettua kristinuskon vaikutuksen saapumista alueille. Halutessaan samat kuva-aiheet voi varmasti linkittää myös esimerkiksi skandinaaviseen kuvastoon, kuten vaikkapa ristit hakaristeihin, kasvot Odinin kasvoihin ja linnut Odinin korppeihin. Todisteet ovat yhtä löyhiä, mutta maantieteellisen läheisyyden myötä todennäköisyys on kuitenkin huomattavasti suurempi.

Kivikoski on varovaisempi vainajan kristillisyyden tulkinnan suhteen ja tulkitsee kristillistä symboliikkaa ilmentävien esineiden todistavan ainoastaan valmistajansa, muttei välttämättä käyttäjänsä kristillisyyttä.¹⁴⁵ Purhonen itsekin myöntää myöhemmin, että esimerkiksi pyöreiden suomalaisten kupurasolkien ristiaihe voi hyvin olla myös muoti-ilmiö, joiden aihe olisi omaksuttu kristillisiltä alueilta ilman kristillistä merkitystä.¹⁴⁶

En usko, että kristillistä ornamentiikkaa tai symboleita sisältävän esineen käyttö osoittaa suoraan paikallista kristillisyyttä tai tarkoittaisi esineen käyttäjän omaksuneen kristinuskon. On mielestäni liian suoraviivaista olettaa, että esineen käyttöönotto tarkoittaisi myös sen alkuperäisen käyttötarkoituksen käyttöönottoa. Hyvänä esimerkkinä alkuperäisen käyttötarkoituksen hylkäämisestä ja esineiden ottamisesta uuteen käyttöön voidaan pitää dirhemeitä ja muita kolikoita, joita nyky-Suomen alueella rautakaudella kiinnitettiin esimerkiksi helminauhoihin ja käytettiin koruina¹⁴⁷. Metallin arvo tunnustettiin edelleen, mutta kolikon käyttö valuuttana ei jatkunut alkuperäisen kaltaisena. Kolikoiden arabiankielisillä teksteillä oli tuskin myöskään minkäänlaista merkitystä uusille käyttäjille Suomessa ja Skandinaviassa. Näkisin, että sama on nähtävissä myös esimerkiksi hopealevysoljissa ja -riipuksissa; kuvio on koriste, ei välttämättä kantajansa uskon symbolinen ilmentymä.

Esineitä, joissa on kristillisiä viittauksia ei tämän vuoksi tulisi pitää suoraan merkinä kantajansa kristillisyydestä. Niitä voi kuitenkin pitää merkinä siitä, että yhteyksiä kristilliseen

---

¹⁴⁵ Kivikoski 1955:30–41

¹⁴⁶ Purhonen 1998: 56.

¹⁴⁷ Vielä suurempi osoitus näistä ovat dirhemit, joihin on raaputettu muita symboleita, joita esiintyy esimerkiksi Virossa. Мелниково 1982: 267-273

maailmaan on, joskin ne voivat olla välikäden kautta; esimerkiksi Botwille kuulunut solki on voinut kuulua monelle omistajalle ennen päätymistään Mikkelin multiin. On täysin mahdollista, että risti on mukana haudassa osoituksena vainajan henkilökohtaisesta uskosta kristilliseen Jumalaan, joka ei silti poissulje yhteisön vanhoja hautaustapoja ja sitä kautta vanhaa uskoa. On myös täysin mahdollista, ettei ristin kantaja ole koskaan Kristuksesta kuullutkaan, ja koristeellinen risti on ollut vain arvoesine vailla kristillistä merkitystä. Kolmantena mahdollisuutena pidän sitä, että ristien uskonnollinen merkitys kristityille on ollut tiedossa, ja synkretistisesti ristejä on käytetty amuletteina, taikakaluina, joiden voimaa on lainattu ja käytetty mahdollisesti muiden taikakalujen ja amulettien tapaan ja ohella, yhden uskon poissulkematta toista.

3.4. Ruumiin asento ja hautaus suunnat

Hautausasennot haudoissa vaihtelevat hieman. Yleisin vainajan asento ruumishautauksissa on ollut suorana selällään. Kädet on yleensä asetettu keskiruumiin päälle, joko vatsalle tai rinnalle. Joissakin tapauksissa kädet ovat sivuilla, tai toinen käsi vatsalla ja toinen sivulla. Useimmiten käsien asento kalmiston sisällä vaihtelee, ja esimerkiksi Keminmaan Valmarinniemiellä vainajien kädet olivat joko ristissä rinnalla tai suorina sivuilla¹⁴⁸. Jalat ovat useimmiten suorassa, mutta toisinaan nilkat ovat ristissä. Muutamia poikkeavia tapauksia kuitenkin myös löytyy, joissa vainaja on asetettu haudaan esimerkiksi kasvot maahan päin. Tällaisia erikoisempia hautauksia Suomen rautakautisista kalmistoista jonkin verran, ja ne on tulkittu tarkoituksella tehdyiksi.¹⁴⁹

Käsien asentoa haudassa on mielestäni ylitulkittu kristillisyyden merkinä. Käsien asentoon vaikuttaa nähdäkseni enemmän hautaustapa, kuin uskomukset: esimerkiksi pelkkään arkkuun haudatun vainajan käsien asento on voinut vuosisatojen kuluessa vaihtua hautaushetken asettelusta maatumisprosessien vuoksi, siinä missä käärinliinaan haudatun vainajan kädet todennäköisemmin pysyvät lähempänä sitä asentoa, mihin ne on asetettu käärinliinojen ja ympäröivän maan pitäessä niitä paremmin paikallaan. Epäsuorasti käärinliinojen voisi nähdä kertovan myös kristillisyydestä, mutta koska myös arkkuja on käytetty kristillisissä kalmistoissa, esimerkiksi Iin Haminan keskiaikaisessa kalmistossa¹⁵⁰, ei käärinliinojen

---

¹⁴⁸ Koponen & Peltari 2016: 54–246.

¹⁴⁹ Leppäaho 1957, Moilanen 2018.

¹⁵⁰ Kallio-Seppä et al. 2011: 62–64.

puuttumista voida pitää todisteena vainajan tai hänet haudanneen yhteisön uskosta. Käärinliinat myös säilyvät Suomen maaperässä erityisen huonosti, minkä vuoksi niiden käyttöä on hankala todentaa.

Hautausten ilmansuuntien vaihtelulle on annettu aiemmassa tutkimuksessa useita merkityksiä. Itä-länsi -suuntaista hautausta on toisinaan pidetty merkkinä kristillisestä hautauksesta.¹⁵¹ Jo aiemman tutkimuksen sekä aineiston perusteella näyttää kuitenkin siltä, että tätä suuntaa on voitu noudattaa myös vanhemmissa, esikristillisissä ruumishautauksissa muista syistä.¹⁵² Esimerkiksi Illinsaarella haudat asettuvat Illinsaarella lounas-koillinen -akselille ja on mahdollista, että haudat on suunnattu rannan suuntaisesti, pää vettä kohti, eikä tietyn ilmansuunnan mukaan.

Keminmaan Valmarinniemenestä on esitetty, että tiukasti itä-länsi -linjasta poikkeavat hautaukset olisivat eri aikakaudelta, mutta kuitenkin kristilliseltä ajalta. Tätä perustellaan mahdollisella kirkkorakennuksella; haudat olisi ehkä pyritty tekemään kirkon suuntauksen mukaisesti. Lopulta rahalöytöjen tarjoamat vähäiset ajoitusmahdollisuudet yhdessä radiohiiliajoitusten kanssa kuitenkin paljastivat, että suuntaukset vaihtelevat muutamilla kymmenillä asteilla myös samanaikaisissa haudoissa.¹⁵³ Onkin mahdollista, että hautaussuunta vaihtelee kohteilla hieman esimerkiksi maaston ominaisuuksien vuoksi (on esimerkiksi väistely puita tai rakenteita), tai yksinkertaisesti silmämääräisesti tarkastellessa haudan suuntaa ei ole saatu määritettyä tismalleen samaksi muiden kanssa. Ottaen huomioon, ettei meillä ole juurikaan jälkiä suuremmista haudanpäällisistä rakenteista¹⁵⁴, on viimeinen vaihtoehto myös todennäköisin. Menneisyyden ihmiselle muutaman tai kymmenenkään asteen vaihtelu hautaussuunnassa ei välttämättä ole ollut kovinkaan merkittävää.

Joillakin kohteilla hautaussuunnat vaihtelevat kuitenkin enemmän, kuin muutaman kymmenen asteen verran. Esimerkiksi Mikkelin Tuukkalassa suurin osa hautauksista on tehty itä-länsi -suuntaisesti, mutta joukossa on myös pohjois-etelä -suuntaisia hautoja, sekä koillinen- lounas ja kaakko-luode -suuntaisia hautoja. Karjalan kalmistoissa hautaussuunnat vaihtelevat itä-länsi -suunnan ja pohjoinen-etelä -suuntien välillä, eikä vallitsevaa suuntaa ole havaittavissa.¹⁵⁵

---

¹⁵¹ Esim. Purhonen 1998: 121,

¹⁵² Esim. Lehtosalo-Hilander 1984: 373.

¹⁵³ Koponen & Peltari 2017: 75–78.

¹⁵⁴ Tosin kaivausraporttien mukaan Illinsaaresta on merkkejä mahdollisista paalunjäljistä, jotka ovat saattaneet liittyä haudan merkitsemiseen. Kts. Kuusela 2013b & Kuusela 2015.

¹⁵⁵ Schwindt 1983 [2012].

Kirkailanmäellä ja Mikkelin Visulahdessa sen sijaan hautausuunta tuntuu noudattelevan suurimmassa osassa hautauksia länsilounas-itäkoillinen –linjaa, mutta poikkeuksiakin löytyy: Kirkailanmäellä yksi haudoista on tulkittu pohjois-etelä -suuntaiseksi, ja yksi Mikkelin Visulahden vainajista oli haudattu pää päinvastaiseen suuntaan kuin muut, luode-kaakko -suuntaisesti.

Hautausuunnat vaihtelevat kohteittain. Kohteet useimmiten noudattavat omaa, sisäistä järjestystään, mutta eivät aina. Hautausuunnat eivät myöskään aina noudattaneet tiettyä kaavaa alueittain kohteen sisällä, eikä niillä näytä olevan suoraa yhteyttä myöskään hauta-antimien määrään tai hautarakenteisiin. Myöskään suhdetta ajoitukseen ei voida pitää varmana, kuten Valmarinniemen tapauksessa kävi ilmi. Hautausuuntien merkityksestä on siis vaikea sanoa mitään tarkempaa. Tämän vuoksi en myöskään yhdistäisi länsi-itä -hautausuuntaa suoraan kristillisyyteen (tai muita hautausuuntia ei-kristillisyyteen), kuten aiemmissa tulkinnoissa on toisinaan tehty.¹⁵⁶

3.5. Useat vainajat sekä ylimääräiset luut

Suurin osa haudoista on yksittäishautauksia, mutta Kirkailanmäellä, Valmarinniemellä ja Karjalassa on myös hautauksia, joissa on useampi kuin yksi kokonainen vainaja. Jotkut hautauksista on tehty selkeästi samanaikaisesti, kun taas toisissa on mahdollista, että osa vainajista on asetettu hautaan toisia myöhemmin. Leppäaho mainitsee raportissaan Kirkailanmäeltä esimerkiksi kaksoishaudan, jossa hän päättelee, että vainajat on mahdollisesti haudattu ”coitus -asennossa”.¹⁵⁷ Toisessa kaksoishautauksessa vainajat taas on aseteltu ”kasvot vastakkain”.¹⁵⁸ Lisäksi Leppäaho mainitsee ”ryhmähaudan”, jossa on kuitenkin Leppäahon oman kuvailun mukaan ilmeisesti kaksoishauta, joka on rikkonut kaksi aiempaa hautausta.¹⁵⁹

Ainakin Keminmaan Valmarinniemellä, Iin Illinsaassa, sekä Hollolan Kirkailanmäellä haudoissa on havaittu merkkejä ns. ylimääräisistä luista. Lisäksi Hovinsaaren Tontinmäellä on muutamasta haudasta havaittu ylimääräisiä ihmisen hampaita. Niin kutsutut ylimääräiset luut eivät kuulu haudatulle vainajalle, eivätkä muodosta kokonaista yksilöä. Nämä luut ovat

---

¹⁵⁶ Purhonen 1998: 121, vrt. Moilanen et al. 2018.

¹⁵⁷ Leppäaho 1937: 4.

¹⁵⁸ Leppäaho 1937: 5.

¹⁵⁹ Leppäaho 1937: 7–8.

aiheuttaneet vähintään yhtä paljon eriäviä tulkintoja ja kummastusta kuin palaneen luunkin läsnäolo perinteisesti kristillisinä pidetyissä kalmistoissa.

Ilmeisesti irtoluita ei ole mielellään tulkittu sellaisiksi kaivauksillakaan. Niitä on tulkittu vanhemman hautauksen jäänteiksi¹⁶⁰, vaikka vanhemmasta hautauksesta ei olisi merkkiäkään maaperässä. Esimerkiksi Keminmaan Valmarinniemiellä ja Iin Illinsaaressa ympäröivä maa oli puhdasta hiekkaa, joten edeltävän hautaleikkauksen olisi pitänyt olla jollakin tavalla havaittavissa, mikäli sellainen paikalla olisi ollut. On vaikea uskoa, että uusi hautaus olisi osunut millilleen vanhemman hautauksen paikalle, etenkin kun ottaa huomioon myös lievän vaihtelun ruumishautojen suuntauksissa kohteilla. Esimerkiksi Iin Illinsaarella ruumishaudat eivät myöskään leikanneet toisiaan muuten, joten tilanpuutteesta näissä kalmistoissa on tuskin kysymys. Samaten olisi oletettava, että vanhemmasta hautauksesta olisi saattanut säilyä ja uuteen hautaan asetettu enemmänkin, kuin satunnainen otanta luita. Huono säilyvyys yksin ei riitä selittämään ”vanhemman hautauksen” täydellistä häviämistä; kohteiden käyttöaika on keskimäärin ajoitusten mukaan 200–300 vuotta, jolloin vainajan jäännökset vanhemmissa hautauksissa olisivat olleet vielä hyvin säilyneitä ja ainakin selkeästi havaittavissa maassa hautaushetkellä.

Muitakin selityksiä ylimääräisille luille on annettu. Lehtosalo-Hilander tulkitsee, että ylimääräiset luut olisivat merkki siitä, että kristillistyneet yhteisön jäsenet olisivat kenties kaivaneet esi-isänsä ylös ja haudanneet näiden luut uudelleen kristillisiin hautoihin¹⁶¹. Tämä selitys ei kuitenkaan ota kantaa siihen, miksi haudoista löytyy vain satunnaisia ihmisen osia, ei koko ruumista.

Yleisin yksittäin haudassa esiintyvä luuelementti on (ihmisen) kallo. Esimerkiksi Iin Illinsaarella ylimääräinen kallo löytyi ainakin kahdesta, mahdollisesti myös kolmannesta haudasta¹⁶². Keminmaan Valmarinniemiellä kalloja saattoi myös olla useampia, kuin raportissa varsinaisesti mainitaan. Samoin Kirkailanmäellä raportissa mainitaan ylimääräisiä kalloja, jotka kuvien perusteella on myös toisinaan asetettu vainajan keskiruumiin päälle¹⁶³. Muita, ylimääräisiä luita ei yleensä ole raporteissa eroteltu, mutta myös pitkät luut vaikuttavat yleisiltä. Voi olla, että usein myös luiden huono kunto ja epäanatominen asettelu on vaikeuttanut niiden tunnistusta; huonokuntoisenkin kallon voi yleensä tunnistaa viimeistään hampaista ja

---

¹⁶⁰ Hirviluoto & Vuoristo 2010a.

¹⁶¹ Lehtosalo-Hilander 1988, s. 198.

¹⁶² Kuusela 2013b & 2015.

¹⁶³ Esimerkiksi Hauta 4. Salmo 1937.

hampaiden kiilteestä, joka säilyy muuta ihmisluuta paremmin, mutta huonokuntoisia pitkiä luita on vaikea erottaa toisistaan, etenkin ilman osteologista asiantuntemusta.

Valmarinniemellä useassa haudassa oli havaittavissa myös ylimääräisiä kalloja ilman loppuruumista. Nämä kallot olivat sijaintinsa perusteella, usein vyötärölle asetettuina, tulkittu lapsen jäännöksi, vaikka muita jäännöksiä päätä lukuun ottamatta ei ollut havaittavissa. Oletankin, että näissä tapauksissa kyse voi hyvin olla Iin Illinsaaren kaltaisista, irrallisista päistä, jotka on asetettu varsinaisen vainajan kanssa hautaan. Tätä oletusta puoltaa se seikka, että Valmarinniemellä kaikki varmuudella lapsivainajiksi todetut, kokonaisena havaitut lapsivainajat oli joko haudattu yksin, tai toisen vainajan viereen, ei päälle¹⁶⁴. Näiden varmuudella lapsiksi todettujen vainajien luista oli jäänyt ruumisvarjo maahan samoin kuten aikuisillakin, joten pelkästään lasten luiden huonommalla säilyvyydelläkään ei voi perustella päätä lukuun ottamatta muun ruumiin puuttumista. Kalloluiden pitäisi maata myös yhtä nopeasti kuin muiden luiden. Tarkemman osteologisen analyysin perusteella olisi mahdollista sanoa enemmän näiden yksilöiden luiden iästä.

Ylimääräisten luiden lisäksi muutamalla kohteella on havaittu hautoja, joissa on useiden vainajien jäännöksiä sekaisin. Tällaisia hautoja on havaittu ainakin Tuusulan, Visulahdella sekä Kirkailanmäellä. Näissä haudoissa luut eivät ole ns. anatomisesti korrektissa asennossa, vaan usein varsin sekalaisessa muodostelmassa. Haudat eivät aina myöskään sisällä vain yhtä, kokonaista yksilöä. On todennäköistä, ettei kyseessä ole ensisijainen haudaus, vaan vainaja(t) on asetettu hautaan vasta sitten, kun pehmytkudokset eivät ole enää pitäneet raajoja ja luita kasassa. Se, miksi luut on haudattu sekaisin vasta pehmytkudoksen poistumisen jälkeen, jää arvoitukseksi. Kyseessä voi olla harvinaisempi hautautapa, tai on mahdollista, että nämä vainajat on haudattu uudelleen jostakin muualta. Näiden, myös luukasahaudoiksi kutsuttujen ilmiöiden tutkimus vaatisi tarkempaa perehtymistä niiden sisältämään osteologiseen materiaaliin.

Useamman vainajan yhtäaikainen haudaus samaan hautaan ei ollut sinänsä epä kristillistä, eikä se ollut epätavallista myöhemminkään keskiajalla. Kyseinen tapa säästi aikaa ja vaivaa, ja on mahdollisesti voinut myös osoittaa sukulaisuutta vainajien välillä.¹⁶⁵ On mahdollista, että myös ylimääräiset luut, kenties jopa polttohaudaukset osoittavat nimenomaan sukulaisuutta näiden

---

¹⁶⁴ Koponen & Pelttari 2016: passim.

¹⁶⁵ Paavola 2003: 26–27.

samaan hautaan laitettujen vainajien välillä. Yksi mahdollisuus on, että ylimääräiset luut on käsitetty ennemmin hauta-antimina, kuin hautauksina.

3.6. Hautojen sijoittelu kalmistoissa

Hautojen keskinäisten sijaintien suhteen tutkimusta vaikeuttaa se, ettei läheskään kaikilta kaivauksilta ole saatavissa kunnollista kaivausalueen karttaa. Esimerkiksi Mikkelin Tuukkalan varhaisimmilta kaivauksilta ja Schwindtin kaivauksilta Karjalassa ei ole olemassa koko aluetta kuvaavia aikalaiskarttoja, vaikka myöhempiä rekonstruktioita onkin sanallisten kuvausten perusteella tehty.

Mikäli lähdetään siitä lähtöoletuksesta, että aineiston kalmistot ovat kristillisiä, voisi hautojen sijoittelussa kalmistossa mahdollisesti nähdä eroja varallisuuden tai statuksen mukaan. Tutkimuksissa on todettu, että kirkkomaiden eri osiin haudattujen vainajien välillä on ollut eroja sukupuolten sekä oletetun varallisuuden välillä. Hautaamista kristilliseen kirkkomaahan ohjasi 1200-luvulta 1500-luvulle kanoninen oikeus. Tämä ei kuitenkaan todennäköisesti ollut tarkasti käytössä kaikilla kristillisillä kirkkomailla, varsinkaan kristillistymisen alkuvaiheissa.¹⁶⁶ Esimerkiksi kirkon lattian alle hautaamista on myöhemmin pidetty arvokkaimpana hautapaikkana, jolloin sinne on haudattu varakkaimpia ja statukseltaan korkeimpia henkilöitä, sekä kirkollisia henkilöitä jo keskiajan Turussa.¹⁶⁷ Kirkkorakennuksen ulkopuolella arvokkaimpia hautapaikkoja taas ovat olleet kirkon itäpuolelle jääneet alueet, kun taas huonoimpina on pidetty pohjoispuolisia alueita. Hiekkasen mukaan tämä jaottelu ei kuitenkaan näytä vielä keskiajalla toteutuneen tai ainakaan olleen niin korostunutta, kuin myöhempiä vuosisatoina.¹⁶⁸ Näin ollen en oleta, että tarkkoja eroja on mahdollista löytää.

Valmarinniemi on tutkimieni kalmistojen joukossa erikoisuus siinä, että siellä kalmiston yhteyteen kuuluu myös varma kirkon tai kappelin paikka, mikä on sinällään hyvä osoitus yhteisön kristillisyydestä. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö osa yhteisöstä olisi voinut olla pakanallista, tai etteikö yhteisö olisi voinut kristillisyydestään huolimatta noudattaa myös epäkristilliseksi katsottavia tapoja sen ohessa, kuten polttohaudat osoittavat. Valmarinniemiellä rahojen antamien ajoitusten perusteella ruumishautoja ei ole tehty tiettyihin osiin kalmistoa

---

¹⁶⁶ Hiekkänen 2003: 170.

¹⁶⁷ Hiekkänen 2003: 156–157.

¹⁶⁸ Hiekkänen 2003: 158.

tiettyinä aikana, vaan eriaikaiset haudat ovat kalmistossa sekaisin. Myöskään paikalla olleen kirkon sijainti ei näytä määränneen hautojen sijoittelua.

Leppäaho¹⁶⁹ ja Purhonen ovat ehdottaneet Mikkelin Tuukkalaan ja Visulahdelle kirkonpaikkaa. Kohteilta ei kuitenkaan ole havaittu tarpeeksi selkeitä rakennuksen jäänteitä, joista kirkon olemassaolon voisi päätellä, eikä tyhjä alue kalmistossa riitä syyksi olettaa kirkonpaikkaa.¹⁷⁰ Karjalan kohteiden läheisyydestä ei ole löydetty kirkollisten rakennusten jäännöksiä. Myöskään Toppolanmäen tai Kirkailanmäen yhteydestä kirkkorakennusta ei ole löydetty. Kirkailanmäellä suurin osa esineellisistä haudoista näyttää asettuvan kalmiston itäiseen osaan, mutta esineellisiä hautoja löydettiin myös kalmiston läntisestä osasta.

Pienimpien kalmistojen (Suotniemi, Toppolanmäki ja Illinsaari) kohdalla hautapaikan suhde kalmiston muihin hautoihin ei anna juurikaan lisätietoja. Ainoastaan Suutarinniemen kalmistossa esineelliset haudat vaikuttavat asettuneen lähemmäs jokea ja jokitörmää, mutta tätä ei voida sanoa varmaksi vain kahdentoista tutkitun haudan perusteella. Visulahdessa esineelliset ruumishaudat ovat enemmistössä ja suunnattu jokseenkin samankaltaisesti. Tuukkalassa ei ole viitteitä hautojen sijoittelusta eri alueille eri suuntausten tai esineettömyyden mukaan.

Polttohautojen sijoittelu kalmistoissa ei näytä myöskään muodostavan selkeää linjaa. Valmarinniemen polttohaudat näyttävät sijoittuneen lähinnä kalmiston läntisimpään ja lounaisimpaan osaan. Mikkelin Tuukkalan kalmistossa ei voida tehdä pitkälle vieviä johtopäätöksiä sijoituksesta sinänsä, tai ainakin siitä täytyy laskea pois majuri Truderuksen kaivauttamat haudat, joiden keskinäisestä sijainnista tai edes lukumäärästä ei ole tarkkaa tietoa. Muuten Tuukkalassa polttohaudat näyttävät asettuneen enimmäkseen kalmiston itäiseen osaan, mutta poikkeuksiakin on. Kirkailanmäellä polttohaudat näyttävät esiintyvän runsaimmin kaivausalue II/1935:n sekä 1936:n alueelle, eli kalmiston itäpuolelle. Tästä on kuitenkin hankala antaa varmuutta, sillä kalmiston sen keskivaiheilta halkaiseva tie on todennäköisesti tuhonnut lukuisia hautoja.¹⁷¹ Iin Illinsaassa kaksi polttohautaa löytyivät yhden haudan

---

¹⁶⁹ Leppäaho epäili kaivausalueen keskelle jäänyttä tyhjää aluetta kirkonpohjaksi, mutta mitään muita viitteitä rakennuksesta ei havaittu. Leppäaho 1937.

¹⁷⁰ Purhonen 1998: 125–129, vrt. Purhosen ehdottamien kirkonpaikkojen mahdottomuudesta esim. Hiekkanen 2001a sekä Hiekkanen 2001b.

¹⁷¹ Leppäaho 1937, Salmo 1937.

alueelta, samaten Suotniemeltä ja Toppolanmäeltä on vain yksi polttohauta, joten niiden sijainnista kalmistossa ei voi tehdä pitkälle meneviä päätelmiä.

Hautojen suhteiden tarkastelu yleisellä tasolla ei nostanut esiin selviä eroja siinä, mihin esimerkiksi esineelliset ja esineettömät haudat on kalmistoissa sijoitettu. Tarkka hautakohtainen esineanalyysi ajoituksineen yhdistettynä tarkempaan kartta-analyysiin voisi kuitenkin nostaa aineiston kohteilta esiin hienovaraisempia jaotteluja, jotka eivät yleisessä tarkastelussa käy ilmi. Hautojen määrän ja kartta-aineiston haasteellisuuden vuoksi tätä vertailua ei kuitenkaan ollut mahdollista suorittaa tämän tutkimuksen puitteissa.

3.7. Yhteenveto haudoista

Hauta-antimien ja hautaustapojen perusteella on selvää, että yhteyksiä tämän tutkimuksen kalmistojen alueiden välillä on, kuten aiemminkin on todettu¹⁷². Tiiviistä yhtenäiskulttuurista ei kuitenkaan voida puhua. Esimerkiksi hirsisilvoksiin tehtyjä hautauksia ei löydy koko nykyisen Suomen alueelta, vaan pelkästään Karjalasta ja Ruotsin Kyrkuddenista. Sen sijaan ruuhihautauksia löytyy useimmista kalmistoista, samaten astiassa tai pussissa haudattuja palaneita luita löytyy kaikista kalmistoista. Esinetyypit ovat päämuodoltaan karjalaisia, mutta paikalliset vaihtelut osoittavat useampiin valmistuskeskuksiin sekä paikallisiin esinetyyppeihin, joita on kuitenkin löytynyt laajalta alueelta.¹⁷³ Tästä voidaan päätellä, että kalmistojen alueiden välillä on käyty kauppaa.

Tämän tutkimuksen kalmistojen alueet ja ihmiset ovat olleet kontaktissa toistensa lisäksi suurempiin keskuksiin, mutta vain löyhästi niiden alaisuudessa.¹⁷⁴ Kristillistymisestä hallinnollisella tasolla voidaan puhua vasta kalmistojen käytön loppuvaiheessa. Hautausten samankaltaisuus antaa olettaa alueiden edustavan jollakin tapaa toisiinsa yhteyksissä ollutta kulttuuripiiriä, joka on jakanut osittain samankaltaisen uskomusmaailman ja hautausrituaalit. Yksittäiset polttohautaukset ovat aineiston valossa yleinen, muttei vallitseva hautaustapa, joka yhdessä esineistön kanssa tukee päätelmää Karjalan, Itä-Suomen ja Pohjois-Pohjanmaan välisistä yhteyksistä. Aineistossa ei näy konfliktia hautaustapojen kesken, sillä polttohaudat on aineiston valossa asetettu hautaan yleensä yhtä aikaa polttamattoman ruumiin kanssa. Tämä on

---

¹⁷² Kuusela et al. 2016, 2018.

¹⁷³ Saksa 1998: 167–172.

¹⁷⁴ Kuusela et al. 2016: 179, 192–194.

mielestäni osoitus yhteisön jakamista ja yleisesti hyväksymistä rituaaleista, sekä ajan kuluessa muutoksesta yhteisön uskomusmaailmassa.

Vaikka on hankala päästä kiinni yksilöllisen tason uskomuksiin ja yksittäisen vainajan henkilökohtaiseen uskoon, esineet voivat antaa siitä vihjeitä. Runsaimmin hauta-antimin varustetut, vanhimmat pohjois-etelä-suuntaiset haudat tuskin ovat kristillisiä. Runsaiden hauta-antimin varusteltujen ja antimettomien hautojen väliin jää kuitenkin valtava määrä hautoja, joissa oli erilaisia esineitä, joiden määrittely kristillisen tai esikristillisen hautaustavan mukaisiksi on hankalaa, ellei mahdotonta. Mielestäni se ei myöskään ole tarpeellista sinänsä, koska uskon, että haudoissa näkyy sekä vanhan että uuden uskon vaikutus, eikä tiukkaan kahtia jaotteluun ole mielestäni edes tarvetta ryhtyä. Ristiriipuksia tai aiheita voi pitää vihjeenä yksilön suhteesta kristinuskoon, mutta mielestäni nekään eivät yksinään riitä todisteeksi haudatun yksilön kristillisyydestä. Tämän vuoksi mielestäni on parempi tulkintaa tehtäessä tarkastella näitä hautauksia kokonaisuutena, eikä yksittäisten piirteiden kautta, sekä verrata yksittäisiä hautoja niiden laajempaan kontekstiin koko kalmistossa.

4. AJOITUKSET

Aineiston kohteita on ajoitettu eri menetelmin. Kaikista on jonkinlainen, vähintään esinetytologiaan perustuva ajoitus. Tämän lisäksi Keminmaan Valmarinniemen, Iin Suutarinniemen, Mikkelin Tuukkalan, Hollolan Kirkailanmäen sekä Valkeakosken Toppolanmäen kalmistoista on tehty myös radiohiiliajoituksia.

Kohteet ajoittuvat yleisesti 1000-luvulta 1400-luvulle, jotkin kohteet hieman lyhyemmälle ajalle tämän aikaikkunan sisällä.

4.1. Stratigrafinen ajoitus

Stratigrafiaa on ehdotettu vähälöytöisille ruumishautoille ajoitusmenetelmäksi, ja se on käytännöllinen työkalu, kun hautoja on paljon ja ne ovat päällekkäin.¹⁷⁵ Useissa tapauksissa juuri polttohautojen löytyminen ruumishautojen päältä, siis stratigrafisesti samanaikaisina tai nuorempina, on herättänyt hämmennystä niiden iästä. Esimerkiksi Iin Illinsaaren

---

¹⁷⁵ Laakso 2004.

Suutarinniemessä oli polttohauta ruumishaudan päällä (3/2013, polttohauta 1)¹⁷⁶, Mikkelin Tuukkalassa ruumishaudan päällä oli kaksi polttohautaa (H3, polttohaudat H10 ja H12), ja Keminmaan Valmarinniellä polttohauta on sijainnut mahdollisesti ruumishaudan päällä (Hauta 133/ polttohauta B)¹⁷⁷, mutta puutteellisen kaivausdokumentaation vuoksi täyttä varmuutta tästä ei ole.

Hollolan Kirkailanmäellä tarkka stratigrafia palaneiden luiden ja ruumishautojen suhteesta jää epäselväksi. Tämä johtuu osittain siitä, että kuten Valmarinnielläkin, osa palaneista luista on lueteltu hautalöytöinä, eikä niiden suhdetta ruumishaudan vainajaan ole määritelty dokumentaatiossa sen tarkemmin. Myös vuosina 1978–1979 suoritettujen kaivausten kaivausraportti on kirjoitettu vasta vuosikymmeniä kaivausten jälkeen ja dokumentaation tarkkuudessa on toivomisen varaa. Leppäahon aikaisemman Kirkailanmäen kaivauksen (1935) kaivausraportin mukaan suurin osa polttohautauksista oli kuitenkin selvästi ruumishautausten päällä. Kaksi polttohautauksista oli mahdollisesti rikkonut alla sijaitsevan ruumishaudauksen; ensimmäisessä tapauksessa ilmeisesti pussissa haudattu polttohautaus oli asetettu polttamattoman vainajan päälle, mutta polttamattoman vainajan pää ja kädet oli asetettu tämän polttohaudan päälle. Toisessa tapauksessa vainajan alaraajat puuttuivat kokonaan vainajan jalkopäähän tehdyn polttohaudan vuoksi.¹⁷⁸

Myös Räisälän Hovinsaaren Tontinmäellä yksi polttohauta on mahdollisesti sijainnut ruumishaudan päällä (Hauta 1/1888).¹⁷⁹ Valkeakosken Toppolanmäellä Leppäaho tulkitsee stratigrafisesti polttohaudan ruumishautaa myöhäisemmäksi, joskin on epävarmaa, miksi. Leppäahon raportin mukaan palaneet luut sijaitsivat astiassa, joka oli asetettu toisen vainajan ”kasvojen eteen”, siis sivulle ruumishaudan vainajan tasolle, mikä voi mielestäni raportin antamien tietojen valossa viitata myös yhtä aikaa tehtyyn hautaukseen.¹⁸⁰

Vain harvoissa kalmistoissa haudat olivat niin tiheässä, että niitä olisi tilanpuutteen vuoksi pitänyt sijoitella toistensa päälle. Lähinnä Kirkailanmäellä lukuisat ruumishaudat olivat rikkoutuneet uudempien hautausten myötä.¹⁸¹ Oletan, että hautoja on muilla kohteilla myös

---

¹⁷⁶ Kuusela 2013b.

¹⁷⁷ Hauta kuuluu Valmarinniemen epäselvään ”palaneiden luiden sikermään”, johon kuuluu myös H, K ja L, sekä myöhemmin, osteologisen analyysin perusteella polttohautaan B kuulumattomista luista muodostettu polttohauta B etelä. Koponen & Peltari 2016: 249–250.

¹⁷⁸ Leppäaho 1937.

¹⁷⁹ Tässä tapauksessa Schwindt raportoi ruumishaudan päältä löytyneen palaneita ihmisluita ja tuohta, mutta ei itse luokittele sitä polttohautaukseksi. Schwindt 2012 [1893]: 52.

¹⁸⁰ Leppäaho 1938.

¹⁸¹ Esim. Haudat XX sekä XXI kaivausalueella II. Leppäaho 1937.

merkitty jollakin tapaa, jotta päällekkäisyyksiltä on välttytty. Joissakin kohteissa kuitenkin näkyy merkkejä siitä, että vanhempi ruumishauta on häiriintynyt uudemman hautausten seurauksena, kuten Mikkelin Tuukkalassa¹⁸². Uudempaa kaivettaessa häiriintynyttä vanhempaa hautausta on ehdotettu myös syyksi haudoista löydetyille, haudatulle yksilölle kuulumattomille ja näin ollen ylimääräisille luille. Esimerkiksi Illinsaaren tapauksissa, joissa haudoissa oli ylimääräisiä luita, kaivausdokumentaation perusteella ei kuitenkaan ole mitään merkkejä siitä, että uudempi haudaus olisi rikkonut vanhemman hautausten.¹⁸³ Näin on oletettava, että nämä ylimääräiset luut on asetettu hautaan samanaikaisesti haudatun yksilön kanssa.

Koska polttohautoja on löytynyt eri osista ruumishautoja, pelkkä stratigrafinen tarkastelu ei voi antaa yleispätevää kuvaa niiden iästä suhteessa ruumishautoihin. Yksikään polttohautaus ei ole ruumishaudan päällä niin, että maakerros erottaisi ne toisistaan. Koska joissakin tapauksissa ruumishauta on rikkonut polttohaudan, on oletettava, että polttohautaus on voinut olla vanha tai merkitsemätön, ettei sen sijainnista ole ollut tarkkaa tietoa.

Stratigrafian perusteella osa polttohaudoista voi olla vanhempi ruumishautaus (häiriintyneet polttohaudat), saman ikäisiä (samalla tasolla ruumishaudan kanssa tai välittömästi sen päällä) tai mahdollisesti myös myöhemmin tehtyjä hautoja (ruumishaudan vainajan siirtyneet tai puuttuvat raajat). Stratigrafia voi kertoa kuitenkin vain lähinnä haudauksesta, eikä suoraan varsinkaan poltetun vainajan tai ylimääräisten luiden iästä. On mahdollista, että astiassa tai pussissa haudatut palaneet luut ovat peräisin aiemmin kuolleesta yksilöstä, joka on syystä tai toisesta haudattu vasta myöhemmin. Tämän mahdollisuuden vuoksi pelkkään stratigrafiseen ajoitukseen ei tule luottaa näissä tapauksissa, vaan myös muita ajoitusmenetelmiä tarvitaan, mikäli halutaan selvittää hautausajankohdan lisäksi myös haudatun yksilön todellinen kuolin- tai poltto aika.

4.2. Radiohiiliajoitukset

Radiohiiliajoitus on yksi tarkimpia ajoitusmenetelmiämme, etenkin löydöttömien hautojen ajoittamisessa, mutta erehtymätön sekään ei ole. Useissa aineistoni kohteissa on se ongelma, että ne on kaivettu niin varhain, ettei tämä ajoitusmenetelmä ole ollut käytössä, eikä ajoitettavia näytteitä ole säilynyt, tai ne on konservoitu niin, ettei näytteitä ole mahdollista ottaa. Toinen

---

¹⁸² Laakso 2004.

¹⁸³ Kuusela 2013b & Kuusela 2015.

ongelma on kohteiden ikä ja orgaanisen aineksen yleisesti ottaen huono säilyvyys suomalaisessa maaperässä, jonka vuoksi ajoitusnäytteiden saaminen 2000-luvun kaivauksiltakaan ei ole täysin varmaa.

Radiohiiliajoituksia on tehty tämän gradun piirissä olevilta kohteilta viidestä¹⁸⁴. Valmarinniementä, Illinsaaresta, Tuukkalasta, Kirkailanmäeltä sekä Toppolanmäeltä. Toppolanmäen radiohiiliajoitus on toistaiseksi julkaisematta, mutta muiden kohteiden ajoitukset on koottu seuraavaan taulukkoon (taulukko 4)¹⁸⁵.

Näiden lisäksi Hovinsaaren Tontinmäestä on tehty ainakin yksi radiohiiliajoitus. Uino mainitsee, että tarkastuskäynnillä hiekkakuopan reunasta havaitun arkun mahdollisesta pohjarakenteesta otettiin näyte C14-ajoitusta varten, mutta ei kerro, tehtiinkö siitä ajoitusta.¹⁸⁶

---

¹⁸⁴ Taulukkoon on valittu vain hautoihin suoraan liittyviä radiohiiliajoituksia. Karjalassa myös muita löytöjä kohteilta on ajoitettu, mutta koska kyseessä saattaa olla moniperiodikohteet eikä ajoitettavan materiaalin liittyminen hautauksiin tai kalmiston käyttöaikaan ole varmaa, olen jättänyt ne tästä pois. Kts. Esim. Uino 1997: 258–261, 291–296.

¹⁸⁵ Olen uudelleenkalibroinut kaikki ajoitukset käyttäen OxCal -kalibroitiohjelmaa (versio 4.3. (Bronk Ramsey 2009)). Käytössä oli kalibrointikäyrä IntCal 13 (Paula J. Reimer et al. 2013: "IntCal and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0-50000 years cal BP", Radiocarbon 55, 1869–1887).

¹⁸⁶ Uino 1997: 293.

Taulukko 4. Radiohiiliajoitukset haudoista kohteittain.

Kohde	Haudan tunnus	Ajoitustunnus	Ajoitus	Kalibroitu ikä kahden sigman tarkkuudella (2σ)	Lähde
Valmarinniemi	24	Beta-451049	1320 ± 30 BP	652–768	Koponen & Pelttari 2017
	39	Beta-451050	630 ± 30 BP	1287–1399	Koponen & Pelttari 2017
	44	Beta-451051	1130 ± 30 BP	777–988	Koponen & Pelttari 2017
	65	Beta-451052	1200 ± 30 BP	715–940	Koponen & Pelttari 2017
	123	Beta-451053	730 ± 30 BP	1224–1298	Koponen & Pelttari 2017
	128	Beta-451054	910 ± 30 BP	1033–1204	Koponen & Pelttari 2017
	130	Beta-451055	790 ± 30 BP	1190–1279	Koponen & Pelttari 2017
	141	Beta-451056	760 ± 25 BP	1223–1281	Koponen & Pelttari 2017
	A	Hela-2006	680 ± 30 BP	1270–1390	Taavitsainen 2009
	C	Hela-2007	814 ± 31 BP	1167–1268	Taavitsainen 2009
	D	Hela-2008	791 ± 30 BP	1190–1279	Taavitsainen 2009
	E	Beta-451057	740 ± 45 BP	1206–1386	Koponen & Pelttari 2017
	F	Hela 2009	719 ± 30 BP	1246–1384	Taavitsainen 2009
	G	Hela-2010	934 ± 32 BP	1024–1164	Taavitsainen 2009
	L	Beta-451058	890 ± 45 BP	1029–1224	Koponen & Pelttari 2017
	M	Hela-2011	924 ± 30 BP	1026–1183	Taavitsainen 2009
Suutarinniemi	2	Ua-50694	563 ± 36 BP	1303–1430	Kuusela 2015
	2 (Hirviel. kallo)	Ua-50695	554 ± 34 BP	1306–1434	Kuusela 2015 / 2019 ¹⁸⁷
	3	Beta-382691	610 ± 30 BP	1295–1404	Kuusela 2015
	3 (ylim. kallo)	Ua-50696	588 ± 36 BP	1297–1416	Kuusela 2015
	PH1	Ua-50693	926 ± 40 BP	1023–1203	Kuusela 2015
	PH2	Beta-382690	940 ± 30 BP	1025–1160	Kuusela 2015
Tuukkala	36 (1888)	Hela-109	625 ± 65 BP	1274–1421	Purhonen 1998
	1 (2009)	Hela-2651	664 ± 33 BP	1274–1394	Mikkola 2012
	3 (2009)	Hela-2652	698 ± 32 BP	1261–1388	Mikkola 2012
	5 (2009)	Hela-2653	707 ± 37 BP	1228–1389	Mikkola 2012
	7 (2009)	Hela-2654	594 ± 32 BP	1298–1411	Mikkola 2012
	11 (2009)	Hela-2655	727 ± 41 BP	1218–1385	Mikkola 2012
Kirkailanmäki	I/1978	Su-1712	830 ± 40 BP	1052–1274	Taavitsainen 1990
	IV/1978	Su-1721	870 ± 50 BP	1040–1257	Taavitsainen 1990
	V/1978	Su-1722	770 ± 50 BP	1161–1298	Taavitsainen 1990

¹⁸⁷ Ko. artikkelissa (Kuusela 2015) on virheellisesti kahdelle haudalle kirjattu sama ajoitustulos. Hautaan 2 liittyneen hirvieläimen kallon oikea ajoitustulos varmistettu Kuuselalta. Sähköpostikeskustelu 26.2.2019.

Valmarinniemen polttohautojen radiohiiliajoitukset ajoittavat ne suurin piirtein ajanjaksolle 650–1390¹⁸⁸, joskin maankohoamisen ja Valmarinniemen maanpinnan korkeuden huomioon ottaen radiohiiliajoituksen antamaa aikaisempaa ajanjaksoa voidaan pitää epätodennäköisenä, mikäli sitä halutaan pitää myös indikaattorina hautausajankohdasta. Maankohoamisen perusteella olettaisin, että kalmiston käyttö on alkanut todennäköisesti aikaisintaan 1200-luvulla, päättyen 1400-luvun jälkipuoliskolle.¹⁸⁹ Kirkailanmäen ruumishautojen radiohiiliajoitukset ajoittuvat kalmiston arvioituun käyttöaikaan. Valitettavasti radiohiiliajoituksia ei otettu polttohautojen yhteydestä.

Polttohautojen ajoitukset yleisesti näyttävät keskittyvän kahteen eri ajanjaksoon: 1000–1100-lukuun ja 1200–1300-lukuun. Valmarinniemen polttohaudasta F löytyneet kuusi Maunu Eerikinpojan aikaista kolikkoa viittaavat myös myöhempään käyttöaikaan 1340–1350 jKr., eli radiohiiliajoituksen loppupäähän.¹⁹⁰ Polttohauta M:n radiohiiliajoitus sekä typologinen ajoitus kukkaronhelan perusteella asettuvat lähelle toisiaan, molemmat noin 1100-luvulle.¹⁹¹ Illinsaaren kohdalla huomattavaa on, että ruumishaudan 3 yhteydestä löytyneet polttohaudat näyttävät ajoittuvan huomattavan paljon ruumishautaa varhaisemmiksi. Polttohauta 1 löytyi polttamattoman vainajan päältä ehjänä kokonaisuutena, ja polttohauta 2 oli vainajan vieressä, aivan vainajassa kiinni. Näiden polttohautojen lisäksi ruumishaudan kerroksista löytyi paljon palanutta luuta, joka voi olla peräisin polttohaudasta 2.

Mikäli Illinsaaren esimerkissä polttohautausten radiohiiliajoituksia pidetään luotettavina, ne ajoittavat palaneet luut huomattavasti ruumishautaa varhaisemmaksi. Tämän valossa myös Valmarinniemen polttohautauksen F radiohiiliajoitus, joka ajoittuu pääosin kolikoita vanhemmaksi voisi selittyä sillä, että ruumis itsessään on poltettu aiemmin, ja haudattu vasta myöhemmin, kolikoiden lyönnin jälkeen. Jylkän mukaan kolikot ovat kuitenkin palaneet, minkä vuoksi on oletettava, että ne ovat olleet vainajan mukana polttoroviolla.¹⁹² Suomussalmen Heinisaaren polttohauta on mielenkiintoinen esimerkki vastaavasti

---

¹⁸⁸ Taavitsainen et al. 2009: 207.

¹⁸⁹ Vuoden 1981 vaaitusten antamien korkeuksien ja maankohoamisen perusteella Valmarinniemen pääkaivausalue (Riihipelto) jonka alueelta haudat löytyivät, olisi kohonnut merenpinnan yläpuolelle vasta vuoden 1180 paikkeilla. Koponen & Peltari 2016: 7, Koponen & Peltari 2017: 58, viitaten Okkonen 2003.

¹⁹⁰ Jylkkä 2004: 53.

¹⁹¹ Ikäheimo et al. 2017: 100–102.

¹⁹² Jylkkä 2004: 20–22.

poikkeavista ajoituksista: haudan palaneet luut ajoittuvat 700–900-luvuille, mutta hautauksen yhteydestä löytyi kolikoita, jotka ajoittuvat 900–1100-luvuille¹⁹³.

Radiohiiliajoituksiin ja tarkkuuteen vaikuttaa moni asia, kuten esimerkiksi nk. vanhan puun sekä allasvaikutuksen aiheuttamat poikkeamat. Vanhan puun tapauksessa on otettava huomioon, että rakennuksessa käytetty puu voi olla rakennusajankohtaa vanhempi. Allasvaikutus saa taas usein radiohiilitulokset näyttämään vanhemmalta, kuin ne todellisuudessa ovat.¹⁹⁴ Itämerellä ja erityisesti Pohjanlahdella vaikutuksen suuruutta on kuitenkin hankala arvioida luotettavan alueellisen vertailuaineiston puuttuessa, mikä puolestaan tuottaa hankaluuksia radiohiiliajoitusten kalibroinnissa. Tästä huolimatta alueen myöhäisrautakautisia ja keskiaikaisia ajoituksia on ehdotettu oletettua nuoremmiksi allasvaikutukseen nojaten.¹⁹⁵ Kuusela on kuitenkin eri mieltä vaikutuksen suuruudesta, ja toteaa muuhun aineistoon ja kontekstiin nojaten, että allasvaikutus tuskin nuorentaa Valmarinniemen ja Illinsaaren nykyisiä ajoituksia huomattavasti.¹⁹⁶

4.3. Hauta-antimien ajoitus

4.3.1. Typologiset ajoitukset

Rautakautisista kalmistoista on lähes koko niiden tutkimushistorian ajan tehty paljon typologisia ajoituksia niiden sisältämän, toisinaan varsin runsaan esineistön perusteella. Typologioita on käytetty ainoana ajoitusmuotona etenkin ennen radiohiiliajoitusten käyttöönottoa, mutta ne eivät ole täysin menettäneet merkitystään senkään jälkeen. Etenkin tässä tapauksessa radiohiiliajoitusten vähyyden sekä potentiaalisen epätarkkuuksien vuoksi typologiat ovat hyödyllinen lisä niin kalmistojen, kuin yksittäisten hautojenkin ajoituksessa.

Kohteiden sisäisen kronologian tarkka ajoittaminen typologisesti on hankalaa, sillä suuri osa haudoista (sekä poltto- että ruumishaudoista) ovat esineettömiä. Lisäksi karjalalaisen esineistön

---

¹⁹³ Hakamäki 2018: 43–45

¹⁹⁴ Meressä esiintyvä hiili on vanhempaa kuin maalla esiintyvä hiili, jonka vuoksi radiohiiliajoitukset merenelävistä, tai niitä paljon nauttineista ihmisistä voivat näyttäytyä todellista vanhempina.

¹⁹⁵ Ikäheimo 2018.

¹⁹⁶ Esimerkiksi Iistä tunnetaan Iin Haminan keskiaikainen kalmisto, joka ajoittuu noin 1400–1500-luvuille, ja jonka hautaustavat ovat hyvin erilaisia kuin Suutarinniemen kalmistossa, jonka vuoksi Kuusela pitää Suutarinniemeä näistä kahdesta vanhempana. Lisäksi Iistä on olemassa 1600-luvulla tehtyjä karttoja, joissa jo tuolloin käytöstä poistunut Haminan hautausmaa näkyy, mutta Illinsaareen ei ole merkitty hautausmaata. Kuuselan henkilökohtainen tiedonanto 12.2.2019, Kallio-Seppä et al. 2011.

käyttöajankohdan ajoitus on edelleen epäselvä¹⁹⁷ ja kolikoita esiintyy kalmistoissa Valmarinniemeä lukuun ottamatta vain vähän¹⁹⁸. Lisäksi pelkästään kolikoiden tarjoamaan ajoitukseen ei voi luottaa, sillä kolikot ovat voineet olla kierrossa pitkäänkin, ja lukuisista rautakautisista kolikkolöydöistä voidaankin havaita myös koristekäyttöä ilmaiseva, ripustusta varten tehty reikä. Mikäli kolikkoa on käytetty koruna, se on voinut olla käytössä pitkäänkin, eikä näin voi antaa kovinkaan varmaa ajoitusta, vaan korkeintaan maksimi-ään hautaukselle.

Räisälän Hovinsaaren Tontinmäen ajoitus on hieman epäselvä, johtuen sekä heikosta dokumentaatiosta, että kyseisen kohteen moniperiodisesta käytöstä. Schwindt itse ei juurikaan tarjoa ajoitusta kohteelle. Uino tarjoaa esinetyyppien mukaan kalmiston ajoitukseksi n. 1100–1300-luvun. Hajalöytöjä alueelta on 600-luvulta jKr. aina keskiajalle saakka, ja tämän perusteella Uino tulkitsee, että alue on ollut mahdollisesti myös asutuskäytössä varhaiselta metallikaudelta keskiajalle asti.¹⁹⁹ Aleksandr Saksa ajoittaa Hovinsaaren Tontinmäen kalmiston kokonaisuutena 1100-luvun jälkipuolelta 1300-luvun alkuun. Haudan 1, jota Saksa ei pidä polttohautana ollenkaan sen yläpuolelta raportoiduista, palaneista ihmisluista huolimatta, hän on ajoittanut esineistön perusteella 1100-luvulta 1200-luvun alkuun. Polttohaudan 13/1888 hän ilmoittaa ajoitukseltaan epäselväksi, mutta jonka hän kuitenkin ajoittaa 1200-luvulle.²⁰⁰ Käkisalmen Suotniemestä Saksa on ajoittanut ainoastaan polttohaudan, jolle hän antaa ajoituksen 1100-luvun lopusta 1200-luvulle.²⁰¹

Iin Illinsaaren Suutarinniemestä on löytynyt myös varsin vähän esineitä. Lukumäärällisesti metalliesineitä mainitaan raportissa paljon, mutta niistä suurin osa oli pieniä hopeoituja pronssihelmiä tai sulamispisaroita polttohaudasta 1.²⁰² Rinteessä sijainneista, ilmeisesti tuhoutuneista ruumishaudoista²⁰³ peräisin olleet ja metallinpaljastimella vuonna 2011 löydetty F1-tyyppin kupurasolki ja II:2-tyyppin ketjünkannattaja ajoittuvat kupurasoljen perusteella noin 1000–1100-luvuille.²⁰⁴ Polttohaudasta 1 löytynyt kuvaosioltaan tunnistamattomaksi palanut

---

¹⁹⁷ Laakso 2004: 56.

¹⁹⁸ Uino 1997: 353.

¹⁹⁹ Uino 1997: 296.

²⁰⁰ Saksa 1998: 98–100.

²⁰¹ Saksa 1998: 125–126.

²⁰² Kuusela 2013b: 19.

²⁰³ Esineet eivät olleet palaneita, toisin kuin polttohaudasta 1 löydetty kupurasolki. Lisäksi niiden löytöpaikkojen paikkeilta havaittiin merkkejä haudoista; kupurasoljen löytöpaikasta lähettyvillä oli hampaita, ja ketjünkannattaja oli lähes tuhoutuneen haudan numero 10 alapuolelta rinteestä. Kuusela 2013b: 23–24.

²⁰⁴ Saksa 1990: 69–73, Ailio 1922: 32–39, vrt. Linturi 1980: 136–138.

kupurasolki ajoittuu muotonsa puolesta myös ristiretkiajalle, mikä tukee polttohaudan radiohiiliajoitusta.²⁰⁵

Sääksmäen Toppolanmäen kalmiston polttohaudassa ei ollut ajoitettavia esineitä polttohaudan sisältänyttä astiaa lukuun ottamatta. Astiaa ei kuitenkaan ole ajoitettu. Kalmisto on itsessään ajoitettu 1100-lopulta 1200-luvun alkuun.²⁰⁶ Mikkelin Visulahden kalmisto itsessään on perinteisesti ajoitettu ristiretkiaikaiseksi, noin 1000–1200-luvulle.²⁰⁷ Visulahden polttohautoja ei ole erikseen ajoitettu. Hollolan Kirkailanmäen ruumishautoista suuri osa on esineettömiä. Myös Kirkailanmäen polttohaudat ovat enimmäkseen esineettömiä; vain yhdestä on löydetty palaneita lasihelmiä. Yhden polttohaudan on kuitenkin mainittu löytyneen sellaisen ruumishaudan yläpuolelta, jossa oli 1200-luvulta peräisin oleva brakteaatti. Kalmisto on yleisesti ajoitettu muutamien korulöytöjen ja brakteaattien perusteella 1000-luvulta 1300-luvun jälkipuoliskolle.²⁰⁸ Mikkelin Tuukkalasta vuonna 2009 kaivetut polttohautaukset olivat esineettömiä.²⁰⁹ Aikaisemmin kaivetuista polttohaudoista kaksi on kuitenkin ollut esineellisiä²¹⁰. Näistä toinen ajoittuu kupurasolkien perusteella noin 1100-1200-luvulle. Ruumishautojen perusteella kalmisto on ajoitettu perinteisesti ristiretkiajalle, 1000-luvulta 1200-luvulle (Lehtosalo-Hilander) tai 1300-luvulle saakka (Purhonen)²¹¹. Mikkola kuitenkin olettaa kalmistoa huomattavasti nuoremaksi, 1200-luvulta 1400-luvulle ajoittuvaksi radiohiiliajoitusten perusteella.²¹²

Valmarinniemen hautauksista on varsin vähän esinelöytöjä, eikä esimerkiksi naisten korustoja, kuten kupurasolkia tai ketjulaitteita ole löydetty.²¹³ Polttohaudasta M löytyi kukkaron suuhela, joka on ajoitettu Novgorodilaisen vastineen perusteella 1100-luvulle.²¹⁴ Valmarinniemen runsaat rahalöydöt tarjoavat kuitenkin verrattain luotettavan kronologian, johon muiden kalmistojen typologista kronologiaa on mahdollista vertailla.

Tarkemman typologisen tarkastelun perusteena olen käyttänyt kalmistoissa useimmiten esiintyviä, naisen korustoihin liitettyjä kupurasolkia, joiden typologiaa on tutkittu paljon.

---

²⁰⁵ Kuusela ei kerro, minkä mukaan esineet on ajoitettu, mutta soljen muoto mukailee karjalaisia soikeita ristiretkiajan kupurasolkia. Kuusela 2013b: 19, vrt. Ailio 1922.

²⁰⁶ Purhonen 1998: 256–257, Kivikoski 1955: 67–68.

²⁰⁷ Lehtosalo–Hilander 1988:192–194, Leppäaho 1957.

²⁰⁸ Hirviluoto 1985: 28–34, Hirviluoto & Vuoristo 2010a.

²⁰⁹ Mikkola 2009.

²¹⁰ Aspelin 1886.

²¹¹ Lehtosalo–Hilander 1988:194, Purhonen 1998:131.

²¹² Mikkola 2009:7.

²¹³ Koponen & Pelttari 2016.

²¹⁴ Koivunen 1997: 44.

Kupurasolkia on löydetty kaikista kalmistoista Valmarinniemeä lukuun ottamatta ja ne on esitetty taulukossa 5. En lähde ajoittamaan tyyppejä uudelleen, mutta huomioon, mikäli tarkasteltavan kohteen radiohiiliajoitus poikkeaa aiemmin määritellystä ajoituksesta.

Ensimmäisen typologian karjalaisille soikeille kupurasoljille loi Ailio vuonna 1922 ja Ailion tyypit ovat edelleen käytössä. Ailio itse ajoitti suurimman osan soljista viikinkiajalle, 900–1000-luvuille ja katsoi joidenkin muotojen olleen käytössä vielä 1100-luvulla, ristiretkiajan alussa.²¹⁵ Af Hallström kritisoi Ailion ajoituksia liian varhaisiksi ja ajoitti suurimman osan kupurasoljista 1000–1100-luvuille sanoen joidenkin olleen mahdollisesti käytössä vielä 1200-luvulla. Tämän lisäksi Af Hallström spekuloi, että soikea solkityyppi saattaisi olla lähtöisin Hämeestä, ei Karjalasta.²¹⁶ Ailion ja Af Hallströmin jälkeen solkia ovat tutkineet Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander sekä Elvi Linturi. Lehtosalo-Hilander tutki väitöskirjassaan solkityyppejä H.²¹⁷ Linturi on kirjoittanut pro gradu -työnsä eläinsolkien (tyyppi C) sisäisestä typologiasta, soveltaen tätä myös solkityyppiin F²¹⁸. Molempien ajoitukset korreloivat paremmin Af Hallströmin, kuin Ailion antamien ajoitusarvioiden kanssa. Taavitsainen ei sinänsä lähde tyypittelemään tai ajoittamaan solkityyppejä uudelleen, mutta ehdottaa, että niiden käyttö on voinut jatkua pitempäänkin, 1200-luvulle saakka.²¹⁹ Eri tutkijoiden määrittämät ajoitukset eri solkityypeille on esitetty taulukossa 6.

Linturi on lisäksi eläinsolkien typologian perusteella esittänyt viitteellisen kehitysmallin solkien leviämisestä. Tämän mukaan Mikkelin ja Laatokan Karjalan kohteiden välillä on havaittavissa kulttuurivaihtoa, jossa vaikutteita olisi siirtynyt Mikkelin ja Karjalan välillä molempiin suuntiin.²²⁰ Myös Taavitsainen huomioi solkityyppien erot ja usean valmistuspaikan mahdollisuudet Mikkelin ja Karjalankannaksen arkeologisessa materiaalissa.²²¹ Saksa tulee myös siihen johtopäätökseen, että solkityyppien erojen perusteella niillä oli todennäköisesti useita valmistuskeskuksia.²²²

---

²¹⁵ Ailio 1922.

²¹⁶ af Hallström 1948.

²¹⁷ Lehtosalo 1966.

²¹⁸ Linturi 1980.

²¹⁹ Taavitsainen 1990: 77–109.

²²⁰ Mikkelistä Karjalaan (ristinmuotoiset ketjünkannattimet), Karjalasta Mikkeliin (hevosenkenkäsoljet, pyöreät hopeasoljet, korvalusikat ja veitset) Linturi 1980: 65–69, 106.

²²¹ Taavitsainen 1990: 77–109.

²²² Saksa 1998: 199–200

Taulukko 5. Eri kohteilta löytyneet kupurasoljet tyypeittäin.

Kohde	Haudan tunnus	Tutkimus- vuosi	ruumishauta	polttohauta	Solkityyppi
Suutarinniemi	1	2013	x	-	F1
	PH 1 (H 3)	2013	x	x	?
Tuukkala	irtolöytö	1886			C2/1a
	2	1886	x	-	H & H
	3	1886	x	-	B & H
	7	1886	-	x	D, D & H
	9	1886	x	-	H & H
	11	1886	x	-	H & H
	12	1886	x	-	B
	16	1886	x	-	H & H
	22	1886	x	-	H & C1/1b
	26	1886	x	-	H & H
	27	1886	x	-	F1 & F1
	36*	1886	x	-	C2/1a & C2/1a
	37*	1886	x	-	H & H
	40*	1886	x	-	C2/1a & C2/1a
	42*	1886	x	-	H & H
	11	2009	x	-	H & H
Visulahti	1	1954	x	-	Ristikeskus x2 **
	3	1954	x	-	C2/1a & C2/1a
	5	1955	x	-	C2 & C2
	6	1955	x	-	C2/2
	15	1955	x	-	H
	16	1955	x	-	C2/1b & C2/1b
	29	1955	x	-	F & F
Toppolanmäki	IV	1937	x	-	pakotetut soljet **
Kirkailanmäki	IV	1935	x	-	H & H
	IV	1978	x	-	H & H
	V	1978	x	-	E & E
	irtolöytö	1978			I
Suotniemi	3	1885	-	x	H & C2/3a, F1 & F1
	irtolöytö	-1878			C2
Hovinsaaren Tontinmäki					H & H/IIB, C3 &
	1	1886	x	x	C2/3a
	3	1886	x	x	H/IIB
	1	1888	x		C3 & C3
	5	1888	x (2)	-	D & D
	6	1888	x	-	H & H/IIA

* Majuri Tuderuksen kaivauttamia hautoja, joita ei ole dokumentoitu kunnolla.

** Vain muutama kappale löydetty, ei omaa Ailion antamaa tyyppiä. Leppäaho 1957, Kivikoski 1951.

Taulukko 6: Soikeiden kupurasolkien ajoitukset eri tutkijoiden mukaan.²²³

SOLKITYYPPI	AILIO 1922	LINTURI 1980	LEHTOSALO-HILANDER 1966a/b	Muut
B (Pyöryläsolki)	1000-l alku			
C1 (Eläinsolki)	900–1000-luku	1000–1100-luku	1200-luku	1200-luku *
C1/1a		1000–1100-l alku		
C1/1b		1000–1100-l alku		
C1/2		1000-l puoliväli		
C2 (Eläinsolki)	1050–1100-luku	1100–1200-l alku		
C2/1		1100-l loppu–1200-alku		
C2/2		1100-l loppu–1200-luku		
C2/3		1100–1200-l alku		1200-luku *
C2/4		1000–1100-luku		
C3 (Eläinsolki)		1100–1200-luku		
C4 (Eläinsolki, 1kpl)		1000-l alku –1200-l loppu		
D (Akantussolki)	1000-l jälkipuoli	1100–1200-luku		1150–1250-luku *
E (Rokosinan Solki)	1000-luku			
F(1) (Nauhasolki)	1000-l alku –1100-l alku	1100-luku		
F2 (Nauhasolki)	1000-luku	1100-luku		
F3 (Nauhasolki)	1000-luku	1100-luku		
F4 (Nauhasolki)	1000-luku			
G (Liljasolki)	900-l loppu–1000-l alku			
H (Rapusolki)	1000-luku–1100-l alku			1200-luku *
H/IA			1000–1100-luku	
H/IB			1000–1100-luku	
H/IC			1000–1100-luku	
H/IIA			1100-luku	
H/IIB			1100-luku	
H/IIC			1100-luku	
I (Osmansolki)	1000-luku			
Pakotetut soljet				1000-luku **
Ristikeskustainen solki				1100–1200-luku ***

* Nordman 1924.

** Kivikoski 1951: 27–28.

*** Ristikeskustaisia soikeita kupurasolkia on löytynyt ainoastaan yksi pari. Samassa haudassa oli myös ketjunktajajat tyyppiä II, Korvakeputket tyyppiä 1:3 sekä korvalusikka tyyppiä II:I. Näiden perusteella arvioin solkiparin ajoittuvan 1100–1200-luvulle. Vrt. Saksa 1998: 38–48, 217.

²²³ Taulukosta on jätetty pois Ailion tyypit A, J ja K, koska niitä ei esiinny tutkimuksen kalmistoissa. Taulukosta on jätetty pois myös af Hallströmin ajoitukset omalta sarakeeltaan (1948), koska ne vastaavat hyvin muiden annettuja ajoituksia. Lisäksi Linturi sekä Lehtosalo-Hilander ovat antaneet solkityypeille tarkemmat sisäiset tyypittelyt ja ajoitukset, jotka Ailiolta ja af Hallströmiltä puuttuvat ja jotka halusin esitellä tässä.

Runsain solkimuoto aineistossa on soikeat, eläinkoristeiset kupurasoljet (Ailion tyyppi C), jotka on ajoitettu alatyypeittäin noin 1000-luvulta 1200-luvun alkuun²²⁴. Eläinsolkien esikuvana pidetään yleisesti ruotsalaisia viikinkiaikaisia kupurasolkia (Petersenin tyyppi 48 B), jonka käyttö on ajoitettu noin aikavälille 840 jKr.–1000 jKr.²²⁵

Toiseksi runsain ryhmä ovat soikeat rapusoljet (Ailion tyyppi H) jotka on aiemmin ajoitettu 1000-luvulta 1100-luvulle esimerkiksi Tuukkalasta samasta haudasta löydetyn hopealevyriipuksen mukaan²²⁶. Kolmanneksi runsaimman ryhmän muodostavat nauhakoristeiset kupurasoljet (Ailion tyyppi F) jotka on ajoitettu aikaisintaan 1000-luvulle, mutta todennäköisemmin 1100-luvulle²²⁷.

Radiohiiliajoituksiin vertailun perusteella ainakin solkityyppi E (ns. Rokosinan solki) ajoittuu alkuperäistä Ailion ajoitusta myöhemmäksi, yhden haudan radiohiiliajoituksen mukaan 1150–1200 -luvulle.²²⁸ Radiohiiliajoituksen perusteella myös solkityyppi C2/1a ajoittuisi myös ajateltua myöhäisemmäksi, 1200–1300-luvulle.²²⁹

Vertailu radiohiiliajoituksiin on mielenkiintoisilta rapusoljen (H) kannalta; radiohiiliajoituksen antama aikaikkuna niitä sisältäville hautauksille on 350 vuotta, 1000-luvulta miltei 1400-luvulle. On todennäköistä, että solkityypin todellinen käyttöaika asettuu jonnekin ääripäiden välille. Aineiston haudat ja niiden sisältämät rapusoljet ajoittuvat kuitenkin selvästi eri ajalle tämän laajemman aikaikkunan sisällä, mikä viittaa pitkään jatkuneeseen käyttöaikaan tämän solkityypin kohdalla.

---

²²⁴ Ailio (1922: 22–28) ajoitti eläintyyppin (C) soljet 900-1000 -luvulle, mutta niin Nordman (1924: 150) kuin Linturi (1980:70) ajoittavat eläinsoljet myöhäisemmiksi muiden kalmistolöytöjen perusteella.

²²⁵ Ailio 1922:18–19, Linturi 1980:4–10

²²⁶ Ailio 1922: 42–57, Nordman 1924: 43, Lehtosalo 1966: 34–36.

²²⁷ Ailio 1922: 37–39, vrt. Linturi 1980:136–138 ja Saksa 1998:40–41

²²⁸ Taavitsainen 1990: 84, 91.

²²⁹ Linturi on aiemmin ajoittanut tämän runsaana esiintyvän alatyypin käytön 1100-luvulle, mahdollisesti 1200-luvun puolelle jatkuen. Linturi 1980: 112.

4.3.2. Rahat

Kohteilta löydettyt rahat ajoituksineen on esitetty taulukossa 7. Keminmaan Valmarinniemieltä on huomattavan paljon brakteaatteja verrattuna muihin kalmistoihin. Valmarinniemieltä löydettyt rahat ajoittuvat 1320-luvulta 1490-luvulle²³⁰. Valmarinniemen polttohaudasta F löytyi kuusi hopearahaa.²³¹ Kaikki rahat ovat Maunu Eerikinpojan lyöttämiä, kaksipuoleisia hopearahoja, jotka ajoittuvat 1340–1350-luvulle.²³² Rahat ovat palaneet, joten ne ovat olleet mukana polttohautauksessa, eikä polttohautaus voi näin ollen ajoittua rahoja vanhemmaksi.

Taulukko 7: Ajoitukset rahojen perusteella²³³.

Kohde	Hauta-numero	Tutkimus-vuosi	Ajoitus	Ajoitus-peruste
Valmarinniemi	18	1981	1410–1439	brakteaatti
	22*	1981	1354–1366.	brakteaatti
	36	1981	1370–1380	brakteaatti
	41	1981	1420–1439	brakteaatti
	45	1981	1420–1439	brakteaatti
	47	1981	1352–1413	brakteaatti
	53	1981	1363–1370	brakteaatti
	57	1981	1410–1439	brakteaatti
	84	1981	1360-l	brakteaatti
	113	1981	1420–1439	brakteaatti
	123	1981	1320–1330	brakteaatti
	134	1981	1354–1363	brakteaatti
	149	1981	1363–1380	brakteaatti
	154	1981	1354–1363	brakteaatti
	155	1981	1354–1363	brakteaatti
	E*	1981	1353–1466	brakteaatti
	F*	1981	1340–1350-l	brakteaatti
Visulahti	3	1954	1250–1275 / 1350–1363	brakteaatti
Kirkailanmäki	1/1936	1936	1363–1389	brakteaatti
	4/1936*	1936	1363–1389	brakteaatti

* = polttohautaus

²³⁰ Jylkkä 2006: 165–167.

²³¹ KM39304:1675–1680. Koponen & Pelttari 2016:254.

²³² Jylkkä 2004: 20–22.

²³³ Leppäaho 1957, Sarvas 1972, Jylkkä 2006.

Valmarinniemen ruumishaudasta numero 22 löytyi kahdeksan brakteaattia. Näistä rahoista kaksi oli selvästi palanut, jonka perusteella Jylkkä on tulkinnut niiden liittyneen polttohautaan E. Toinen rahoista ajoittuu joko 1454–1466 tai 1494–1535²³⁴, toista ei voitu ajoittaa huonon kunnan vuoksi.²³⁵ Vuonna 2016 suoritetussa mikroskoppoinnissa ei kuitenkaan havaittu 1400-luvulle ajoitetussa rahassa palojälkiä, joten kolikon kuuluminen juuri polttohautaan jää kyseenalaiseksi.²³⁶ On mielenkiintoista, että Valmarinniemen nuorin rahalöytö, ja sen mukana myös nuorin hauta olisi polttohauta F.

Ruumishautojen palamattomat kolikot yhtä tunnistamatonta lukuun ottamatta ajoittuvat kaikki vuosille 1354–1363.²³⁷ Lisäksi brakteaatteja löytyi ruumishautoista, joiden yhteydessä oli polttohautoja. Ruumishaudan 123 brakteaatti ajoittuu 1320–1330 -luville. Kaikkiaan Valmarinniemen kalmistosta löydetty brakteaattit ajoittuvat 1320-luvulta 1400-luvun loppupuolelle.²³⁸

Visulahden kolikkolöydön kanssa samasta haudasta (3) löytyi myös kaksi kupurasolkea, molemmat tyyppiä C2/1a. Brakteaatin ajoitus näyttää sopivan hyvin yhteen Mikkelin Tuukkalasta löytyneen samanlaisen parin radiohiiliajoitukseen, joka yhdessä brakteaatin kanssa ajoittaa tämän solkien alatyypin 1200–1300 -luvulle. Kirkailanmäen haudoissa ei valitettavasti ole muuta ajoitettavaa esineistöä, eikä brakteaatti ajoita itse polttohautaa, vaan ruumishaudan, johon polttohauta on asetettu. Brakteaatin antama myöhäinen, 1300-luvulle sijoittuva ajoitus on kuitenkin kiinnostava hautausajankohdan kannalta.²³⁹

4.4. Yhteenveto ajoituksista

Ajoitusten tarkastelu vahvistaa eri kalmistojen käyttöaikojen sijoittumisesta noin 1000–1400 -luville (kuva 2). Jotkut esinetyypologiat ovat radiohiiliajoitusten myötä tarkentuneet nuoremmiksi ja niiden myötä myös kalmistojen käyttöajat nuorentuvat hieman. Eriäviä mielipiteitä esimerkiksi typologisista ja radiohiiliajoituksista on esitetty niin, että kohteet voivat

---

²³⁴ Samaa saksalaisen ritarikunnan kolikkotyyppiä on valmistettu pitkään. Kyseisen kolikon verrattaen huono hopeapitoisuus (41%) viittaisi siihen, että se on valmistettu 13-vuotisen sodan aikana 1454–1466, jolloin hopeapitoisuus näissä kolikoissa oli huomattavasti myöhemmin painettuihin (1494–1535) verrattuna (63–80%). Jylkkä 2004: 34.

²³⁵ Jylkkä 2004: 33 & 36.

²³⁶ Tutkimuksen suoritti Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusteknikko, konservaattori Jari Heinonen. Ikäheimo et al. 2017: 92.

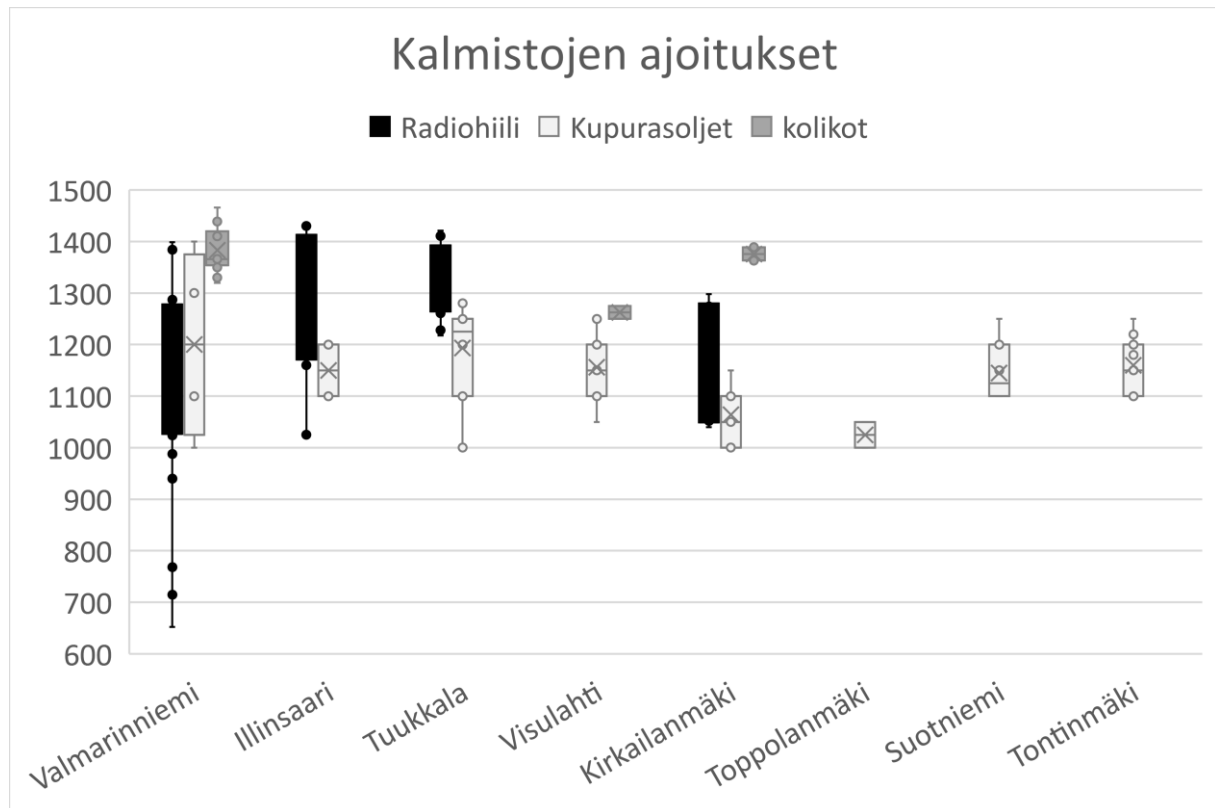
²³⁷ Jylkkä 2004: 53.

²³⁸ Jylkkä 2006: 392–395.

²³⁹ Salmo 1937.

ajoittua myös nuoremmiksi, enkä sulje pois tätä mahdollisuutta, vaikka en uskokaan ajoitusten heittävän kovinkaan paljoa. Kalmistojen keskinäinen ajallinen suhde vaikuttaa kuitenkin pääosin pysyvän samana.

Kuva 2: Ajoitukset aikajanalla.²⁴⁰

Valitettavasti polttohautausten ja ruumishautausten välinen ajoituksellinen suhde jää hämärämmäksi, koska esimerkiksi radiohiiliajoituksia on useissa tapauksissa teetetty vain toisesta haudasta kaksoishautausten tapauksessa. Mielenkiintoisimpia tuloksia olivat kuitenkin Illinsaaren hauta 3:n, polttohauta 1:n ja polttohauta 2:n väliset ajoitukselliset suhteet: polttohaudat ajoittuvat varovaisestikin arvioituna noin 100 vuotta vanhemmiksi kuin ruumishauta, jonka ohessa ne olivat. On mahdollista, että myös muissa aineiston ruumishaudaissa olleet polttohaudat ajoittuvat ruumishaudan vainajaa vanhemmiksi. Tämä viittaa kulttuuriin, jossa jopa 100–200 vuotta vanhoja luita pidettiin arvossa, kunnes ne haudattiin lopullisesti yhdessä polttamattoman vainajan kanssa. Voi olla, että kyse ei ole

²⁴⁰ Janoja tulee pitää vain suuntaa-antavana. Eri kohteilta on eri määriä ajoituksia, joka luonnollisesti vaikuttaa taulukossa näkyvien ajoitusten määrään. Esimerkiksi Toppolanmäen kohdalla käyttöajan näennäinen lyhyys kertoo siitä, että sieltä on löydetty vain yksi solkipari, ei ollenkaan rahoja ja radiohiilituloksia ei ole vielä julkaistu.

kirjaimellisesti uudelleenhautauksesta, vaan luita on voitu säilyttää jossain toisaalla ennen yhteishautausta.

Mielenkiintoista oli myös se, että vaikka Illinsaaren polttohaudat ajoittuvat keskenään saman ikäisiksi, vain toisessa oli hauta-antimia. Tästä voidaan päätellä, ettei hauta-antimien laittaminen polttohautaan ollut tiettyinä aikoina ilmennyt trendi, jonka mukaan niitä voisi suhteellisesti ajoittaa, vaan hauta-antimien laitto polttohautoihin oli riippuvainen muista seikoista. Tämän vuoksi on myös pidettävä mielessä se mahdollisuus, ettei myöskään ruumishautojen ikää voi päätellä pelkästään hauta-antimien määrästä.

Toinen mielenkiintoinen tulos tulee Valmarinniementä, joissa on myös varsin myöhäiseksi, jopa 1300-luvulle ajoittuvia polttohautoja. Tätä huomiota tukee radiohiiliajoitusten lisäksi myös polttohaudasta F löytyneet kolikot. Tämä tulos osoittaa, että kyseessä ei ollut pelkästään ”vanha tapa”, eivätkä kaikki polttohautojen vainajat välttämättä ole kuolleet 1000–1100 -luvuilla. Erityisen merkillepantavaa tämä on siksi, että Valmarinniemen kirkon käyttöajankohta ajoittuu myös 1300-luvulle. Ajoitukset osoittavat, että on mahdollista, että polttohautausperinne oli käytössä vielä kalmiston ollessa kristillinen kirkkomaa.

Stratigrafian perusteella voidaan sanoa, että suurin osa polttohautauksista on tehty yhtä aikaa ruumishautauksen kanssa. Tämä kertoo siitä, että hautarituaali on ollut yhteinen, ja yhteisön hyväksymä. Hautaaminen samaan hautaan osoittaa, että kristillisen ja esi-kristillisen hautauskulttuurin välillä ei välttämättä nähty ristiriitaa, vaan jopa kirkkomaahan hautaaminen oli sopiva tapa molemmille.

5. KRISTILLISTYMISEN MONET TASOT

Kristillistymisen on monisyinen, mutta usein sangen yksinkertaistettuna esitetty prosessi. Myös arkeologisissa tutkimuksissa kristillisyyttä on usein tarkasteltu ”joko – tai” piirteenä: joko hautaus tai kalmisto on kristillinen, tai sitten se ei ole. Itse prosessia ja pitkäänkin kestänyttä tilaa ei-kristillisen ja kristillisen ääripään välillä harvemmin nostetaan tutkimuksen keskiöön.

Tutkimani kalmistot eivät mielestäni ole luokiteltavissa pelkästään ei-kristillisiin tai kristillisiin: risti ei tee kalmistosta kristillistä, eikä polttohautaus ei-kristillistä. Kalmistoissa voi olla enemmän tai vähemmän kristillisiä piirteitä, samoin kuin yksittäisessä hautauksessa. Tutkituilla kohteilla on havaittavissa tiukan ei-kristillinen – kristillinen -kaksijakoisuuden

ulkopuolelle jääviä kulttuureja, joita on aiemmissa tutkimuksissa kutsuttu kolmansiksi tiloiksi. Kolmas tila voi esiintyä kahden valtakesittymän välisessä tilassa, joka on aiemmassa tutkimuksessa usein nähty passiivisena, vaikutteita vastaanottavana periferiana. Todellisuudessa nämä ”periferiat” voivat olla monipuolisia kulttuurien, ihmisten ja ajatusten kohtaamispaikkoja, joissa eri vaikutteet ja traditiot sulautuvat uudeksi, omaksi hybridikulttuurikseen.²⁴¹ Tämän tutkimuksen alueet eivät muodosta raja-aluetta vain kahden maallisen valtakesituksen, Ruotsin ja Novgorodin, vaan myös itäisen ja läntisen kristinuskon keskusten välillä.

5.1. Kristillistymisen historiallisten lähteiden valossa – hallinnollinen taso

Kristillistymistä voidaan tarkastella myös historiallisten lähteiden valossa. Seurakuntien perustamisesta kertovat lähteet edustavat aineistossa kristillistymisen hallinnollista tasoa. Usein ensimmäiset historialliset lähteet Suomessa ovat juuri seurakunnan perustamisesta kertovia mainintoja. Arkeologisessa materiaalissa kristillistymisestä ja seurakunnan perustamisesta kertoo kirkko tai kirkonpaikka. Nykyisen arkeologisen tietämyksen mukaan Suomen ensimmäinen kirkonpaikka on Ravattulan Ristimäellä, ja se ajoittuu noin 1100-luvun lopusta 1200-luvun alkuun.²⁴²

Perinteisesti nykyisen Suomen alueen kristillistymistä on käsitelty ruotsalaisten ristiretkien kautta. Tässä narratiivissa on katsottu kolmen ristiretken johtaneen nykyisen Suomen alueen väestön nopeaan ja järjestelmälliseen kääntymiseen, ainakin Etelä- ja Varsinais-Suomessa. Sitten tutkimus on todentanut ristiretkien ajankohdan ja luonteen hieman kyseenalaisemmaksi, eikä näiden retkien tarkemmista yksityiskohdista tai lopullisesta vaikutuksesta ole kovinkaan paljon varmaa tietoa.²⁴³ Samaan tapaan myös (Laatokan) Karjalan toisinaan esitetään kristillistyneen ”kertahetimitä” vuoden 1293 ristiretken jälkeen.²⁴⁴

Kristillistymisestä annetaan usein varsin yksioikoinen kuva: ensin oltiin pakanoita, sitten kristittyjä, ja näiden välillä vallinneen tilan ja kristillistymisen prosessin kuvaus jää usein varsin ohueksi. Tämä on tavallaan ymmärrettävää, koska meillä ei ole tarkkoja historiallisia lähteitä, jotka luotettavasti kuvaisivat kristinuskon hidasta leviämistä nykyisen Suomen alueella.

---

²⁴¹ Bhabha 1994: 55, Soja 2014: 116–126, Ylimaunu et al. 2014: 248.

²⁴² Ruohonen 2017: 46.

²⁴³ Purhonen 1998: 13–14,

²⁴⁴ Korpela 2005: 59

Kristinuskon leviämistä tulisi kuitenkin käsitellä kolmas tila huomioon ottaen: alueilla jonne kristinuskoa levitettiin, oli oma toimijuutensa ja oma kulttuurinsa, jonka läpi sekä idästä että lännestä tulleet vaikutteet suodattuivat omaksi kokonaisuudekseen. Kuten Ylimaunu et al. esittävät, tässä työssäkin käsitellyillä kahden valtakunnan välisillä raja-alueilla oli oma identiteettinsä ja omat tapansa ottaa vastaan ja hyödyntää muualta tulevia vaikutteita.²⁴⁵ Kristillistyminen ei tapahtunut nopeasti, eikä sen omaksuminen toistunut paikasta toiseen samanlaisena.

Pohjois-Suomi on kaukana niin idän, kuin lännenkin kirkollisista keskuksista, ja lähin piispanistuin sijaitsi Uppsalassa. Näistä huolimatta Pähkinäsaaren rauhassa 1323 niin Ii kuin Keminmaakin jäivät mitä ilmeisemmin Novgorodille, joka perusteli oikeuttaan maihin niiden kuulumisella vanhastaan karjalaiseen nautintoalueeseen. Tästä huolimatta läntinen kirkko tuki alueiden liittämistä Ruotsiin perustamalla sinne seurakuntia: Iin ja Keminmaan kappeliseurakunnat mainitaan ensimmäisen kerran 1300-luvulla.²⁴⁶ Myös Itä-Suomen ja Karjalan seurakuntien perustaminen ajoittuu samalle vuosisadalle: Karjalan puolella Kurkijoki ja Kylälahti mainitaan pogostoina vuonna 1396, ja ensimmäiset maininnat seurakunnista Mikkelissä ja Hollolassa löytyvät 1300-luvulta.²⁴⁷

Seurakuntien perustaminen oli nimenomaan vallan lujittamiseksi tehty teko. Vallanpitäjille oli tärkeämpää saada alueet nimellisesti oman vallan alle, kuin täysin kristilliseksi. Ehdottomuuden puute mahdollisti myös paikallisten vaikutteiden näkymisen; paikalliset saattoivat omaksua vaikutteita ja rakentaa kirkkoja uuden liittolaisen toiveiden mukaisesti, mutta toteuttaa samalla omia tapojaan ja kulttuuriaan kohtalaisen vapaasti kuten parhaaksi näkivät. Alueiden resurssit olivat jatkuvina kiistakapuloina Novgorodin ja Ruotsin välillä ja todennäköisesti osasyynä myös jatkuviin Novgorodin ja karjalaisten sota- ja hävitysretkiin Pohjois-Pohjanmaan alueelle 1400-luvulla.²⁴⁸ Tässä vaiheessa itäinen ja läntinen kirkko olivat jo selvästi erillään toisistaan, eikä Novgorodilla ollut enää valtaa nykyisen Pohjois-Pohjanmaan alueella.

Jukka Korpela liittää alueiden kristillistämisen nimenomaan vallankäyttöön liittyväksi, ja esittää sen kolmivaiheiseksi prosessiksi: Ensimmäiseksi vaiheeksi hän nimeää ”pysyvän kirkollishallinnollisen järjestelmän organisoitumisen”, siis uusien seurakuntien perustamisen 1300-luvulla, johon myös kalmistojen käyttöajankohdat suurin piirtein päättyvät. Toiseksi

---

²⁴⁵ Ylimaunu et al 2014: 246–248

²⁴⁶ Luukko 1954: 78–83, 256–261.

²⁴⁷ Korpela 2005: 58.

²⁴⁸ Luukko 1954: 239–255.

vaiheeksi hän nimeää vallan lujittamisen ja aktiivisemman vallankäytön vaiheen 1400-luvulla, joka perustui ennen kaikkea verotukseen ja rajojen määrittelyyn. Kolmanneksi vaiheeksi hän nimeää 1500–1600-luvuilla tapahtuneen kuninkaan vallan lujittamisen. Tuolloin ”erämaiden pakanuutta” kitkettiin aktiivisesti perustamalla uusia kirkkoja, seurakuntia ja keskuksia, päätyen lopulta 1600-luvulla siihen, että jokaisen asukkaan nimi löytyisi maaveroluettelosta. Kuten Korpela itsekin toteaa, kyseinen jaottelu ottaa kantaa vain ylhäältä tulevaan vallankäyttöön ja sen tavoitteisiin, muttei kerro paljoakaan paikallisesta tasosta, yhteisöstä ja näiden uskomuksista tai niiden toteuttamisesta.²⁴⁹ Seurakunnan perustaminen tarkoittaa vasta jonkinlaisen kristillisen valtarakenteen perustamista, mutta se ei tarkoita koko alueen väestön ehdotonta, puhdasta kristillistymistä. Se ei kerro alueen yksilöiden, tai välttämättä edes yhteisön näkemystä omasta uskomusmaailmastaan, eikä uskon konkreettisesta vaikutuksesta tai näkymisestä alueilla.²⁵⁰

Kiovan Rusin alueen kristillistymisestä tiedetään, että kristinuskon saapuminen Kiovan ja Novgorodin laajoille alueille ei johtanut väestön nopeaan ja selkeään kääntymiseen, päin vastoin. Kiovan Rusin ajoilta on säilynyt joitakin kertomuksia, joissa kristitty eliitti vastaa kansan pakanallisiin reaktioihin väkivallalla; esimerkiksi kristinuskoa vastaan kapinoivia pakanallisia ennustajia surmata.²⁵¹ Vaikka näiden tarinoiden paikkaansa pitävyyteen ei voi täysin luottaa, sillä esimerkiksi niitä sisältävän Rurikin kronikan ajoitus on epäselvä, kertovat ne kenties kuitenkin jotain yleisestä asenneilmapiiristä kristillistymisen alkuvaiheessa. Vastauksena väkivaltaisiin vastareaktioihin kansan kerrotaan omaksuneen kaksoisuskon, joka yhdisteli kristinuskoa ja vanhaa uskoa siinä toivossa, että välttyisivät näin kostotoimilta.²⁵² Vaikka näiden tarinoiden todenperäisyyttä on vaikea vuosisatoja myöhemmin todentaa, tämäntyyppinen uskontojen sekoittaminen on mahdollisesti nähtävissä myös kalmistoissa.

Kaksoisuskon tai synkretismin tila jatkui ilmeisen pitkään. Esimerkiksi vielä vuonna 1534 arkkipiispa Makarijn kirjeessään suuriruhtinaalle valittelee karjalaisen väestön pakanallisuutta ja sen kääntymistä omien tietäjien, *arpojien* puoleen. Tilanne vaati toimia ja Makarijn laittoikin lähetystön tuhoamaan vanhoja palvontapaikkoja. Olot olivat nykyisen Itä-Suomen alueella samankaltaiset; Kuopioon päätettiin perustaa seurakunta viemään sanaa ”pakanallisen kansan

---

²⁴⁹ Korpela 2005: 64–65

²⁵⁰ Korpela 2008: 321–322.

²⁵¹ Shubin 2004: 62–64.

²⁵² Ven. двоеверие. Shubin 2004: 63.

keskuuteen”.²⁵³ Vaikka monet arkkipiispa Makarijin kirjeessään kuvaamat palvomisen muodot todennäköisesti kuvaavat enemmän hänen omia mielikuviaan kuin todellisia tapahtumia, ei sinänsä ole syytä olettaa, etteikö väestö olisi toteuttanut Karjalassa muutakin kuin auktoriteettien sanelemaa puhdasta kristinuskoa.

Kirjalliset lähteet kertovat kuitenkin lähinnä *hallinnollisista* pyrkimyksistä saattaa näitä ”periferioita” kristillisten keskusten valtapiiriin seurakuntia perustamalla. Yhteisöllisestä, saati yksilöllisestä tasosta ne pystyvät vain harvoin kertomaan. Kirjallisten lähteiden antamasta kuvasta kristillistymisen kehitysvaiheista on kuitenkin pääteltävissä, että Karjalan, Itä-Suomen ja Pohjois-Suomen kristillistyminen oli sangen hidas prosessi, eikä kristinusko kokonaan syrjäyttänyt muita uskomuksia näissä yhteisöissä ennen uudelle ajalle tuloa.

5.1.1 Itäinen ja läntinen vaikutus

Tutkimushistoriassa on toisinaan mietitty, olisiko varhainen kristillinen vaikutus tullut idästä vai lännestä ja millaisina nämä mahdolliset erot esittäytyisivät arkeologisessa aineistossa.²⁵⁴ On kuitenkin varottava ylitulkitsemasta varhaisen itäisen ja läntisen kirkon välisiä eroja ja vastakkainasettelua.

Perinteisesti itäisen ja läntisen kirkon on katsottu eronneen toisistaan 1054. Tämä tuskin kuitenkaan näkyi heti käytännössä, varsinkaan uskon reuna-alueilla, nykyisen Ruotsin ja Luoteis-Venäjän raja-alueella. Etenkin Korpela suhtautuu jyrkästi itäisen ja läntisen kirkon tiukkaan erotteluun rautakaudella ja keskiajan alussa: ”On täydellistä ylitulkintaa typologisoida ristimuotoja, sitoa niitä tiukasti maantieteellisiin alueisiin ja antaa niille voimakkaita ideologisia merkityssisältöjä. Ajatukset uskonnollisesta kilpailusta periytyvät vasta varhaisen uuden ajan territorialisoituvien Moskovon ja Ruotsin suvereenien valtakuntien propaganda-arsenaalista ja sen rinnalle kehittyneestä protonationalismista”²⁵⁵. Esimerkiksi Suomen alueella itäisen ja läntisen kirkon ”erityispiirteet” ovat tuskin havaittavissa vielä rautakauden lopulla. Omasta mielestäni kristillisen vaikutuksen leviämisen alkuperän tutkiminen esinetytologioiden avulla on järkevää, sillä se kertoo laajemmasta kontekstista ja yhteyksistä yleisesti. Olen kuitenkin samaa mieltä siitä, että pitkälle meneviä tulkintoja ristien edustamasta dogmasta on turha tehdä.

---

²⁵³ Korpela 2005: 60–62.

²⁵⁴ Lind 2006: 68–74, Pirinen 1988: 289–295.

²⁵⁵ Korpela 2005: 55.

Korpela korostaa, että ensisijaisesti kaupassa ja kulttuurivaihdossa on kyse helpoista yhteyksistä: vesireittejä itään on riittänyt niin Pohjois-Pohjanmaan rannikolta kuin nykyisen Itä-Suomen alueeltakin. Tästä olen Korpelan kanssa samaa mieltä.

Novgorodista, ja etenkin Laatokanlinnasta²⁵⁶ katsottuna Karjala ei ollutkaan erityisen periferiassa, vaikka se siltä ehkä nykyisessä, sangen Uusimaa- ja Varsinais-Suomi-keskeisessä keskiajan tutkimuksessa vaikuttaakin. Taustalla voi vaikuttaa edelleen vanha historiantulkinta Varsinais-Suomeen kohdistuneista ristiretkistä lähtökohtana nyky-Suomen alueen kristillistymiselle, sekä vanhimman tunnetun kirkon eli kristillisen keskuksen paikka Ravattulassa.

On loogista olettaa, että kristillisiä vaikutteita on Karjalan, mutta myös muiden tutkimieni kalmistojen alueelle siirtynyt sekä idästä että lännestä juuri kauppayhteyksien myötä. Täytyy myös muistaa, että kristinuskon levittäminen oli myös, jopa ensisijaisesti, vallan levittämistä. Näiden periferioina pidettyjen alueiden liittäminen oman kirkon vaikutusvallan piiriin oli askel niiden liittämisessä oman hallintovallan alle, mikä selittää hyvin sekä Novgorodin että Ruotsin intressit näillä perinteisillä raja-alueilla. Raja-alueiden asukkaat eivät kuinkaan olleet passiivisia vastaanottajia, paniikissa kääntyviä pakanoita; on oletettu, että ensimmäiset kirkot esimerkiksi Iissä ja Keminmaalla on paikallisten yhteisöjen itse rakentamia, vaatimattomia ja maisemasta muuten erottamattomia rakennuksia, joilla ei ole pyritty korostamaan kirkon tai keskusvallan mahtia. Tämä osoittaa paikallisyhteisöjen aktiivista roolia ja itse neuvottelemaa kääntymistä.²⁵⁷ Siinä missä kristilliset valtakunnat pitivät kääntymystä osoituksena valtansa leviämistä näille raja-alueille, raja-alueiden asukkaat saattoivat pitää kristinuskon omaehtoista, osittaista omaksumista oman valtansa kasvuna uusien liittolaisten kautta.

5.2. Kristillistymisen vaiheet – yhteisöllinen taso

Kristillistymisen ja sen näkyminen kalmistoissa on jaoteltu perinteisesti kolmeen vaiheeseen: ensimmäisessä vaiheessa tehdään itä-länsi -suuntaisia ruumishautauksia, joissa on runsaasti antimia kuten aseita ja työkaluja, eikä tällaisia hautoja vielä pidetä kristillisenä. Toisessa vaiheessa hautaan on laitettu vain koruja ja muita puvun osia ja sitä pidetään jo kristillisenä. Kolmanteen kategoriaan kuuluvat hautaukset, joissa hautaan ei ole asetettu mitään esineistöä,

---

²⁵⁶ Ven. Старая Ладога, Staraja Ladoga.

²⁵⁷ Ylimaunu et al. 2014: 252–253.

ja vainaja on haudattu pelkkään käärinliinaan käärittynä, jolloin hauta on jo selvästi kristillinen. Tämän kolmannen ja viimeisen vaiheen ajatellaan sijoittuvan 1200-luvulle.²⁵⁸

Tähän jaotteluun sisältyy mielestäni ongelmia. Ensimmäinen ongelma tulee vastaan siinä, että kategoria tuntee vain käsitteet kristillinen ja ei-kristillinen: muutosta itsessään ja sen vaiheita, kahden uskomusjärjestelmän välistä tilaa tai mahdollista synkronismia ei käsitellä. Toinen ongelma on siinä, että se tiivistää jopa satoja vuosia kestäneen muutoksen yhteen ainoaan kategoriaan, keskimmäiseen vaiheeseen. Tämä lokeroiminen hävittää kokonaan myös paikallisen variaation. Muutosvaiheen nyanssit häviävät täysin, eikä kategoria oikein anna tilaa erikoisemmille ilmiöille, kuten esimerkiksi ylimääräisille luille tai polttohaudoille ruumishaudoissa. Samaten tämä kategorisointi pyyhkii tieltään kaiken jatkuvuuden myöhemmälle keskiajalle. Kolmanneksi kritisoin tämän kategorisoinnin ajoitusta, jossa oletetaan kristillistymisen tapahtuneen jo 1200-luvulla. Se voi pitää paikkaansa Varsinais-Suomessa ja Uudellamaalla, mutta aineiston valossa ei näytä toteutuvan Pohjois- tai Itä-Suomessa.

Tämä jaottelu pitää myös sisällään oletuksen, että vain kristillinen ja ei-kristillinen ovat todellisia, muuttumattomia tiloja ja niiden väliin asettuva aika ja synkretistinen kulttuuri on pelkkä lyhyt välivaihe kahden ”kokonaisen” tilan ja kulttuurin välissä. Tutkimani kalmistot muodostavat kuitenkin kolmansia tiloja, omia kulttuureitaan, joissa nämä kaksi ääripäätä loistavat poissaolollaan. Kalmistoissa on nähtävissä kolmas tila, jossa ei-kristillisiä ja kristillisiä piirteitä on yhdistelty omaksi kokonaisuudekseen, jota on toteutettu jopa satoja vuosia. Näitä kolmansia tiloja määrittää heterogeenisyys: niissä on samankaltaisuuksia, mutta niissä on myös eroja. Muutos ja kulttuurivaikutteiden hybridisaatio toistuu näissä tiloissa paikasta toiseen samankaltaisena, muttei koskaan täysin samanlaisena.²⁵⁹

Mielestäni vähäisten antimien läsnäolo tutkimuskohteideni ainoassa, jossain käyttövaiheessa ”kiistattomasti kristillisessä” kalmistossa Valmarinniemiellä osoittaa, että ajatuksen tasolla hyppäys pelkistä arkiantimista kokonaan antimettomiin hautauksiin ei välttämättä ollut niin suuri, kuin luopuminen aseista ja korustoista, siis runsaammista hauta-antimista. Komeista hauta-antimista luopuminen osoittaa mielestäni huomattavampaa muutosta rituaalissa, mikä tarkoittaisi myös huomattavia muutoksia hautaavan yhteisön uskomusmaailmassa. Vaikka se ei tarkoittaisikaan suuria muutoksia käytännön tasolla esimerkiksi köyhempien haudattavien

---

²⁵⁸ Wessman 2010: 78, Purhonen 1998: 373.

²⁵⁹ Soja 2014: 119.

kohdalla, vaatii se kuitenkin muutokseen sopeutumista niiltä yhteisön osilta, jotka olivat tottuneet osoittamaan statustaan hauta-antimilla. Jos siirtyminen hauta-antimettomiin hautauksiin on tapahtunut vähitellen, on komeiden hautalahjojen poisjättäminen voinut tuntua hautaavasta yhteisöstä aluksi riittävältä, ja henkilökohtaisia käyttöesineitä, kuten solkia ja puukkoja ei välttämättä edes ajateltu antimina. Yksinkertaisempien esineiden on voitu ajatella kuuluvan haudatulle yksilölle, apuna matkalla tuonpuoleiseen.

On mahdollista, että Valmarinniellä esiintyvät brakteaattit ovat jonkinlainen jäännös siitä ajatuksesta, että vainajalle tulee laittaa jotakin mukaan matkalle tuonpuoleiseen. Kenties tarvekaluja ei enää tarvinnutkaan laittaa, kun voitiin laittaa rahaa, käypää valuuttaa mukaan hautaan. Kolikoiden laittaminen hautoihin kuvaa joka tapauksessa myös muutosta yhteisön sosiaalisessa ympäristössä ja elinkeinoissa. Jatkotutkimuksessa olisi mielenkiintoista vertailla Valmarinniemeä myös Iin Haminan keskiaikaiseen hautausmaahan, josta on myös runsaasti kolikkolöytöjä ja joka oli käytössä Suutarinniemen jälkeen 1400–1500-luvulla. Muuten Iin Haminan kalmisto edustaa Valmarinniemeä ja Suutarinniemeä selkeämmin varhaiskristillistä kalmistoa, jossa hautauksiin ei ole juurikaan laitettu mukaan hauta-antimia ja vainajat on haudattu pelkissä käärinliinoissa tai arkuissa kirkkoa ympäröivälle hautausmaalle itä-länsisuuntaisesti.²⁶⁰ Kenties vasta myöhemmin 1400-luvulla, jolloin kristinusko ja läntinen kirkko vakiinnutti asemaansa etenkin Pohjois- mutta myös Itä-Suomessa sekä Karjalassa, on ylempien kirkollisten auktoriteettien sanelemaa kristillistä hautautapaakin noudatettu tarkemmin.

5.3. Kuka päättää hautauksesta? – yksilöllinen vs. yhteisöllinen

Yksilöllisellä tasolla tarkasteltuna polttohaudat ruumiskalmistoissa ovat ymmärrettävä osa hidasta kristillistymisen prosessia. Osa yhteisöstä on voinut kääntyä uuteen uskoon toisten noudattaessa vanhaa, tai jotain siltä väliltä. Kolmatta tilaa edustavissa kalmistoissa tämä synkronismi on voinut olla yleisesti hyväksyttyä, ja se antaa liikkumavaraa jyrkän kristillisyyden ja epäkristillisyyden vastakkainasettelun ohi. Kalmistoissa on ns. ääripäissä selkeästi ei-kristillisen dogman mukaisia hautoja (polttohaudaus), hautoja, jotka eivät selity oikein vanhalla traditiolla, muttei uudemmallakaan (useat yksilöt, polttohaudat ja ylimääräiset

---

²⁶⁰ Kallio-Seppä et al. 2011: 34–44.

luut ruumishaudassa), sekä selkeämmin kristillisiä piirteitä sisältäviä hautoja (antimettomia, yksinkertaisia hautauksia).

Yksilöä käsiteltäessä huomio kiinnittyy aina yksittäiseen hautaukseen ja sen sisältöön. Juuri yksittäisessä hautauksessa voidaan tarkastella myös yksilöllisen ja yhteisöllisen uskon välistä rajapintaa: Hautauksen voidaan ajatella kuvastavan vainajaa, mutta hautauksen on kuitenkin tehnyt vainajan yhteisö.

Selkeät, vainajan minästä erilliset hauta-antimet kuten työkalut ja astiat ovat kaikki sellaisia, joita yhteisön täytyy selkeästi erikseen asettaa hautaan. Ne eivät ole vainajassa tai tämän vaatetuksessa kiinni, vaan kyse on valinnasta laittaa ne hautaan ja samalla eräänlaisesta luopumisesta. Hauta-antimilla on saatettu myös osoittaa sekä vainajan että etenkin tämän hautaavan yhteisön sosiaalista statusta: yhteisöllä on varaa ja halua haudata arvokkaat aseet maanpoveen osana niin vainajan, kuin tämän läheistenkin sosiaalisen statuksen osoitusta.²⁶¹

Naisilla erityisesti kupurasoljista, ketjunktajista ja käätylaitteista muodostuvat raskaat korustot, ja miehillä komeat soljet, riipukset ja sormukset eivät ole vainajasta irrallisia sikäli, että ne kuuluvat varakkaan vainajan (juhla)pukuun. Ne ovat voineet kuulua vainajalle tämän eläessä, tai ne on voitu erikseen valita vainajan juhlapukuun. Esineet voivat olla käsitettävissä henkilökohtaisen omaisuuden piiriin, mutta niiden kohdalla ei voida myöskään sulkea pois sitä, etteikö esimerkiksi aseiden ja korujen omistussuhde voitaisi nähdä ennemmin perinnöllisenä, suvulle kuuluvana, yksilöllisen sijaan. Hauta-antimina ne voivat siis olla yhteisön sosiaalisen pääoman osoitus, mutta myös henkilökohtaiseksi käsitetty omaisuus.

Vainajan minään kiinteimmin kuuluvat esineet, kuten vyöt, paidansoljet tai yksinkertaiset sormukset ovat arkisia, eivät välttämättä edes näkyviä ja ne ovat voineet olla osa vainajan päivittäistä pukeutumista. Voi olla, että tällaisen henkilökohtaisen omaisuuden on katsottu myös kuuluneen kiinteäksi osaksi vainajaa ja hänen minäänsä, eikä niitä ole nähty varsinaisina hauta-antimina. Näin ne ovat voineet olla luonteva siirtymävaihe runsaiden hauta-antimien ja täydellisen antimettomuuden välillä.

Vain arkisia esineitä sisältävien hautojen kohdalla on kuitenkin ehdottoman tärkeää muistaa, että kyse voi olla myös köyhemmästä hautauksesta, jossa hautaan ei ole ollut varaa laittaa muuta kuin vainajan välitön omaisuus. Esimerkiksi puukkojen ja tulusrautojen pitkään käytössä olleet muodot eivät välttämättä myöskään auta ajoittamaan näitä hautauksia. Tässä piilee

---

²⁶¹ Kuusela 2012: 164–165.

väärintulkinnan mahdollisuus: arkisia puvun esineitä sisältävät haudat voidaan tulkita todellista nuoremmiksi ja kristillisiksi, kun oikeasti kyse on voinut olla siitä, ettei ei-kristillisen vainajan yhteisöllä ole ollut mitään antaa, tai orgaaniset antimet eivät ole säilyneet maaperässä. Esimerkiksi tuohiset ja puiset ompelurasiat sisältöineen ovat löytö, joka on harvoin säilynyt, mutta joita tunnetaan muutamia naisten haudoista Länsi-Suomesta.²⁶²

Hauta-antimien arvoissa ja määrissä tulisi ottaa huomioon myös vainajan oletettu sukupuoli. Miehiksi tulkituilla vainajilla korujen määrä on yleisesti vähäisempi koko myöhäisen rautakauden ajan, ja suurinta muutosta hautaustavassa heijastelee aseiden ja työkalujen jääminen pois haudoista. Puukot, tulukset ja soljet pysyvät haudoissa pitkälle keskiajan alkuun saakka. Naisten haudoiksi tulkittuja hautauksia taas määrittelee paljon pitempään juuri korut, ja runsaita korustoja näkyy naisilla vielä silloinkin, kun aseet ja työkalut ovat jääneet haudoista pois. Tämän vuoksi kristillisiksi miesten haudoiksi oletetut, vähillä antimilla varustetut haudat voivat myös olla ei-kristillisiä tai kolmatta tilaa edustavia, vaikka niissä ei ole erityisen arvokkaita koruja tai muita selkeitä hauta-antimia. Myöskään jakolinja ”arkisen”, pukuun kuuluvan esineen ja merkityksellisen hauta-antimen välillä ei ole niin selkeä, kuin usein ajatellaan. Esimerkiksi veitsien ja rautaisten esineiden on tulkittu myös suojanneen vainajaa matkalla tuonpuoleiseen.²⁶³

5.4. Polttohautojen ja ruumishautojen keskinäinen suhde

Aineiston tarkemman käsittelyn jälkeen on syytä palata tämän tutkielman alussa esitettyihin aikaisempiin tulkintoihin polttohaudoista ruumiskalmistoissa ja tarkastella kriittisesti niiden paikkaansa pitävyyttä uusien tietojen valossa.

Taavitsaisen ehdotus vainajan kotimultiin tuomisesta poltettuna on mahdollinen, mutta mielestäni epätodennäköinen. Mikäli oletetaan, että polttohaudoissa kyseessä on kristityt yksilöt, joiden kohdalla olisi nähty tähdelliseksi näiden hautaaminen ns. ”kotimultiin”, miksi heidät olisi ylipäänsä poltettu? Myös Purhonen veikkaa todennäköisimmäksi syyksi polttohaudoille kauempana kuolleiden saattamista kotipitäjän multiin ja vainajan helpompaa kuljetusta, tuoden jälleen tässä yhteydessä mainitun esimerkin Norjan kuningas Haraldista, joka siirsi isänsä Gormin luut hautakummusta kirkkoon. Purhonen kuitenkin on ristiriidassa oman

---

²⁶² Riikonen 2019: 33.

²⁶³ Riikonen 2019: 33–34, viitaten Laul & Valk 2007, 122–123; Gräslund 2010, 139, 141.

väittämänsä kanssa jo seuraavassa kappaleessa, jossa kertoo perinteisen tradition kyllä tukevan käsitystä vainajan kuljetuksesta oman kirkkomaan multiin kauempaakin, mutta keskimäärin miten tahansa muuten käsiteltynä kuin poltettuna. Esimerkiksi vainajan väliaikainen hautaaminen tai lihojen keittäminen irti luista ovat olleet tavallisia tapoja tähän historiallisella ajalla.²⁶⁴ Vainajan polttamista ruumiin helpompaa kuljetusta varten taas ei mainita historiallisissa lähteissä keskiajalta, eikä katolilainen kirkko sitä olisi todennäköisesti tukenutkaan. Mikäli paikallisessa varhaiskristillisyydessä taas ”ei ollut niin väliksi” vainajan käsittelytavan suhteen, minkä vuoksi vainajan tuominen ”kotimultiin” olisi nähty tärkeänä? Ennen kaikkea luiden ikä sekä vastaavat yksittäiset, ajallisesti vanhemmat polttohautaukset mm. Suomussalmella sulkevat mielestäni pois tulkinnan siitä, että nämä yksilöt olisivat nimenomaan poikkeusoloissa poltettuja kristittyjä.

”Pakana-parkojen paniikkireaktio” eli esi-isien uudelleenhautaus kiireellä muista kalmistoista²⁶⁵ ei mielestäni myöskään ole aineiston valossa järkevä oletus. En pidä todennäköisenä skenaariota, jossa varhaisemmista hautauksista olisi valikoitu ainoastaan satunnaisia ruumiinosia kuten pää tai pitkiä luita uudelleenhaudattavaksi. Lisäksi palaneiden luiden ja polttamattomien, ns. ylimääräisten luiden sijoittelu hautaan ei mielestäni kuvasta paniikkireaktiota, kiireessä tai hädässä tehtyä depositiota. Tavan järjestelmällisyys, levinneisyys ja jatkuvuus antaa enemmän kuvan yhteisön yhteisestä, huolellisesti suoritetusta rituaalista. Paniikkireaktion tapauksessa olettaisin, että näkisimme yksittäisiä, suuria ”joukkohautoja” näissä kalmistoissa, eikä jopa kymmeniä yksittäisiä polttohautauksia yksittäisiin ruumishautoihin sijoiteltuna. Samaten olettaisin paniikkireaktion rajoittuvan lyhyemmän aikaikkunan sisään, kun aineistossani polttohautauksen asettaminen ruumishautauksiin vaikuttaa jatkuvan kymmeniä, jopa satoja vuosia, myös yksittäisten kohteiden sisällä.

On kuitenkin mahdollista, että osa poltetuista luista olisi muualta tuotuja, vanhempia esi-isien luita, jotka on uudelleenhaudattu, mahdollisesti uuden uskon esittelemän taivaspaikan turvaamisen toivossa.²⁶⁶ Mikäli hautauksissa on nähtävissä jonkinlainen esi-isäkultti vanhojen luiden käsittelyssä, mahdollistaa se myös ajatuksen, että näitä ”esi-isien luita” on tuotu läheisistä kalmistoista tai kannettu muuton myötä kauempaakin uusille alueille. Tähän mahdollisuuteen voisi päästä kiinni isotooppianalyysin avulla, jota jo Taavitsainen et al. ovat

---

²⁶⁴ Purhonen 1998: 130.

²⁶⁵ Lehtosalo-Hilander 1988: 198

²⁶⁶ Ikäheimo et al. 2017: 103.

ehdottaneet.²⁶⁷ Niin kauan kun emme tunne enempää polttopaikkoja, on mahdotonta sanoa, missä polttohautojen vainajat ovat kuolleet ja poltettu.

Kivikosken ehdottama, vanhojen tapojen uudelleen käyttöönotto²⁶⁸ ei selitä polttohautauksia ja ylimääräisiä luita ruumishautoissa. Olettaisin vastareaktion kohdalla puhtaampaa siirtymää tapojen välillä, ei suinkaan tällaisia yhdistelmähautauksia, joita kalmistossa nyt näkyy. Vastareaktion tapauksessa olettaisin, ettei ruumishautauksia olisi välttämättä suoritettu ollenkaan, tai niissä olisi enemmän merkkejä paluusta vanhoihin traditioihin runsaine hauta-antimineen. Nimenomaan polttohautojen, ruumishautojen ja ylimääräisten luiden yhdistelmä ei edusta mitään tunnettua aikaisempaa traditiota, johon olisi näin palattu. ”Pakanalliseen traditioon” paluun tapauksessa olettaisin näkeväni ns. ”kristillisten hautausten” huonompaa kohtelua tai enemmän erillisiä, selkeästi poikkeavia hautauksia ja lyhyemmän aikaikkunan sisällä. Aineiston perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että sekä palaneita että palamattomia jäännöksiä on kohdeltu yhtä kunnioittavasti, eikä kohteilla näy yhtäkkisiä muutoksia suuntaan tai toiseen.

Merkittävää on se, että ylivoimaisesti suurin osa polttohautauksista löytyy nimenomaan ruumishautojen sisältä ja yhteydestä. Mielestäni ei voida ajatella, että jokainen ruumishauta on sattumalta osunut polttohaudan päälle jokaisella näistä kohteista, ja näin polttohauta olisi joutunut osaksi ruumishautaa, etenkin, kun yksittäiset polttohaudat ovat itseasiassa varsin pienessä osassa aineistoa. Onkin oletettava, että nimenomaan polttohaudan asettaminen ruumishautaan on ollut tärkeä osa hautausrituaalia eikä sattumaa. Yhdistelmät vanhaa (puvun osat kuten aseet, korustot, kolikot sekä polttohautaukset) ja uutta (antimeton ruumishautaus arkussa tai käärinliinassa) näyttävät siltä, että uskomuksia ja rituaaleja on nimenomaan yhdistelty uudeksi, erilliseksi kokonaisuudekseen ilman sen kummempaa konfliktia. Polttohautauksia tuskin olisi voitu asettaa ruumishautaan salaa, joka kertoo jo siitä, että rituaali oli julkinen, yhteinen ja hyväksytty yhteisöllisellä tasolla.

Polttohautauksien vainajat on aluksi poltettu, ja tämän jälkeen heidän luunsa sekä mahdolliset hauta-antimet on kerätty tarkkaan talteen roviolta. Olisi mielenkiintoista päästä tutkimaan useampia hautaroviopaikkoja, jotta voisimme varmistua siitä, etteivät ”puuttuvat luut” todennäköisesti ole siellä. Valitettavasti polttopaikkoja ei tunneta kovin montaa, mutta jos tarkastelemme esimerkiksi Iin Illinsaaren Kiviharjulta löydettyä polttopaikkaa, näyttää siltä,

---

²⁶⁷ Taavitsainen et al. 2009: 209–210.

²⁶⁸ Kivikoski 1955: 66.

että suurin osa palaneesta materiaalista kerättiin talteen, eikä se jäänyt polttopaikalle.²⁶⁹ Koska useimmat polttohautaukset sisältävät selvästi vähemmän luuainesta kuin poltetusta vainajasta jää keskimäärin jäljelle, on mahdollista ja jopa todennäköistä, että osa luista sijoitettiin tarkoituksella jonnekin muualle. Tämä voi selittää myös pienemmät, yksittäiset palaneen luun depositiot, joita on esimerkiksi raportoitu Karjalasta ja Valmarinniemieltä. Luumateriaalin valossa poltettuja vainajia on useimmiten kohdeltu yksilöinä; eri polttohautojen luut eivät ole menneet sekaisin, vaan MNI²⁷⁰ on yleensä yksi, ja pieniäkin palaneita hauta-antimien tai puvuston ja luiden palasia on kerätty talteen ja säilytetty yhdessä. Tämän vuoksi poissulkisin mahdollisuuden siitä, että luita olisi keräilty esimerkiksi röykkiöistä tai polttokenttäkalmistoista, joissa varsinkin jälkimmäisestä vain yhden yksilön luiden kerääminen olisi erittäin hankalaa, ellei mahdotonta.

Illinsaaren hauta 3 antaa mielenkiintoisen vihjeen ruumishautojen ja polttohautojen ikäsuhteesta. Ruumishauta (3) ajoittuu noin 1300-luvulle, mutta polttohaudat (1 & 2) ajoittuvat molemmat noin 1100-luvulle. Vainajien ikäero nostaa esiin runsaasti mielenkiintoisia kysymyksiä siitä, missä palaneet luut ovat viettäneet polttamisen ja hautaamisen välisen ajan. On mahdollista, että palaneiden luiden hautaus on vain viimeinen osa pitkää prosessia, jossa kuollut yksilö hitaasti poistuu yhteisönsä piiristä. On myös mahdollista, että lopullisen poistumisen syynä olisi kristinuskko, johon esivanhempien luiden säilyttäminen ja kunnioittaminen esimerkiksi kodin piirissä ei ole enää sopinut. Joka tapauksessa on selvää, että haudattujen yksilöiden välillä ei ole suoraa yhteyttä. Epäsuora yhteys, esimerkiksi suullisen perimätiedon kautta tunnustettu sukulaisuus ja esi-isäsuhde on mahdollinen, vaikkakin mahdoton todentaa. Pienetkin depositiot, mutta varsinkin tarkkareunaiset suuret depositiot sekä tasainen levintä täyttömaassa viittaavat tarkoitukselliseen, ritualistiseen käytäntöön, jossa palaneiden luiden hautaamisella juuri ruumishautaan on ollut suuri merkitys.

Kysymys siitä, onko poltettujen luiden hautaaminen vastaus kristillisten vaikutteiden saapumiseen, on vaikea selvittää. On toki mahdollista, että esimerkiksi jonkinlaisen esi-isäkultin hitaaseen päättymiseen olisi liittynyt sen näkyvimmän osan, eli esi-isien jäänteiden siirtäminen kalmistoon. Tätä laajalla maantieteellisellä alueella pitkän ajan kuluessa esiintynyttä yhdistelmärituaalia tulisi kuitenkin kohdella ennen kaikkea omana ilmiönään kolmannen tilan käsitteen kautta, eikä pelkkänä kristillistymisen lieveilmiönä.

---

²⁶⁹ Kuusela 2016.

²⁷⁰ *Minimum Number of Individuals*, yksilöiden vähimmäismäärä.

Kysymykseen siitä, kuka poltettavaksi päätyi, on hankala vastata ilman kattavampaa osteologista analyysiä kaikista polttohaudoista sekä analyysiä niiden hauta-antimista. Löytöjen perusteella vaikuttaa siltä, että ainakaan esineellisiin hautauksiin ei ole päätenyt miehiä. Toisaalta, suurin osa polttohaudoista on vailla esineistöä. Saatavilla olevien osteologisten analyysien perusteella polttohaudoissa on edustettuna sekä naisia että miehiä, ja kaikki ikäluokat nuorista vanhuksiin. Polttohautojen ollessa vähemmistönä näissä kalmistossa on kuitenkin selvää, että kyseessä on hautautapa, joka on varattu jollakin tapaa erityisille yksilöille.

5.5. Yhteenveto

Aineiston perusteella on selvää, että käsittelemissäni kalmistoissa näkyvät kristilliset vaikutteet. Kristinuskon vaikutus ei ole kuitenkaan niin yksiselitteinen, kuin aiemmassa tutkimuksessa on usein annettu ymmärtää. Ajoituksien valossa polttohautaus ei ole yksiselitteisesti ruumishautauksista vanhempi hautautapa, josta olisi siististi siirrytty ruumishautauksiin. Mielestäni tämän tutkimuksen aineiston perusteella on hylättävä jyrkkä dikotomia kristillisen ja ei-kristillisen välillä, ja kohdeltava kalmistojen edustamaa muutosvaihetta omana ilmiönään, kolmantena tilana, jossa voi esiintyä erilaisia yhdistelmiä vanhaa ja uutta omana kulttuurinaan.

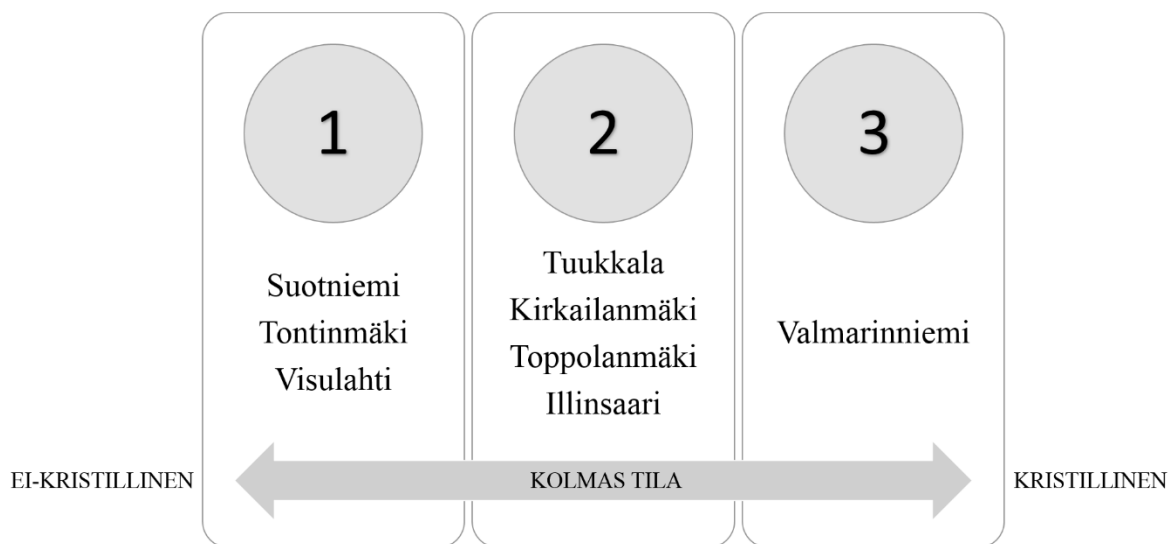
Hallinnollisen, siis kirkollisten lähteiden kuvaaman tason muutokset eivät sellaisenaan kuvaa yhteisöllisen, saati yksilöllisen tason muutoksia. Vaikka hallinnollinen taso voidaan ottaa lähtökohdaksi yhden yhteisön tai suuremman maantieteellisen alueen kristillistymisen tarkastelussa, tulee muistaa, että kirkolliset dokumentit on kirjoitettu usein kaukana niistä yhteisöistä, joista ne kertovat, ja hallinnollisia tarkoituksia varten.

Yhteisöllisellä tasolla yleistysten tekeminen on väistämätön paha, mutta tässäkin tulisi välttää turhaa lokerointia ja ehdotonta kaksijakoisuutta. Itse en aineistoni perusteella voi jakaa näitä kalmistoja yksiselitteisesti kristillisiin tai epäkristillisiin. Karjalaiset kalmistot sisältävät enemmänkin hauta-antimellisia hautoja, kun taas Keminmaan kalmistossa antimettomat hautaukset ovat ehdottomasti enemmistössä ja kyseessä on ollut kirjaimellisesti kirkkoma. Karjalaisten kalmistojen kohdalla voidaan sanoa, ettei ainakaan Suotniemellä yhteisö ollut vielä yhtenäisen kristillistä, siinä missä Valmarinniellä voidaan nähdä laajempi kristillisen piirteiden kirjo ja olettaa, että myös kalmistoa käyttänyt yhteisö oli ainakin kalmiston käytön loppuvaiheessa pääosin kristillistä perinnettä noudattavaa. Loput kalmistoista asettuvat näiden

välille, eivätkä ole yksiselitteisesti kumpaakaan. Kaikissa kalmistoissa on nähtävissä yhteydet sekä kristinuskoon että vanhempaan traditioon.

Tämän vuoksi mielestäni on mielekkäämpää jakaa kalmistot kristillisen tai epäkristillisen sijaan kolmannen tilan sisällä kolmeen luokkaan, joissa on: 1) vain vähän kristillisiä piirteitä (Suotniemi, Hovinsaaren Tontinmäki, Visulahti), 2) molempia piirteitä tasaisessa suhteessa (Tuukkala, Kirkailanmäki, Toppolanmäki, Illinsaari) ja 3) paljon kristillisiä piirteitä (Valmarinniemi) (Kuva 3).

Kuva 3. Kalmistot jaettuna kristillisten piirteiden esiintymisen mukaan.

Mielestäni kalmistojen kristillisyyttä tai epäkristillisyyttä tulee ajatella janalla, jossa jokainen kalmisto asettuu eri kohtaan, toiset hieman lähemmäksi kristillisyyttä ja toiset hieman lähemmäksi ei-kristillistä. Kaikki kalmistot asettuvat kolmannen tilan kategoriaan, jossa on nähtävissä vaikutteiden yhdistely ja synkronismi. Kolmannelle tilalle tyypillisellä tavalla kalmistot ovat kuitenkin varsin heterogeeninen kokonaisuus. Tämä luokittelu kuvaa kalmistojen todellista sisältöä mielestäni huomattavasti paremmin, kuin ihmettely polttohautojen esiintymisestä ”selvästi kristillisessä kirkkomaassa”. Samalla se jättää tilaa Kristinuskon hitaan omaksumisen tarkastelulle ja mahdollisuuden jatkotulkinnoille niin yhteisöllisellä, kuin yksilölliselläkin tasolla.

Olen sitä mieltä, että yksilöllisellä tasolla jokaista hautaa tulee tarkastella kokonaisuutena. Pelkän vainajan asennon tai yksittäisen hauta-antimen tarkastelu ei vielä paljasta koko totuutta mihinkään suuntaan, eikä mitään elementtiä tulisi käyttää yksin vainajan uskon määrittelyyn.

Yksittäisen hauta-antimen tarkastelu ei varsinkaan voi vastata kysymykseen uskosta: luokitellaanko puukko aseeksi vai työkaluksi, korut puvun osaksi vai antimiksi? Hauta-antimia tulisi aina tarkastella osana kokonaisuutta; Esimerkiksi karjalaiset hautaukset risteineen ovat muuten runsailla, epäkristillisillä hauta-antimilla varustettuja, kun taas Keminmaan Kristus-sormusten kantajat on haudattu ilman mitään muita esineitä tai koristuksia kirkon viereen. Hautauksista ei voida tehdä suoria päätelmiä pelkästään yhden kristillisen esineen perusteella, eikä myöskään sanoa niitä esikristillisiksi vain, koska niissä ylipäänsä on jokin esine. Hauta tulisi myös aina liittää laajempaan kontekstiin ja tarkastella osana kalmistoaan.

Hautausten ja kalmistojen kristillisyyttä tulkittaessa tulisi pitää mielessä se, kuka hautaukset on tehnyt ja ketä varten. On sanottu, että vainaja ei hautaa itse itseään; hautaamisen on suorittanut yhteisö, jolloin hauta kuvastaa ennen kaikkea hautaavan yhteisön näkemyksiä ja mielipiteitä. On toki otettava huomioon, että vainajan mielipide on voinut vaikuttaa, mutta vainaja on myös voitu haudata toiveidensa vastaisesti. Yksilön kristillistymistä tulkittaessa täytyy myös muistaa, että lopulta kaikki, mitä haudassa on, on sinne valinnut hautauksen tehnyt yhteisö. Vaikka polttohaudattu yksilö 1100-luvulta ei olisi ollut kristinuskosta kuullutkaan, hänet on saattanut 1300-luvulla haudata itsensä kristilliseksi mieltänyt yhteisö. Samaten kylän ainoa kristitty on voinut tulla haudatuksi yhteisön vallitsevien, ei-kristillisten tapojen mukaan.

Polttohautausten suhde ruumishautauksiin on selkein merkki uusien ja vanhojen tapojen yhdistymisestä ja synkretismistä. Ylivoimaisesti suurin osa polttohautoista sijaitsee ruumishautojen sisällä. En usko siihen, että jokainen näistä ruumishautoista olisi sattumalta kaivettu polttohaudan kohdalle tai toisin päin, vaan uskon, että polttohaudaukset on tietoisesti ja avoimesti asetettu ruumishautoihin hautauksen yhteydessä. Kyseessä on siis ollut yhteinen ja yleisesti hyväksytty rituaali.

Myös palaneiden luiden kunnioittava käsittely todistaa sen puolesta, että kyseessä on tarkoituksenmukainen tapa. Palaneiden, roviolla mukana olleiden hauta-antimien sekä luiden tarkka kerääminen ja luiden ripottelu haudan täyttömaahan kertovat kunnioittavasta ja tarkoituksenmukaisesta käsittelystä. Samaten kunnioittavasta käsittelystä kertoo se, että polttohaudat sisältävät useimmiten vain yhden yksilön luita. Tämä puolestaan kertoo, ettei palaneita luita ole valikoitu satunnaisesti esimerkiksi polttokenttäkalmistosta.

On epävarmaa, voidaanko polttohautausten ja ylimääräisten luiden kohdalla puhua uudelleenhautauksesta ollenkaan. Uskon, että palaneita luita on voitu säilyttää jossain

pitkäänkin sen välillä, kun vainaja on poltettu ja lopulta laskettu hautaan, joka puolestaan indikoi, että palaneille luille on annettu muitakin merkityksiä ja rooleja yhteisössä. Tämä päätelmä vaatii kuitenkin lisätutkimuksia sekä etenkin uusia ajoituksia useammista polttohaudoista sen selvittämiseksi, ovatko palaneet luut yleensä vanhempia kuin saman haudan polttamattomat vainajat.

PÄÄTÄNTÖ

Tässä työssä käsitellyissä kahdeksassa kalmistossa on havaittavissa hidas muutos myöhäisen rautakauden ja varhaisen keskiajan välillä. Aineiston valossa kalmistoja käyttäneissä yhteisöissä on suoritettu samankaltaista, hidasta ja epäsuoraa siirtymää esikristillisestä uskosta, hautaustavasta ja rituaalista kristilliseen kolmannen tilan kautta. On nähtävissä, että tähän siirtymäperiodiin on kuulunut monimuotoisia käytäntöjä ja rituaaleja, jotka eivät ole sulkeneet toisiaan pois ja joita ei voi suoraan luonnehtia kristillisiksi tai ei-kristillisiksi. Tämän vuoksi tätä periodia tulisi jatkossa pitää omana ilmiönään, kolmantena tilana. Periodia ja sen kalmistoja tulisi tarkastella muutoksen ja synkretismin näkökulmasta, eikä jyrkkään dikotomiaan nojaten pelkkänä lyhyenä välitilana kahden uskomusjärjestelmän välissä. Jos hautoja tai kalmistoja luokitellaan pelkästään kategorioihin ”kristillinen / ei-kristillinen”, hukataan tärkeää informaatiota tästä siirtymäperiodista ja paikallisesta variaatiosta.

Aineiston perusteella on selvää, että vaikka polttohautaukset eivät ole tällä ajalla vallitseva hautaustapa, ne eivät myöskään ole pelkkä anomalia. Ne eivät ajoitu yksiselitteisesti ruumishautauksia vanhemmiksi, kuten usein on oletettu, vaan osa ajoittuu myös kalmistojen käyttövaiheen loppupuolelle. Erityisen mielenkiintoisia ilmiöitä ovat haudat, joissa poltettu vainaja ajoittuu jopa kaksisataa vuotta polttamatonta vainajaa vanhemmaksi, mikä indikoi poltettujen jäänteiden suurta, mutta muuttuvaa merkitystä haudanneelle yhteisölle. Poltettujen vainajien hautaaminen toistuvasti yhdessä polttamattoman vainajan kanssa kertoo jaetusta, yhteisestä ja todennäköisesti yleisesti yhteisön hyväksymästä rituaalista. Ruumishautoihin sijoitetut polttohautaukset yhdessä materiaalisen kulttuurin kanssa kertovat synkretismin ajasta, jolloin esikristilliset perinteet yhdistyivät uuteen, kristilliseen traditioon eri tavoilla. Esikristillisten uskomusten, kolmannen tilan sekä maantieteellisten yhteyksien parempaa ymmärtämistä varten tulisi näitä kohteita vertailla myös muihin osittain samankaltaisiin kohteisiin, kuten yksittäisiin polttohautoihin, joita muun muassa Suomussalmella esiintyy, sekä Iin vanhan Haminan keskiaikaiseen kalmistoon.

Aineistossa on nähtävissä selkeä yhteys Pohjois-Pohjanmaan, Itä-Suomen ja Karjalan välillä. Sekä materiaallinen kulttuuri, että hautauskulttuurin muutokset toistuvat samankaltaisina, joskaan eivät samanlaisina aineistoni kalmistoissa. Näiden pohjalta uskon, ettei samantyyppisen hautaustavan ilmeneminen maantieteellisesti laajalla alueella ole sattumaa, vaikka erojen valossa ei myöskään voida puhua yhtenäiskulttuurista. Tämä onkin tyypillistä raja-alueilla muodostuvalle kolmannelle tilalle. Koko levinnän ja yhteyksien laajuuden määrittämiseksi ilmiötä tulisi tarkastella suuremmalla maantieteellisellä alueella, Suomen lisäksi Luoteis-Venäjän, Viron, sekä Ruotsin alueet mukaan lukien.

On mahdollista, että aineistoni kalmistojen kaltaisia uusia kohteita on vielä löytämättä. Esimerkiksi vesireittien varrella Savo-Karjalan, Pohjois-Karjalan sekä Pohjois-Pohjanmaan rannikon välillä voi olla vielä tällaisia kolmatta tilaa edustavia kalmistoja. Kalmistojen löytämiseksi tulisi tarkastella kirjallisia merkintöjä näiden alueiden varhaisista seurakunnista ja vanhoista, pienistäkin asutuskeskuksista. Lisäksi jatkuvasti yleistynyt metallinpaljastinharrastus voi tuoda päivänvaloon löytöjä, joiden myötä uusia kalmistoja voi vielä paljastua.

Kaiken kaikkiaan kohteilla on havaittavissa muutos, joka kytkeytyy paljon yksittäisen yhteisön uskonmuutoksia suurempiin kysymyksiin. Etenkin Valmarinniemen kolikot antavat vihjeen muuttuvista yhteyksistä, kaupankäynnin laajenevista verkostoista ja murrosvaiheesta sekä monitahoisesta valtakamppailusta Ruotsin ja Novgorodin välisillä raja-alueilla. Oletankin hautaustapojen ja uskomusjärjestelmien muutosten kytkeytyvän suurempaan muutokseen, jonka ymmärtämiseksi tätä ilmiötä tulisi tutkia ajallisesti sekä maantieteellisesti laajemmassa kontekstissa.

BIBLIOGRAFIA

Painamattomat lähteet

- Aspelin, J.R. 1886. St. Michel Tuukkala. J.R. Aspelin's anteckningar vid utgrävningen i Juli 1886. Kaivauskertomus. Museovirasto: Helsinki.
- Hirviluoto, A-L. & Vuoristo, K. 2010a: Hollolan Kirkkailanmäki. Rautakautisen ja keskiaikaisen kalmiston kaivaus 1978–1979. Kaivauskertomus. Museovirasto: Helsinki.
- Hirviluoto, A-L. & Vuoristo, K. 2010b: Hollola Kirkkailanmäki - Rautakautisen ja keskiaikaisen hautapaikan ympäristön koekaivaus 13.-17.7.1987. Kaivauskertomus. Museovirasto: Helsinki.
- Hakamäki, V. 2016: Suomussalmi Heinisaari - Myöhäisrautakautisen polttohaudan kaivaus 3.–7.8.2015. Kaivauskertomus. Oulun yliopisto, Arkeologian laboratorio, Oulu.
- Helamaa, M. & Uotila, K. 2016: Turku, Tallimäen kenttä Kolerahautausmaan arkeologiset tutkimukset 6.6.–12.8.2016. Kaivauskertomus. Museovirasto: Helsinki.
- Jäkärä, T. 2003: Ulvila Liikistö. Keskaikaisen kappelinpaikan ja hautausmaan kaivaus. Kaivauskertomus. Museovirasto: Helsinki.
- Jäkärä, T. 2004: Ulvila Liikistö. Keskaikaisen kappelinpaikan ja hautausmaan kaivaus. Kaivauskertomus. Museovirasto: Helsinki.
- Jäkärä, T. 2007: Ulvila Liikistö. Keskaikaisen kappelinpaikan ja hautausmaan kaivaus. Kaivauskertomus. Museovirasto: Helsinki.
- Jäkärä, T. 2009: Ulvila Liikistö. Keskiaikaisen kappelinpaikan ja hautausmaan koekaivaus. Kaivauskertomus. Museovirasto: Helsinki.
- Kivikoski, E. 1952: Kaivauskertomus Sääksmäen Ritvalan Toppolanmäen ruumiskalmiston kaivauksesta, joka suoritettiin elokuussa v. 1951 prof. Ella Kivikosken johdolla. Kaivauskertomus. Museovirasto, Helsinki.
- Koivunen, P. 1982: Keminmaan kirkonpaikan tutkimukset Valmarinniemiellä kesällä 1981: Alustava raportti. Arkeologian laboratorio, Oulun yliopisto: Oulu.
- Koponen, T. & Pelttari, P. 2016: Keminmaa, Valmarinniemi - Keskiaikaisen kirkkomaan kaivaus 25.5.–1.7. ja 3.8.–16.9. 1981. Kaivausraportti. Arkeologian laboratorio, Oulun yliopisto: Oulu.
- Kuusela, J-M. 2013b: Ii Illinsaari Suutarinniemi (Iis-13) - Myöhäisrautakautisen kalmiston kaivaus keväällä ja kesällä 2013. Kaivausraportti. Arkeologian laboratorio, Oulun yliopisto: Oulu.
- Kuusela, J-M. 2015: Ii Illinsaari 2 (Suutarinniemi) Iis-14 Myöhäisrautakautisen kalmiston

- kaivaus kesällä 2014. Kaivausraportti. Arkeologian laboratorio, Oulun yliopisto: Oulu.
- Kuusela, J-M. 2016: Ii Illinsaari 7 (Kiviharju W) IIK-16. Myöhäisrautakautisen löytöpaikan kaivaus kesällä 2016. Kaivausraportti. Arkeologian laboratorio, Oulun yliopisto: Oulu.
- Leppäaho, J. 1937: Hollolan pitäjän Untilan kylän Kirk'ailan varhaishistoriallisen kalmiston tutkimuskertomus v. 1935. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Leppäaho, J. 1938. Sääksmäki Ritvala, Toppolan l. Hakamäen kalmisto 12-1 3/8 1936. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Leppäaho, J. 1957: Ristiretkien aikaisen muinaiskalmiston tutkiminen v. 1954 – 55 Mikkelin Visulahdessa. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Lipkin, S. 2016: Keminmaa, Valmarinniemi (1981) – Raportti teksteistä ja muista pukeutumiseen liittyvistä löydöistä (KM39304). Valmarinniemen kaivausraportin (Koponen & Peltari 2016) liite III.
- Luoto, K. 2016: Janakkala Niemenpään Hamppula. Kertomus koekaivauksesta 14.-17.9.2015. Kaivausraportti. Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy: Tampere.
- Maijanen, H. 2015: Polttohautaraportti. Valmarinniemen kaivausraportin (Koponen & Peltari 2016) liite II.
- Moilanen, U. 2018: Valkeakoski, Toppolanmäki, Haudan nro 3/1937 tutkimuskaivaus 17.–18.6.2017. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Nieminen, E.-L. 1981: Mikkeli Visulahti. Kaivauskertomus Visulahden rautakautisen kalmiston koekaivauksesta 1981. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Paasonen, J. 1886. Kirje professori Aspelinille. 16.7.1886. Arkistotunnus 83/1886.
- Pälsi, S. 1933: Mikkeli Tuukkala. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Pälsi, S. 1935: Mikkeli Tuukkala, löytöjä ja kaivauksia 1934. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Pälsi, S. 1937: Sääksmäki, Ritvala, Hakala, Toppolanmäen kalmisto. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Salmo, H. 1937: Hollola Untila Kirkkailanmäki Kalmiston kaivaus 1936. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Seppälä, S.-L. & Tusa, M. 1990: Hollola Untila Kirkkailanmäki - Koekaivaus rautakautisella ja varhaiskeskiaikaisella kalmistoalueella ja sen ympäristössä 4.-29.9.1989. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.

- Seppälä, S.-L. 1992: Hollola Untila Kirkkailanmäki - Koekaivaus ja kaivaus rautakautisen ja keskiaikaisen kalmiston alueella ja sen ympäristössä 6.-29.5.1991. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Torvinen, M. 1978: Mikkeli Visulahti Koekaivaus 29.5. - 30. 6. 1978. Kaivausraportti. Museovirasto: Helsinki.
- Tuderus, V. 1886a. St. Michel: Tuukkala. Berättelse, 2.8.1886. Arkistotunnus 88/1886.
- Tuderus, V. 1886b. "Högtärade Broder!" Kirje professori Aspelinille. 26.9.1886. Arkistotunnus 155/1886.
- Tuderus, V. 1886c. Förteckning öfver skelett samt diverse arkeologiska föremål funna å 22ra reservkompaniets exercisplan under hösten 1886. 3.10.1886.
- Vanzetti, A. & Solain, P. 2017: The taphonomy of funerary wooden trunks and chests: a view from Italy. Esitelmä, EAA Maastricht 2017.

Tutkimuskirjallisuus

- Ailio, J. 1922: *Karjalaiset soikeat kupurasoljet: katkelma Karjalan koristetyylin kehityshistoriasta*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XXXII(a): Helsinki.
- Belskiy, S. & Laakso, V. 2012: New Archaeological Evidence on the Christianization in Karelia in the 13th – 15th centuries (Northern Lake Ladoga Region, Russian Federation). Salamon, A. et al (toim): *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*. Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas e.V., Leipzig Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego: Rzeszów.
- Belskiy, S. & Laakso, V. 2016: Two Burial Traditions of the Crusade Period on the Karelian Isthmus and in Ladoga Karelia. Uino, P. & Nordqvist, K. (toim.) *Iskos 21: New Sites, New Methods. Proceedings of the Finnish-Russian Archaeological Symposium, Helsinki, 19–21 November, 2014*. Suomen Muinaismuistoyhdistys: Vaasa.
- Bhabha, H. K. 1994: *The Location of Culture*. Routledge: Lontoo.
- Bronk Ramsey 2009 – Bronk Ramsey C. Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* Vol. 51 (1). P. 337–360.

- Daniell, C. 1997: *Death and Burial in Medieval England 1066–1550*. Routledge: London.
- Erä-Esko, A. 1965: *Germanic animal art of Salin's style I in Finland*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 63. Väitöskirja: Helsingin yliopisto. Historiallis-kielitieteellinen osasto.
- Gräslund, Anne-Sofie 2010. Religionskiftet speglar i gravskicket. Ny svensk forskning kring senvikingatida gravar och gravskick. Bertil Nilsson (red.), *Från hedniskt till kristet. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandinavien c:a 800–1200*. s.131–164. Stockholm.
- af Hallström, O. 1948: Lisiä suomalaisten soikeiden kupurasolkien syntyhistoriaan. *Suomen museo* 54 / 1947–1948, p. 45–69.
- Hakamäki, V. 2018: *Seeing behind stray finds : understanding the Late Iron Age settlement of Northern Ostrobothnia and Kainuu, Finland*. Väitöskirja, Oulun yliopisto.
- Heino, U., Luoto, J. & Salo, U. 1987. *Eurajoen historia: 1*. Eurajoen kunta, Eurajoen seurakunta: Eura.
- Hiekkanen, M. 2001a. Vaatimaton väitöskirja Suomen kristillistymisestä. *Tieteessä tapahtuu*, 19(6), 53-56.
- Hiekkanen, M. 2001b. Purhonen ja Suomen kristillistymisen. *Tieteessä tapahtuu* 19(8), 41–43.
- Hiekkanen, M. 2003: *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Kustannusosakeyhtiö Otava: Helsinki.
- Hirviluoto, A.-L. 1985: Hollolan vaiheet ennen kristinuskon tuloa – kivikaudesta keskiaikaan. Mantere, H. (Toim.) *Hollolan kirkko. Asutuksen, kirkon ja seurakunnan historiaa*: 18–36. Hollolan seurakunta: Hollola.
- Huurre, M. 1983: *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin Historia I: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria*. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta: Kuusamo.
- Huurre, M. 1986: *Kainuun historia I: Esihistoria*. Maakuntahistoriatoimikunta: Kajaani.
- Ikäheimo, J. 2018: Somnium pro templo – on the date and location of the first ecclesiastic building on the Hailuoto island. *Fennoscandia Archaeologica*. 2018. Vol. XXXV.: 107–119.
- Ikäheimo, J., Maijanen, H. & Paavola, K. 2017: Keminmaan Valmarinniemen polttohautaukset – luonne, löydöt ja konteksti. *Faravid* 43 / 2017: 81–105.

- Immonen, V. 2009: *Golden Moments. Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVI: Turku.
- Joona, J.-P., Ojanlatva, E., Paavola, K., Pöppönen, S., Tikkala, E. & Tuovinen, O. 1997: Kempeleen kirkkohaudat. *Meteli 11*, Oulun yliopisto, Oulu.
- Jylkkä, K. 2004: Kruunun pajasta Kemin maahan – Keminmaan Valmarinniemen rahalöydöt. ProGradu -tutkielma. Arkeologian laboratorio, Oulun yliopisto: Oulu.
- Jylkkä, K. 2006: A medieval coin find from Valmarinniemi, Keminmaa, northern Finland. Herva, V-P (toim): *People, Material Culture and Environment in the North*. Studia Humaniora Ouluensis I. Oulun yliopisto.
- Kallioseppä, T., Ikäheimo, J. & Paavola, K. (toim.) 2011: *Iin vanhan Haminan kirkko ja hautausmaa – arkeologisia tutkimuksia*. Oulun yliopisto, Iin kunta: Vaasa.
- Kivikoski, E. 1951: *Suomen rautakauden kuvasto II*. WSOY: Porvoo.
- Kivikoski, E. 1955: Hämeen rautakausi. *Hämeen historia 1. Esihistoria ja keskiaika*: 37–197. Hämeenlinna, Karisto.
- Kivikoski, E. 1961: *Suomen historia I. Suomen esihistoria*. WSOY, Porvoo.
- Koivunen, P. 1997: Keskiaika ja 1500-luku. Satokangas, Reija (toim.), *Keminmaan histori*: 38–55. Keminmaan kunta ja seurakunta: Keminmaa,
- Koponen, T. & Pelttari, P. 2017: Hiiltyneitä hirsiiä ja kivettömiä kivikuoppia – Keminmaan Valmarinniemen keskiaikainen kirkonpaikka. *Faravid 43 / 2017*: 55–79.
- Korpela, J. 2005: Kristillisyys Karjalassa ja Itä-Suomessa keskiajalla. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 95*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki
- Korpela, J. 2008: *The World of Ladoga – Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone 1000–1555*. Lit: Berlin.
- Кочуркина, С.И. 1990: *Сокровища Древних Вепсов*. Петрозаводск «Карелия».
- Кочуркина, С.И. 1982: *Древняя корела*. Ленинград «наука» Ленинградское отделение.
- Kronqvist, I. 1938: Varhaisen keskiajan hautamerkeistä. *Suomen Museo 1938*: 54–64.
- Kuusela, J.-M. 2012: Style as Distinction: Burials reflecting distinction and the development of social stratification of the Iron Age elites of Southern Ostrobothnia, Finland. Äikäs, T., Lipkin, S. & Salmi, A-K (toim.): *Archaeology of social relations: Ten case studies by Finnish archaeologists*: 155–180. Studia Humaniora Ouluensis 12, Oulun yliopisto, Oulu.

- Kuusela, J-M. 2013a: *Political Economy of Bronze- and Iron Age Societies in the Eastern Coast of the Bothnian Bay CA. 1500 BC – AD 1300*. Väitöskirja. Oulun yliopisto: Oulu.
- Kuusela, J-M., Ikäheimo J., Hakamäki V., Vilkkama R. & Salmi A-K., 2013: Suutarinniemi: The Late Iron Age/Early Medieval cemetery of Ii (Northern Ostrobothnia, Finland). *Fennoscandia Archaeologica* XXX: 126–132.
- Kuusela, J-M 2015: Iin Illinsaaren Suutarinniemen myöhäisrautakautinen kalmisto ja sen konteksti. *Faravid* Vol. 40. S. 5–30.
- Kuusela, J-M, Nurmi, R. & Hakamäki V. 2016: Co-existence and colonisation: re-assessing the settlement history of the pre-Christian Bothnian Bay coast. *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 49 (2): 177–203.
- Kuusela, J-M, Nurmi, R. & Hakamäki V. 2018: Unhierarchical and hierarchical core-periphery relations: north Fennoscandian trade network from the Middle Ages to the post-sixteenth century. *American Anthropologist*. Vol.120: 765–780.
- Laakso, V. 2004: Coins, Radiocarbon and stratigraphy – Dating Methods and Their Problems in Connection with Inhumation Graves of Kappelinmäki in Lappeenranta and Other Karelian Cemeteries. Uino, P. (toim.) *Fenno-ugri et slavi 2002, Dating and Chronology*. Museoviraston Arkeologian osaston julkaisuja N:o 10, pp. 56–60.
- Lane, P. 2001: The Archaeology of Christianity in Global Perspective. Insoll, T. (toim.) *Archaeology and the World Religion*: 148–181. Routledge: Yhdysvallat / Kanada.
- Laul, S. & Valk, H. 2007: *Siksälä. A Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval*. CCC Papers 10. Tallinn – Tartu.
- Lehtosalo, P.-L. 1966: *Mikkelin kalmistot ja karjalainen kulttuuri*. Laudaturtyö. Suomen ja Pohjoismaiden arkeologia, Helsingin yliopisto: Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1984: Keski- ja myöhäisrautakausi. *Suomen historia 1*: 250–405. Weilin+Göös: Espoo.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1988: Esihistorian vuosituhannet Savon alueella. *Savon historia 1*: 11–264. Kustannuskiila: Kuopio.
- Lind, J. H. 2006: Reflections on church historians, archaeologists and early Christianity in Finland. Suhonen, M. (toim): *Arkeologian lumoa synkkyyteen: Artikkeleita Christian Carpelanin juhlapäiväksi*: 68–74. Kulttuurien tutkimuksen laitos / Arkeologia, Helsingin yliopisto: Helsinki.
- Linturi, E. 1980: *Ristiretkiajan soikeat eläinkoristeiset kupurasoljet*. Pro gradu -työ. Helsingin

yliopiston arkeologian laitos: Helsinki.

Luukko, A. 1954: *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin Historia II. Keskiaika ja 1500-luku*. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta: Oulu.

Mikkola, E. 2009: The Mikkeli Tuukkala cemetery – The 2009 Excavations and New Interpretations. *Fennoscandia Archaeologica XXVI*: 177–185.

Мелниково, Е. А. 1982: *Славяне и Скандинавы*. Akademie-Verlag: Berlin.

Moilanen, U. 2018. Facing the Earth for Eternity? Prone Burials in Early Medieval and Medieval Finland (c. AD 900 – 1300). Damman, L. & Leggett, S. (toim.) *The Others - Deviants, Outcasts and Outsiders in Archaeology*. Archaeological Review from Cambridge 33.2: 19-36.

Moilanen, U., Etu-Sihvola, H. & Puolakka, H-L 2018: Rautakautisten hautausten suuntaa ei voida liittää pääsiäiseen. *Muinaistutkija 2/2018*: 56–59.

Mujunen, J. 2014: *Solki, neula ja 189 murkulaa – Polttohauta 1 ja sen metalliesineistö Iin Illinsaaren Suutarinniemiessä*. Kandidaatintutkielma. Arkeologian laboratorio, Oulun yliopisto: Oulu.

Nordman, C. A. 1924. *Karelska järnåldersstudier*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakausikirja 34:3. Helsinki.

Nordman, C.A. 1945: Smyckefyndet från Sipilänhaka i Sakkola. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakausikirja XLV*: 221–237.

Nousiainen, P & Lehtinen, L. (toim) 1994: *Kalmistojen kertomaa – Rautakautinen Mikkelin seutu idän ja lännen välissä*. Savonlinnan maakuntamuseo, Suur-Savon museo: Mikkeli.

Paavola, K. 2003: Keskiajan hautaustavoista. Appelgren, K. & Brusila, H. (toim.) *Koroinen eläväksi*: 25–34. Turun maakuntamuseo: Turku.

Paavola, K., Ikäheimo, J. & Vilkkama, R. 2013: Keminmaan Valmarinniemen kaksi keskiaikaista Kristus-sormusta. *Suomen museo*, s. 45-68.

Pirinen, K. 1988: Savon keskiaika. *Savon historia 1*: 265–443. Kustannuskiila: Kuopio.

- Purhonen, P. 1998: *Kristinuskon saapumisesta Suomeen: Uskontoarkeologinen tutkimus*. Suomen muinaismuistoyhdistys: Helsinki.
- Reimer P. J., Bard E., Bayliss A., Warren Beck J., Blackwell P. G., Bronk Ramsey C., Buck C. E., Cheng H., Edwards R. L., Friedrich M., Grootes P. M., Guilderson T. P., Haflidason H., Hajdas I., Hatté C., Heaton T. J., Hoffmann D. L., Hogg A. G., Hughen K. A., Kaiser K. F., Kromer B., Manning S. W., Niu M., Reimer R. W., Richards D. A., Scott E. M., Southon J. R., Staff R. A., Turney C. S. M., van der Plicht J. 2013: IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0–50,000 Years cal BP. *Radiocarbon*. 2013. Vol. 55 (XXX): 1869–1887.
- Riikonen, J. 2019: Kuvekaitale – Uusi asuste naisen myöhäisrautakautiseen pukuun. Mustonen, R. & Ratilainen, T. (toim): *Pitkin poikin aurajokea – Arkeologisia tutkimuksia*. s. 31–40. Turun museokeskus.
- Ruohonen, J. 2017: Ristimäki in Ravattula: On the Remains of the Oldest Known Church in Finland. Harjula, J., Hukantaival, S., Immonen, V., Randla, A. & Ratilainen, T. (toim.): *Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region: New Visits to Old Churches*, s. 46–60. Cambridge Scholar Publishing, Cambridge.
- Saksa, A.I 1990: On the study of ancient Karelian craft Centres. *Iskos* 9: 69–73.
- Saksa, A.I 1998: *Rautakautinen Karjala. Muinais-Karjalan asutuksen synty ja varhaiskehitys*. Joensuun yliopistopaino: Joensuu.
- Sarvas, P. 1972: *Länsi-Suomen ruumishautojen raha-ajoitukset*. Suomen ja Skandinavian arkeologian lisensiaattitutkielma. Helsingin yliopisto, Arkeologian laitos: Helsinki.
- Salmo, H. 1930: Maarian Kärsämäen roomalaisaikainen kalmisto. *Suomen museo* 37(1930): 46-81.
- Salo, U. 2005: *Risti ja rauta: Kristilliset kuvat, symbolit ja ornamentit Suomen rautakauden löydöissä: kristinuskon esineellistä kulttuurihistoriaa ennen kirjoitetun sanan aikaa*. Emil Cedercreutzin säätiö: Helsinki.
- Schwindt, T. 2012 [1893]: *Tietoja Karjalan rautakaudesta*. Uudelleenjulkaisu, Salakirjat: Tallinna.

- Shubin, D. H. 2004: *A History of Russian Christianity*. Algora publishing: New York.
- Soja, E.W. 2014: *My Los Angeles: From Urban Restructuring to Regional Urbanization*. University of California Press: Berkeley.
- Taavitsainen, J-P 1990: *Ancient Hillforts of Finland: problems of analysis, chronology and interpretation with special reference to the hillfort of Kuhmoinen*. Väitöskirja. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakausikirja 94: Helsinki.
- Taavitsainen, J-P., Hiekkanen, M. & Oinonen M. 2009: Keminmaan Valmarinniemen polttohautaukset. Ikäheimo, J & Lipponen, S. (toim): *Ei kiveäkään kääntämättä – Juhlakirja Pentti Koivuselle*. Pentti Koivusen juhlakirjatoimikunta: Oulu.
- Taylor, T. 2011: Death. Insoll, T. (toim.) *The Oxford Handbook of Ritual and Religion*. Oxford University Press: Oxford.
- Ubelaker, D.H. 2009: The forensic evaluation of burned skeletal remains: A synthesis. *Forensic Science International*, Volume 183, Issues 1–3: 1-5.
- Uino, P. 1997: *Ancient Karelia – Archaeological Studies*. Väitöskirja. Suomen muinaisyhdistyksen aikakausikirja 104: Helsinki.
- Valk, H. 1999: *Rural Cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD*. CCC Papers 3. Gotland University College: Centre for Baltic Studies & University of Tartu: Archaeology Centre. Visby & Tartu.
- Vuorela, T. 1979: *Kansanperinteen sanakirja*. WSOY, Porvoo.
- Wallerström, T. 1987: Om de arkeologiska undersökningarna på Kyrkudden i Hietaniemi s:n och kolonisationen av Tornedalen. Julku, K. (red.) *Nordkalotten i skiftande värld. Kulturer utan gränser och stater över gränser*: 140–187. Studia Historica Septentrionalia 14:1. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys: Rovaniemi.
- Wessman, A. 2010: *Death, Destruction and Commemoration. Tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (550-1150)*. Iskos 18: Helsinki.
- Ylimaunu, T., Lakomäki, S., Kallio-Seppä, T., Mullins, P. R., Nurmi, R. & Kuorilehto, M. 2014: Borderlands as spaces: Creating third spaces and fractured landscapes in medieval Northern Finland. *Journal of Social archaeology*, vol 14(2): 244–267.

LIITE 1. LISTA TÄMÄN TUTKIMUKSEN KOHTEILLA SUORITETUISTA KAIVAUKSISTA

KOHDE	Kaivaustenjohtaja	Vuosi
Mikkeli Tuukkala	Majuri Victor Tuderus	1886
	Johan Reinhold Aspelin	1886
	Majuri Victor Tuderus	1886
	Johan Reinhold Aspelin	1886
	Sakari Pälsi	1933
	Kapteeni B. Nordenstreng	1933
	Sakari Pälsi	1934
	Kapteeni B. Nordenstreng	1934
	Sakari Pälsi	1934
	Luutnantti Varesmaa	1938
	Esa Mikkola	2009
Mikkeli Visulahti	Jorma Leppäaho	1954
	Jorma Leppäaho	1955
Ii Illinsaari Suutarinniemi	Jari-Matti Kuusela	2013
	Jari-Matti Kuusela	2014
Keminmaa Valmarinniemi	Pentti Koivunen	1981
Hollola Kirkailanmäki	Jorma Leppäaho	1935
	Helmer Salmo	1936
	Anna-Liisa Hirviluoto	1978-1979
	Anna-Liisa Hirviluoto	1987
Sääksmäki Toppolanmäki	Jorma Leppäaho	1936
	Sakari Pälsi	1937
	Ulla Moilanen	2017
	Ulla Moilanen	2018
Käkisalmi Suotniemi	Theodor Schwindt	1885
Hovinsaari Tontinmäki	Theodor Schwindt	1886
	Theodor Schwindt	1888
	Theodor Schwindt	1896
	Alexandr Saksa & Pirjo Uino	1988-1989
	Alexandr Saksa & Pirjo Uino	1993